

Parada del carrer Trafalgar. Allà es canviava el «trole» de posició i el que fins aleshores havia estat la cua del tramvia es transformava en el cap del mateix.

de recorregut per efectuar una bona frenada. Molts d'ells no tenien intermitents, o els que duïen estaven espatllats o rovellats. L'intermitent de l'època era una mena d'artefacte semblant a un ventall que sortia, quan funcionava, d'un costat de la carrosseria, de la dreta o bé de l'esquerra segons la direcció que es volgués seguir, i anaven instal·lats a la part del davant del vehicle i també, en altres models, a la banda posterior, a l'alçada del sostre. La major part dels accidents s'esdevenien, moltes vegades, per les mateixes causes que es produeixen avui dia: pels avançaments mal fets, però no pas per avançar a un altre cotxe en aquesta zona, sinó per voler passar més aviat que el tramvia que els precedia, abans que aquest canviés de via única a l'entrada de doble via en els desviaments; llavors, quan l'automòbil no esperava que el comboi acabés de fer l'entrada perquè tapava la calçada, accelerava i, si el cotxe no li responia prou bé, en mancar-li espai, topava de cara o frontalment amb els vehicles que venien en direcció contrària o amb el mateix tramvia.

També un dels principals protagonistes dels accidents en aquelles contrades, eren la gran munió de carros que, procedents de les veïnes poblacions del Maresme, anaven camí del Born a descarregar les fruites i verdures per a la seva venda diària. Aquest carruatges, que feien el viatge quotidianament, sortien de llurs poblacions quan era negra nit i arribaven a Barcelona a frec d'alba. Tant els carreters com els cavalls ja feien el trajecte de pura rutina, i si per aquelles coses el traginer s'adormia, el cavall seguia tot sol fent l'itinerari de memòria a pas molt lent; però, és clar, de vegades també semblava que l'animal anés dormint o distret i

es ficava cap a la part de la via, xocant amb el tram quan aquest no tenia temps de frenar, i llavors s'esdevenia la catàstrofe. Per sort gairebé mai no hi havia ferits i tot quedava en unes trompades entre els dos vehicles i algunes coliflors o enciams escampats per la carretera.

Per a les noves generacions, tot això que estem narrant pot semblar un somni, una llegenda o una novel·la kafkiana per la gran metamorfosi que representa, ja que, en menys de vint-i-cinc anys, tota aquesta vasta zona ha estat edificada d'una manera exhaustiva, amb blocs d'habitaclac de deu i dotze plantes voltats d'amples avingudes i autopistes, jardins i equipaments, que han fet d'aquella gran horta una petita megàpolis —valgui l'expressió— en la qual hi conviuen tants milers de persones i tan pocs són els qui es coneixen...

Sortint del davant dels burots —els qual eren uns serveis municipals que feien pagar tributs per quasi totes les mercaderies que entraven a Barcelona— el setanta havia de pujar el turonet que feia la carretera per sobre de la riera d'Horta. En dies de pluja molt forta, com les tempestes d'aigua que acostumaven a caure cada any durant la tardor, la riera baixava plena de gom a gom i quasi sempre es desbordava; quan això passava, el tramvia quedava encallat, ja que junt amb l'aigua hi baixaven troncs, atzavares i molta fullaraca que cobrien els rails, i calia esperar de vegades més d'un quart d'hora perquè l'aigua perdés nivell i, llavors, entre els cobradors del vehicle, que n'eren quatre, dos per cada «tanc», i alguns dels passatgers que s'oferien voluntaris, es netejava la via de brossa i d'altres destorbbs que impedièn el pas; un cop fet això, el conductor des del lloc on conduïa,

accionava una palanqueta que hi havia al seu costat, la qual obria una petita trampa sota els seus peus per on s'hi escolava una certa quantitat de sorra seca que, en caure al damunt mateix dels rails, permetia que les rodes davanteres del tramvia agafessin la tracció per a la primera arrencada, i evitava així que patinessin amb el fang i les fulles que encara hi poguessin quedar; d'aquesta manera reprenia la marxa amb molta menys dificultat fins passar l'esmentat pujolet. (Aquest petit compartiment el portaven sempre ple de sorra i en tenien cura els mateixos conductors, ja que era una eina més de treball i, a més, molt útil).

Passada la riera d'Horta, el setanta ja podia agafar una ben forta embranzida i tot seguit entrava a la propera barriada de Sant Martí de Provençals. En baixar a tota bufa per l'altra part de la pronunciada pujada, es filtrava per les finestres obertes del tramvia a l'estiu i per les portes mig tancades a l'hivern, una flaire pudorosa de les piles de fems i d'escombraries que restaven apilades davant d'una vella masia que regentaven dos germans escombriaires que eren veterans de la guerra civil en el bàndol republicà. D'entre aquelles muntanyes de deixalles de tota mena, es destacaven les figures d'una dotzena, o més, de porcs, que amb la truja al seu voltant, s'alimentaven de les grans quantitats de restes de menjar que cercaven enmig de les escombraries. Amb la seva estampa, donaven la visió d'un paisatge de pessebre però, aixó sí, amb fragàncies de claveguera...

Feta la segona aturada a Sant Martí de Provençals, es feia el que podríem dir-ne parada i fonda, ja que allí hi havia les cotxeres principals dels tramvies. Es feia el canvi de cobradors i, segons l'hora, també de conductor; els uns acabaven el torn i els altres el començaven. Era, més o menys, una mica més de la meitat del trajecte i, uns minuts abans d'arribar a aquell indret, alguns dels cobradors —gairebé la majoria, com hem sabut anys després— s'afanyaven a repartir bitllets als passatgers que encara no en tenien, per si pujava el revisor — que tenia per norma fer-ho per aquella zona — no els trobés sense butlleta, ja que llavors s'haguessin compromès ells mateixos perquè, segons la picardia de molts d'ells, hi havia bitllets que passaven per tres o quatre mans, per tornar a parar, a la fi, a la mateixa carterera d'on havien sortit. Era el que, en l'argot tramviari, se'n deia el «Baracalofi». Ens explicarem.

El viatge, des del principi a la meitat del trajecte i fins al final, costava seixanta cèntims (igual quantitat gairebé que la xifra de minuts que durava normalment el trajecte, o sia que sortia pel cap baix a un cèntim per minut), doncs bé, quan alguns cobradors coneixien ja de cada dia molts dels passatgers que feien el trajecte i sabien més o menys on baixaven, al moment de cobrar no els lliuraven la papereta a tots i tan sols els cobraven trenta cèntims, o sigui mig bitllet. Així doncs, i mentre no pujava el revisor, ells anaven cobrant aquestes quantitats i donant de tant en tant una butlleta aquí i una altra allà, el posseïdor de la qual, un cop arribat a la seva parada, tornava la papereta al cobrador i aquest la feia servir per a un altre, sempre i quan no hagués estat picada pel revisor. Ells, els tramviers, es treïen un sobresou de vegades més elevat que el sou mateix, ja que hem de tenir en compte que aquells anys per les vuit hores es venien a cobrar unes 12,50 pessetes diàries— i als viatgers afavorits els sortia el trajecte a meitat de preu, així doncs tots hi guanyaven.

De vegades, si pujava el revisor fora dels llocs habituals, cosa que també feia, el cobrador donava a corre-cuita i amb dissimul el bitllet als qui ell ja sabia que no en duïen i que molts d'ells també —els viatgers afavorits— a tota presa els reclamaven. I havia una molt bona compenetració entre aquells escollits clients i determinats cobradors i no sabem que mai hi hagués hagut cap descobriment. En això del «Baracalofi» també hi prenien part alguns conductors que a

més d'estar d'acord amb els cobradors participants del petit negoci, també hi col·laboraven practicant el que en deien la botifarra, que era ni més ni menys que retenir el seu cotxe en les parades de més afluència per recollir el major nombre de passatges. És clar que d'això tampoc en podien abusar massa, ja que depenien d'un horari i si això es repetia amb molta freqüència els aplicaven «el chocolate», que era una sanció que consistia en la suspensió de dies de feina i, naturalment, de sou. També deien les males llengües que tots aquests tripijocs no passaven pas del tot desapercibuts per alguns dels revisors i que més d'un feia la vista grossa per no fer mal als qui, al cap i a la fi, també eren els seus companys de feina.

Arribats als Quatre Cantons o Poble Nou, els combois quedaven ja quasi buits, ja que la major part del passatge treballava entre Sant Martí i el mateix Poble Nou. Llavors, els passatgers que restaven ja fins al final, podien anar asseguts quasi tots en els seus corresponents seients i l'atmosfera es feia més neta i respirable. Ja no es notava tant l'olor dels menjars de les fiambres, ja que un dels estris més usats pels treballadors d'aquells temps eren uns cistells quasi quadrats fets de vímet amb una tanca i frontisses de llaua de color marró, on cadascú hi portava l'esmorzar i el dinar (aquest últim en una fiambra d'alumini i alguns d'ells —els menys fins i tot portaven una botella de vi), diem els menys perquè la major part no menjaven a la mateixa fàbrica o taller, sinó que anaven a alguna de les moltes tavernes que hi havia pels voltants dels centres de treball i allà, fent la corresponent consumició del beure, podien dinar amb una taula al davant, fent després, si calia, la partida de dòmino o bé de cartes amb els companys de taula tot prenent-se un cafè o un «carajillo».

Quan ja es portaven normalment més del cinquanta minuts reglamentaris del trajecte, s'arribava pels carrers dels Almogàvers i Pere IV, al pas a nivell del ferrocarril Barcelona-Vilanova que, si per sort estava obert, era traspassat en un moment, però sinó, tant s'hi podia passar deu minuts o un quart d'hora esperant el pas del tren. Molts dels passatgers que el seu lloc de treball ja el tenien a toc de pedra, baixaven del tramvia i se n'anaven a peu, i quasi sempre arribaven ells a la fàbrica i el comboi encara romania aturat.

Alçades les barreres al moment just de passar el tren deixant una gran polseguera, el setanta es posava en marxa lentament per salvar la suau pujada que hi havia a la corba que, pel Passeig de Pujadas, vorejant el Parc de la Ciutadella, arribava fins a la penúltima parada que era l'Arc del Triomf, tot passant pel darrera del Palau de Justícia. D'allà fins al final de Trafalgar, a frec ja del de Jonqueres, on acabava el seu llarg recorregut de més d'una hora de durada. Allà es canviava el «trole» de posició i el que fins aleshores havia estat la cua del tramvia es transformava en el cap del mateix. Els col·laboradors del «Baracalofi» es preparaven els bitllets retornats tot enganxant-los acuradament amb un clip per a la seva posterior utilització; canviaven de posició els seients en el sentit de la nova marxa, i, després que els tramviers s'haguessin pres un cafetó en el bar de la parada, es començava per dir-ho en termes mariners una nova singladura cap a Badalona...

JORDI BEL I CARALT.

Ha estat guanyador del primer premi del I Concurs L'Avenç de Memòria Històrica.

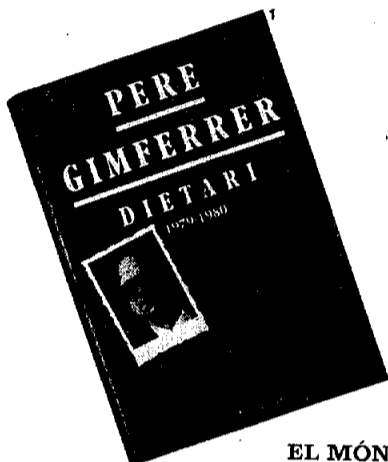
EL MÓN

Setmanari d'informació general

¡JA TENIM UN ANY!

No n'hi ha prou de creure que cal una premsa solvent escrita en català. S'ha de fer. S'ha de fer possible des de la iniciativa empresarial, s'ha de fer ben feta i competitiva en la seva realització professional, i s'ha de fer forta amb l'acceptació del públic lector. EL MÓN compta amb aquests tres elements i arriba al seu primer any de vida en plenitud de facultats.

2

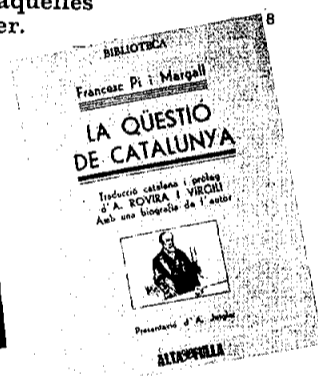
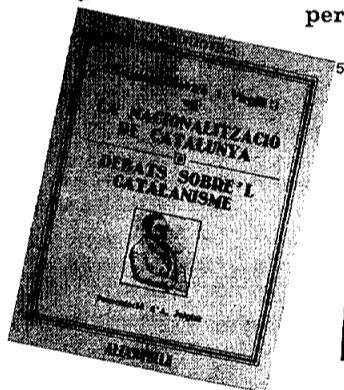
MANUEL DE PUJOL
NOVEL·LES CURTES

IV
1966-1972

edicions 62, barcelona

EL MÓN ha fet una selecció de llibres per obsequiar totes aquelles persones que se subscriuin abans del dia 18 de gener.

Envieu aquest butlletí a Publicacions EL MÓN, SA. Rambla de Catalunya, 13, 3r 2a (Barcelona-7)

Senyaleu el llibre elegit.

Butlletí de domiciliació bancària

Senyors, els agrairé que amb càrrec al meu compte/llibreta atenguin els rebuts que els presentarà PUBLICACIONS EL MÓN SA pel pagament de la meua subscripció a la revista EL MÓN.

Titular compte

Banc/Caixa

Nº Compte

Nº Llibreta

Agència

Adreça Agència

Població

Data

Signatura

Butlletí de subscripció

Nom i cognoms

Carrer

Telèfon

Població

Dte.

Comarca

Província

Professió

Desitjo subscriure'm a partir del número

amb la quota anual

de 5.000 pts.

semestral

de 2.600 pts.

Faré efectiu l'import mitjançant taló bancari adjunt.

domiciliació bancària

Per subscripcions a l'estranger, consulteu el preu.

Compra carpeta col·lecció EL MÓN, consulteu el preu.

Subscriuiu-vos-hi!

Llibre n.

75 anys
del Club Natació Barcelona

Esport, política i societat

Antoni Buj i Buj

Fa 75 anys, al 1907, era fundat per Bernard Picornell el Club Natació Barcelona. Naixia davant la indiferència dels mitjans de comunicació i amb les dificultats que comportava el fet que la Barcelona de començaments de segle visqués d'esquena al mar. Mitjançant la història d'aquesta institució podem adonar-nos que la pràctica esportiva, en aquest cas la natació, no és gens aliena a les transformacions polítiques i socials. El C.N.B. ha estat al llarg de la seva història un acotat social de la petita burgesia barcelonina.

“**H**om té la impressió molt forta que, en la primera dècada del segle, el consum de la burgesia barcelonina augmentà molt considerablement i que els seus hàbits consumístics es transformaren en el sentit de concedir una més gran importància a les consideracions no utilitàries (a les estètiques, per exemple) i de fer el consum més conspicu, adaptant-lo als canvis de la moda dictada des dels grans centres cosmopolites europeus. (...) L'historiador, com l'observador coetani, no deixa de notar una pila de signes externs. La joventut burgesa barcelonina adopta amb entusiasme les modernes formes d'esplai dels esports, tennis, futbol, natació, patinatge i, sobre tot, ciclisme.”⁽¹⁾

El procés d'institucionalització de l'esport a Catalunya respon en bona mida al model establert a l'Europa industrial (formació de Clubs i Federacions, aparició de l'ideal de competició i jerarquització, massificació i aparició de l'espectacle esportiu, etc.).⁽²⁾ La dissimilitud sorgeix en reconèixer un seguit de diferències (dependència cultural, manca de tradició associativa, desajustos estructurals en definitiva) que es donen a la societat espanyola de les primeries del segle XX i que es reflecteixen també en el naixent fenomen: l'esport.

Portada de la revista "Los Deportes", núm. 502 (15 setembre 1908, Barcelona) on es pot veure una fotografia del "II Campionat d'Espanya de Natació" celebrat al port barceloní el 30 d'agost posterior. La revista neix el 1897 i és la primera especialitzada en esports editada a Catalunya.

L'AVENÇ

Esport, Política i Societat

Temes/Esport, Política i...

Foto apareguda a "Los Deportes" núm. 481 (31 de gener de 1908) del Primer campionat d'hivern celebrat el 19 de gener. El d'enmig és en Bernard Picornell.

El canvi de segle significa la consolidació del poder econòmic de la burgesia a Catalunya. Eix d'aquesta transformació és Barcelona que pateix un profund desenvolupament; demogràfic, ultrapassant els 500.000 h.; industrial i comercial, gaudint d'un procés econòmic expansiu. A més, situada estratègicament (proximitat a la frontera francesa-forta activitat marítima) pel que fa als centres cosmopolites europeus (París, Londres i Berlín), es converteix en porta de penetració de distints corrents i fenòmens culturals. Aquestes circumstàncies comporten una transmutació dels hàbits consumístics de la burgesia catalana. Donarà més importància a activitats no específicament utilitàries (estètiques, esportives) que responen en última instància a un clar intent d'equiparament de la cultura catalana a l'europea: modernitzar (europeitzar) Catalunya.

Va ser a la darrera dècada del segle XIX —hom cita l'any de l'Exposició Universal de Barcelona, 1888— quan es pot parlar de l'inici del moviment esportiu a Catalunya. Amb motiu de l'esmentada exposició se celebren diverses activitats «sportives» que serveixen per arrelar en aquesta ciutat la gimnàs-

tica, l'esgrima, el rem i el velocipedisme. El pas següent és la fundació i sosteniment d'institucions esportives, procés en el qual participen activament gran nombre d'estrangers residents a Barcelona, especialment britànics (els creadors de l'esport modern) i suïssos, en la seva qualitat de representants comercials, consulars, personal tècnic, etc.

L'esport penetra a Catalunya en existir capacitat receptiva per part de les classes dirigents del país. En un primer moment, per simple mimetisme a adoptar els modes i els costums de la societat europea; des de començaments del

nostre segle, al calor de tot un procés de renovació cultural conscient. Això passa malgrat les nombroses actituds escèptiques, quan no de burla. Però cal tenir en compte que l'esport és considerat en els seus orígens com a sinònim de distinció social. D'aquesta manera, el caràcter minoritari/classista d'alguns esports com la nàutica (Reial Club de Regates, 1879), el tennis (Reial Barcelona Lawn-Tennis Club, 1898), la hípica (Polo Club de Barcelona, 1900), el golf, etc., se segueix conservant perenne.

La popularització de l'esport serà un fet molt posterior tot i que decisiu per a la seva definitiva institucionalització. A començaments de segle les classes populars catalanes segueixen patint unes condicions de vida miserables tant per les remuneracions (ajustades a nivells de subsistència) com per les jornades laborals (fins al 1919 no es decreta oficialment la jornada de vuit hores),⁽³⁾ i en les seves manifestacions culturals no entra l'esport. La simbiosi amb aquest es realitzarà a través d'Ateneus, Agrupacions, Sindicats, que comencen amb activitats excursionistes i acaben acollint en el seu si algunes disciplines esportives. L'Ateneu Enciclopèdic Popular, fundat el 1903, crea la seva Secció d'Excursions aquell mateix any, i poc després la de Gimnàstica. L'interès per la Gimnàstica Higienica i l'Educació Física apareixen a poc a poc

Instal·lacions dels banys de Sant Sebastià a principis de segle. En aquest casaltot va estar ubicat el C. N. B. des de 1910 a 1914.

sport, Polític

Ròmul Bosch i Catarineu, fill del polític i navilier R. Bosch i Alsina, autèntic mecenes durant els primers anys del Club.

Emili Solé, convertit des del seu lloc de secretari (1918-1930) en un dels més entusiastes propagandistes del C. N. B.

Equip de waterpolo del C. N. B. en la primera piscina a l'aire lliure construïda a Espanya, la del Club Natació Sabadell (1918).

en ambients populars gràcies a aquesta élite cultural que es mou dins de les classes treballadores. Els associats al CADCI (sindicat de dependents fundat el 1903) gaudien des de 1906 de gimnàs i frontó en el mateix Centre, i els seus associats podien practicar altres esports (boxa, esgrima, futbol, patinatge...).(4)

Els gimnasos són fins a la primera dècada del nostre segle els catalitzadors de les activitats dels *sportsmen* a Catalunya. Barcelona compta, el 1907, amb deu gimnasos (Español, Bricall, Solé, Garcia, Gibert, Tolosa, Santanach, Arias, Vila i el de la Sra. Trinitat Tolosa de Comella). En un d'ells, el Gimnàstic Solé, situat al carrer de Montjuïc del Carme núm. 5, neix aquell mateix any el Club Natació Barcelona, al mateix indret on havia donat les seves primeres passes el Foot-Ball Club Barcelona, alguns anys abans (1899).

El canvi de segle comporta la recerca dels espais oberts i una febre pels enginyers mecànics aplicats a l'esport: ciclisme, motorisme, automobilisme, aerostació i aviació (segons els gustos i

les possibilitats socials). El suport que donen els seus fabricants i comerciants a la naixent premsa esportiva —que li serveix de ressò publicitari— serà decisiu per a la definitiva popularització de l'esport. La primera revista especialitzada de Catalunya s'anomena *Los Deportes* i duu el subtítol de «Revista de Cultura Física, Fotografia y Turismo». Fundada el 1897 i dirigida per Narcís Masferrer (periodista, fundador de revistes esportives, creador de seccions de sports a diaris i organitzador d'associacions) es va concebre en un primer moment com a òrgan de l'Associació Catalana de Gimnàstica. La revista, quinzenal, escrita en castellà (com gairebé tota la premsa esportiva a Catalunya), desapareix el juliol de 1910 a causa gran part de la deserció del seu director, passat a la competència: *El Mundo Deportivo*. Aquest, fundat el 1906 com a setmanari, esdevindrà el primer diari esportiu català (març 1929).(5)

La consolidació de l'esport a Catalunya es produeix a finals dels anys vint de la mà del futbol, en consolidar-se

l'espectacle i el professionalisme esportiu. La catapulta d'aquest procés hem de buscar-la en l'exitosa participació espanyola a l'Olimpiada d'Anvers (1920) en aconseguir un segon lloc en aquesta modalitat esportiva.

Acabada la Guerra Civil, el franquisme emprèn la monopolització de l'esport. Els Clubs s'han de sotmetre a la creada Delegación Nacional de Deportes que pot denegar-los el seu funcionament sense possibilitat d'apel·lació. A més, ha d'enquadrar-se forçosament dins de les seves federacions que tenen unes presidències i directives integrades a la Falange. Tota l'organització social de l'esport és sotmesa a una estatalització o paraestatalització gairebé absoluta i a un rígid disciplinament des del poders públics. Aquesta autoritària organització no aconseguirà superar el dèbil procés associatiu de l'esport espanyol. Els resultats foren gairebé sempre bastant mediocres.

L'AVENÇ

ELS ORÍGENS DEL CLUB DE NATACIÓ BARCELONA

La Barcelona de les primeries del segle XX és una ciutat que malgrat la seva forta activitat marítimo-comercial, en cert sentit, viu d'esquena al mar. Hi ha balnearis al barri de la Barceloneta (Orientals, San Sebastià, Sant Miquel) però les supersticions populars i fins i tot les opinions de molts metges, aconsellen prendre només un reduït nombre de banys cada estiu. Tanmateix, no tots opinen igual. El 1905 arriba a Barcelona un jove de 22 anys procedent de Marsella, la seva vila natal, on havia guanyat concursos de natació. Es diu Bernard Picornell Richier i és entusiasta de les activitats esportives. Practica natació, curses, lluita, ciclisme, aixecament de peses, i s'integra ràpidament al Gimnàstic Solé del carrer de Montjuïc del Carme.⁽⁶⁾ Escriu a una de les revistes esportives de la ciutat, «El Mundo Deportivo», i aprofita aquesta circumstància per anunciar en el seu número 81 del 15 de juliol de 1907 un «Campionat d'Espanya de Natació» a celebrar el 15 de setembre següent a les aigües del port barceloní. Aquest fet aglutina entorn de Manuel G. Solé (propietari de l'esmentat gimnàs) i de Bernard Picornell un grup de persones que planteja una mica més tard la fundació d'un Club de Natació.

Si ens fixem en les cròniques de l'època veiem que la notícia de la fundació del Club de Natació Barcelona passa totalment desapercibuda per als dos diaris millor informats de la Barcelona de 1907. En efecte, tant per a «La Vanguardia» com per a «La Veu de Catalunya» la notícia passa inadvertida malgrat que tots dos compten amb les seves «Notes de Sport» tot i que de periodicitat irregular. No passa el mateix amb les dues revistes esportives amb què compta la ciutat, «Los Deportes» i «El Mundo Deportivo», on la notícia apareix puntualment. En aquest darrer, i de la ploma del mateix B. Picornell, figura la notícia al seu número del 14 de novembre on es fa esment de la fundació del Club de Natació (sense el «Barcelona») el dia 10 d'aquest mes, de l'aprovació dels Estatuts que han de regir la societat,⁽⁷⁾ i de la composició de la Junta Directiva que queda així: President, Bernard Picornell; Vice-president, Manuel Solé; Secretari, Josep M. Verges; Comptador, Juli Marial i Vocal Metge, Pere Cercós. Assisteixen a l'acte unes 30 persones de les quals surten els 21 socis fundadors. S'estableix la quota de 2 pessetes mensuals i el domicili d'entrenament queda instal·lat als Banys

Orientals als quals s'ha de pagar una quota d'1 pesseta per soci i mes.

La primera prova oficial organitzada pel C.N.B. és el «Campionat d'Hivern» que havia de celebrar-se el dia de Nadal de 1907 però es trasllada, pel mal estat del mar, al 19 de gener següent. Segons «Los Deportes» hi acudeixen entre 1500 i 2000 persones a presenciar-lo. Aquesta competició, que segueix disputant-se encara avui, rep el nom de «Copa Nadal» a la seva segona edició. En aquesta, tralladada al 17 de gener de 1909 també a causa del temporal, es disputa una copa d'argent cedida per Alfons XIII.⁽⁸⁾ El 12 de juliol de 1908 s'havia jugat el primer partit de waterpolo entre dos equips del mateix Club.

El caràcter que els seus fundadors donen al C.N.B. respon al paradigma de l'esport modern (competició, reglamentació, normativització del temps, jerarquització) i encara que al seu començament presenti elements exclusivament lúdics (cucanyes marítimes, justes aquàtiques, curses al mar amb vestit de carrer, curses amb fanals) només responen a afanys propagandístics. Durant els primers anys, a causa del seu reduït nombre (només 100 el 1910), tots els socis participen en totes les activitats. Són nadadors, waterpolistes, atletes, directius, propagandistes... Bon nombre d'ells són estrangers, alguns dels quals participen en Juntes Directives (l'alemany Albert Middelman és President entre 1910 i 1911).

Per consolidar la naixent institució els seus membres han d'organitzar infinitat de competicions i tota mena de manifestacions relacionades amb la natació. En aquesta primera etapa han de fer front a una societat refractària a les noves activitats. Es lluita en tots els fronts. S'organitzen curses de natació en col·laboració amb l'Ajuntament, el primer dels quals es duu a terme al mar el juliol de 1910 per als nens de les Escoles Catalanes dels districtes II i V. Hom intenta guanyar-se els metges barcelonins mitjançant una consulta (duta a terme el 1910) sobre els efectes higiènics dels banys de mar.

L'abril de 1910 el Club es trasllada al Balneari de Sant Sebastià. En aquest nou marc es produeixen els primer contactes internacionals. Vénen a Barcelona equips de natació de Brussel·les, Niça i Mònaco. També comencen les sortides i excursions per poblacions costaneres catalanes. El 1912, el C.N.B. organitza el primer Campionat d'Espanya de Waterpolo. A poc a poc va creixent l'interès pels esports aquàtics. Aquell mateix any apareix el Fèmina N.C. —de curta existència— i el 1913 el C.N. Athletic.

L'any 1914 posa en perill l'existència

del Club Natació Barcelona. Un temporal destrueix el seu local al mes de febrer. El Club està al carrer i només la influència dels seus socis aconsegueix de salvar la situació. En aquells moments presideix la Junta Directiva, Ròmul Bosch Catarineu, fill de l'aleshores vicepresident de la Junta d'Obres del Port, el polític i navilier Ròmul Bosch i Alsina. Gràcies a aquest el Club obté la concessió a l'esclera d'un terreny de 66 metres de llarg, sense platja, on ubicar les seves instal·lacions.⁽⁹⁾

L'any 1916 el Club ja té a l'entorn de 500 socis (dels quals uns 50 són metges) i la natació es va estenent per Catalunya. Aquell any es funda el C.N. Sabadell i el 1918 s'organitzen els Primers Campionats de Catalunya de la mà de l' Athletic. Per contra, els contactes internacionals han desaparegut com a conseqüència del conflicte europeu.

ESCLAT EXPANSIU (1921-1936)

Després d'un intent frustrat el 1918 es crea la Federació Espanyola de Natació el 19 d'abril de 1920 a Barcelona gràcies als homes del C.N.B. i en especial a Bernard Picornell.⁽¹⁰⁾ Es funda amb vistes a poder participar a l'Olimpíada d'Anvers d'aquell any, esdeveniment que suposarà l'inici d'un període expansiu per al Club.

A la tornada de l'Olimpíada es plantegen nous objectius. D'una banda la construcció d'una piscina coberta. Aquesta decisió es pren a la Junta Directiva de 20 de desembre de 1920 (presideix el Club Francesc Puig i Sureda). La primera pedra es col·loca el 17 d'abril de l'any següent i el seu finançament es realitza mitjançant un préstec de 200.000 pessetes en obligacions a comprar pels socis.⁽¹¹⁾ La piscina és ideada per l'arquitecte Jaume Mestres, soci del Club, i s'inaugura el 1922 encara que no es cobreix fins al 1924. L'altre esdeveniment clau del moment és l'aparició d'un portaveu per als socis. Després de dos intents fracassats el 1915 i el 1918, apareix «Natació» el març de 1922 degut sobretot a l'entusiasme desplegat per Emili Solé, secretari del Club des de 1918 fins a la seva mort (1930), periodista i litògraf de professió. La revista s'escriu totalment en català i a través d'ella copsem la ideologia esportiva que anima els seus autors. Per exemple, són significatives les paraules de B. Picornell al número 1 de la revista sota el títol *Salve* que semblen una declaració de principis:

«Animen aquestes ratlles la mateixa seva que ha despertat en nosaltres l'a-

Temes/Esport, Política i...

mor a la natació i al esport: son filles d'aquell entusiasme que ha creat en la nostra terra la formosa i sana virtut de la seva pràctica, i estan saturades d'una ambició noble i enlairada, la de que el nom de nostre Club i de Catalunya soni pel món al costat del nom de nostres homes i de llurs gestes ben dignes».

En aquests primers números del butlletí apareixen nombrosos articles, gairebé tots signats per Josep. M. Manyé i Antich, bibliotecari i més tard secretari del Club, que reivindiquen constantment «l'enfortiment i regeneració de la raça». Un dels més caracteritzats apareix a «Natació» núm. 6 (agost 1922) amb motiu dels Campionats d'Espanya de Natació celebrats a Alacant:

«Allà en les tèbies terres del bell Alacant, en el formós mar llatí, nostra bandera ha representat dignament i esplèndida a tota una raça. Els colors del nostre Club de Natació «Barcelona», mercès al esforç fomidable i abnegat de sos braus defensors, han assolit triomfs, llors i glòria. I la natació catalana, la Pàtria i la Ciutat, s'han sentit honorades davant de llurs braves i culminants gestes».

Junt amb aquestes al·lusions catalanistes, altres conceptes apareixen amb força insistència en aquests inicis. Són, d'una banda, la invocació a raons higièniques per justificar el paper del Club, i, d'altra, l'atac contra la materialització (professionalisme) que floreix a l'esport.

El C.N.B. gaudirà des d'aquests anys (inicis dels 20) fins al 1936 d'una de les etapes més brillants de la seva història i tindrà el seu apogeu en la commemoració del 25 aniversari de la seva fundació (1932). Apareixen noves seccions (pilota basca i rugby), s'organitzen nombroses competicions de natació i waterpolo i

fins i tot es crea una secció femenina (exclusiva per a nadadores). El novembre de 1923 el Club de Natació Barcelona és declarat per l'Estat d'utilitat pública. Tres anys més tard, el mes d'octubre, i amb motiu d'una estada a Barcelona, el Club és visitat pel Baró de Coubertin el qual queda complotat de les instal·lacions de l'entitat.

Un temps més tard, en acabar la dècada, i amb motiu de l'Exposició Universal de 1929 a Barcelona, els dirigents del C.N.B. emprenen una insistent campanya propagandística per a la creació de piscines municipals. Un dels seus fruits és la Piscina Municipal de Montjuïc, inaugurada el 1929, construïda per l'Ajuntament. Aquell mateix any el Club sobrepassa els 2.000 socis. La natació es va estenent per tot Catalunya. S'inauguren piscines a nombroses poblacions i es funden nous Clubs (C.N. Poble Nou, 1930; C.N. Martorell, 1931; C.N. Terrassa i C.N. Manresa, 1932).

Creiem interessant de reproduir dues notícies aparegudes al «Natació» d'aquells anys per copsar el clima que es respira dins la institució. D'una banda, l'apareguda el març de 1930 donant compte la Junta Directiva (presidida per B. Picornell) de l'adhesió a la campanya per la revisió de l'anomenat «procés de Garraf» (nou catalanistes encausats per atemptat frustrat contra Alfons XIII) telegrafiant-la al Consell de Ministres. En segon lloc, l'agost de 1931, per la qual l'Assemblea de la Federació Catalana de Natació, celebrada a l'ateneu de Sabadell, acorda la seva adhesió a l'estatut de Catalunya.

El Club està vivint un dels seus moments més àlgids. L'any 1935 ultra-

passarà els 3.500 socis. Una dada significativa són les millores salarials que aconsegueixen els treballadors del Club (de 42 pessetes setmanals passen a cobrar-ne 54) després de dur a terme una vaga, tradicionalment víctimes d'una relació empresarial paternalista i d'un sector sindical poc organitzat.

DE LA GUERRA CIVIL A LA CONSOLIDACIÓ DEFINITIVA

La guerra suposa per al C.N.B. la caiguda en picat del seu nombre d'associats. Els 3.000 d'agost de 1936 esdevenen l'any 1938 amb prou feines 2.000. Els primers moments són d'una aparent normalitat. L'actitud dels òrgans directius és la de romandre al marge del que es debat al carrer (d'aquí el: «Recordem que el Club de Natació Barcelona és una Societat absolutament apolítica i exclusivament esportiva. Art 2 dels Estatuts», repetit com a *Avís* a diversos números del «Natació»). Aquest se segueix publicant fins al desembre de 1937, i els concursos i els campionats esportius, reduïts al marc de Catalunya, se segueixen celebrant. Però la realitat és ben diferent. Igual que la resta de les institucions cíviques a la Barcelona de 1936/37 el C.N.B. pateix importants transformacions. Durant el procés revolucionari que viu la ciutat, hi ha un intent per part del Sindicat del Transport Marítim de la CNT de col·lectivitzar conjuntament els establiments de

Equip de rugby del Club, format per nadadors, waterpolistes i atletes (1922).

banys junt amb els Clubs de natació. Aquest fet havia d'afectar també les instal·lacions del C.N.B., però els repetits intents col·lectivitzadors resulten fallits ja que no hi ha col·laboració per part dels obrers i dependents del Club (afiliats a la UGT). La qual cosa no implica que es produeixin (en concomitència amb la Junta Directiva) alguns canvis («per tal de què el Club degà de la natació, seguint la trajectòria del moment, vegi assegurat el seu funcionament en el mínim que les circumstàncies actuals permeten» justifica l'editorial del «Natació» de setembre de 1936) i des del 3 d'agost de 1936 el C.N.B. és controlat per un Comitè Obrer o Comitè Executiu format per Prudenci Sallés, Benjamín Toló i Vicenç Esquiroz. Paral·lelament funcionen un Comitè Consultiu, un Comitè Esportiu i un altre de Règim Intern. La tasca d'aquests Comitès és la de governar el Club. Un membre del Comitè Executiu, V. Esquiroz, explica:

«La nostra actuació dintre el Comitè Executiu és tan entusiasta com la vostra, socis del Club. Actuem amb entusiasme i ens sentim honorats de la responsabilitat que ens carregàveu al damunt el dia 3 d'agost al constituir-nos en directius. Hem demostrat als que dubtaven de la nostra capacitat que també servim per a dirigir». («Natació», novembre 1936).

Entre les realitzacions dutes a terme destaquem la unificació de la quota de soci en 10 ptes. (segons s'explica, per facilitar l'ingrés de socis), l'intent de col·laboració amb el C.E.N.U. (utilització de les instal·lacions del Club per part de les escoles), l'organització de festivals natatoris a favor de la causa republicana (12 setembre 1936. «Festival a profit de les Milícies Antifeixistes»; 20 desembre 1936, «Festival a profit de Socors Roig Internacional»), etc.

El 30 d'abril de 1937, i per decret de la Generalitat de Catalunya, el C.N. Barcelona és incorporat al seu Departament de Cultura. Reproduïm una comunicació posterior de l'esmentat Departament al C.N.B. per tal de procedir a la seva estructuració:

«Generalitat de Catalunya

FAIG CONSTAR: Que el Conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya, per ordre de data 21 dels corrents, va resoldre:

Els «Club de Natació Barcelona», «Club de Natació Atlètic», «Barceloneta Amateur Club» i «Club de Natació Catalunya», amb tots el serveis annexos, incorporats a aquest Departament, i la «Federació Catalana de Natació Amateur» posada sota el seu patrocini, passen a dependre del Comissariat d'Educació Física i Esports de la Generalitat, el qual proposarà a aquest Departament el Reglament que reguli el funcionament i utilització dels serveis dels esmentats clubs i la intervenció del Departament a l'esmentada Federació.

Barcelona, 24 de maig del 1937.— El Cap de Negociat Primer del Departament de Cultura, *Vila.* («Natació», juliol 1937.).

La situació es manté relativament estable fins a finals de 1937, moment en què són mobilitzats gran part dels treballadors del Club, i durant tot 1938 es produeix un autèntic buit de poder dins l'entitat fins que acaba la guerra i el juny de 1939 és nomenat President, Ferran Sans i Buigas.

La nova situació política exigeix el sotmetiment dels Clubs a la recentment creada Delegación Nacional de Deportes. (Un decret de 22 de febrer de 1941 anul·la les eleccions democràtiques dins dels clubs esportius implantant un sistema restrictiu a cert nombre de socis compromissaris).

En el marc del Club, en línies generals, sembla ser que no hi hagué excessius problemes per acomodar-se a la nova situació. Directius de Juntes anteriors a 1936 participen novament en càrrecs. Bernard Picornell, a més de conservar el seu càrrec de President de la Federació Espanyola de Natació, és nomenat Delegado Nacional de Natación el 1939. El 1943 és nomenat President del Club Lluís Sentís (hi roman fins al 1975). Per copsar el clima que es respira en aquest anys reproduïm la salutació d'aquesta Junta als socis després d'enumerar els propòsits que es plantegen en l'ordre esportiu i econòmic:

«Formulando estos propósitos creemos cumplir con el más elemental deber de cortesía de saludo a nuestros consocios. Saludo que brazo en alto hacemos extensivo a nuestras Autoridades y en especial al camarada Antonio F. de Correa Véglisson, nuestro Gobernador Civil y Jefe Provincial del Movimiento, por el calor y apoyo que nos ha dispensado en todo momento.

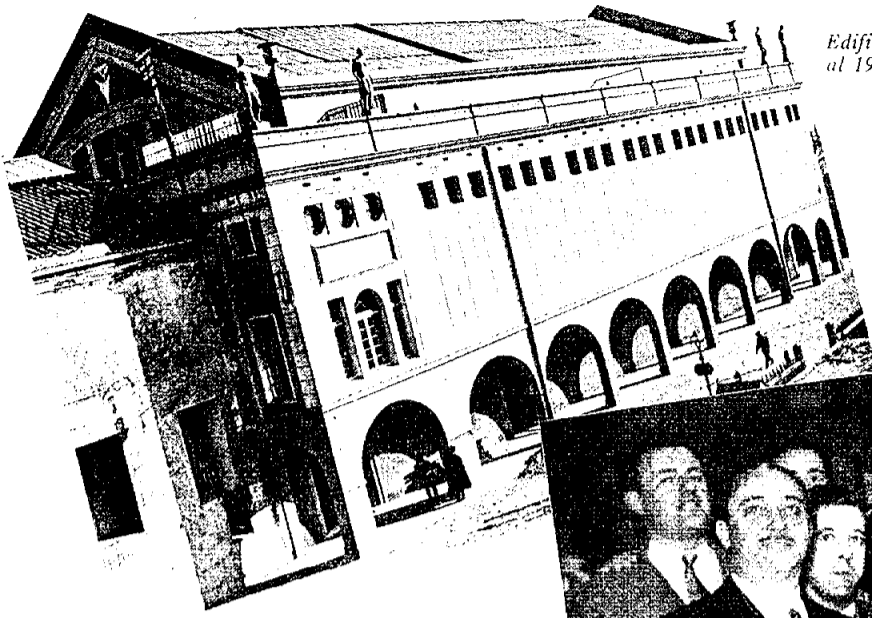
¡Viva Franco! — ¡Arriba España!
(«Natació», febrer 1943)

La revista del Club, «Natació», esdevé «Natación» en reaparèixer el març de 1942, i durant molts anys és una autèntica ombra del brillant butlletí de la preguerra. Desapareix el català de les seves planes i triga a recuperar-lo, i fins al 1973 no tornarà a dir-se «Natació».

D'altra banda, l'article 2n dels Estatuts, invocat en altres èpoques, no impedeix alguns actes clarament polítics protagonitzats pels organismes

8 de novembre de 1932: el President de la Generalitat, Francesc Macià, i l'alcalde de Barcelona, Jaume Aiguader, posen amb els nadadors estrangers i catalans participants en el Festival commemoratiu del 25 aniversari del C. N. B.

Edifici del C. N. B.
al 1937.

10 de gener de 1952: el delegat nacional d'esports, general Moscardó, en l'acte del lliurament de les medalles de la ciutat al mèrit esportiu, amb el president del Club, Lluís Sentís, i els socis guardonats.

directius. Per exemple, el descobriment d'una placa als «socis caiguts» amb la presència de les autoritats falangistes (18 de maig 1941). O l'editorial del mes d'abril de 1943 a «Natació»:

«En estas fechas, aniversario de la Victoria; no quiere silenciar el Club de Natación Barcelona su agradecimiento al Caudillo, al glorioso Ejército Nacional y al Partido, por la liberación total de la Patria, y como deportistas que somos, la recuperación de nuestro querido Club».

Aquesta estretor (patida per la majoria de les institucions sota el franquisme) va desapareixent en acabar la dècada dels 40. Es reprenen les competicions, campionats, concursos de les distintes modalitats esportives (natació, waterpolo, atletisme, rugby, pilota basca). S'inicia la nova etapa expansiva. Curiosament, ja el 1942 el Club supera les xifres màximes d'associats de la preguerra, i el 1947 s'ultrapassen els 4.500. Aquesta ràpida expansió hem de buscar-la en la lenta recuperació econòmica aquests anys de la petita burgesia barcelonina, la base social del Club. La quota mensual és de 30 ptes. i el dret d'entrada els mesos d'estiu de 200. Aquestes xifres no són prou per mantenir les instal·lacions de l'entitat i s'entra en un període de crisi econòmica («agreguadíssima situació econòmica» la qualificarà la Junta Directiva, «Natació», juny 1948) superada mitjançant l'augment de quotes i dels pagaments d'entrada (500 ptes.). Això s'esdevé malgrat l'aparent voluntat de resoldre la situació per altres mitjans. A l'editorial de «Natació», 241 (maig de 1947):

«Se da cuenta también la Junta Directiva de que este Club, que siempre ha tenido un carácter popular, no puede convertirse, por muchas que sean las

exigencias económicas de sus gastos, en una entidad de privilegiados que no tengan otra finalidad que estar lo mejor instalados posible, puesto que el ideal del Club está muy por encima de la comodidad personal y del bienestar de unos pocos».

Cobrir el dèficit econòmic, a l'entorn del mig milió de ptes. de les d'aleshores, i mitjançant el no excessivament «popular» sistema d'augmentar les quotes significa la pèrdua de gairebé mil socis en dos anys (1947-49) que no són recuperats fins als inicis dels anys 60.

En el pla esportiu es reprenen els contactes internacionals l'abril de 1947, interromputs des de 1936, que culminen en Polimpiada de Londres (1948). L'equip de waterpolo que representa a Espanya és format gairebé totalment per homes del C.N.B. Aquestes matèixes circumstàncies es repeteixen quatre anys més tard a Helsinki, esdeveniment que veu com nomenen Bernard Picornell com a membre del «Bureau» de la Fédération Internationale de Natation Amateur.

L'esdeveniment que marca la dècada dels 50 del Club és la celebració de les Noces d'Or. S'hi arriba amb problemes econòmics resolt mitjançant l'augment de quotes, la qual cosa provoca un altre descens de socis. Per contra, 1957, any de l'esmentada celebració, reflecteix el bon moment esportiu pel qual travessa el C.N.B. tal com recull el «Natació»,

núm. 358 (maig 1957) en l'editorial titulada «La vitalidad del Club»:

«...hemos llegado a la madurez de los cincuenta años como una gran familia, cuyos miembros se hermanan y se complementan armoniosamente, constituyendo un ejemplar conjunto, que ha merecido los más altos honores de las autoridades deportivas españolas, culminando en el año de las Bodas de Oro con la concesión de distintos galardones al Club y a sus directivos por parte de la Delegación Nacional de Educación Física y Deportes y las Federaciones Españolas de Natación y de Atletismo... Las secciones de atletismo y rugby han marcado la pauta de un esfuerzo más que simbólico, al batir nuestros atletas varias plusmarcas de Cataluña y España, mientras los ruggers se proclamaban asimismo campeones de Cataluña y de España, ofreciendo esta magnífica victoria al Club de sus amores». (p.85)

Els actes commemoratius de l'esmentat aniversari són presidits per l'Alcalde de Barcelona, Josep M. de Porcioles, i registren nombrosos actes esportius, missa solemne amb les autoritats esportives, civils i militars.

Uns anys abans, el 1953, la Junta Directiva del Club havia aprovat un pla d'obres que pretenia reparar les deteriorades instal·lacions de l'entitat, a més de construir una nova piscina, descoberta i d'aigua de mar. Les obres, dirigides pels arquitectes i socis Jaume Mestres i Josep González, s'inicien el 1954 i acaben un any més tard, el 25 de

Juny 1965: Lluís Sentís, president del C. N. B., imposa la insígnia d'or i pedres precioses i nomena "Soci d'honor" del Club J. Antonio Elola-Olaso (Delegat nacional d'esports).

el procediment, hagi estat superat per les circumstàncies i sobretot pel temps transcorregut, però a ell hem de rectorer forçosament i els seus preceptes són d'obligat compliment». (p. 3).

La veritat és que fins al 25 de gener de 1978 no se celebren les primeres eleccions democràtiques per elegir òrgans directius dins el Club. Aquest fet no ha servit de revulsiu per a l'entitat que ha vist com el seu nombre de socis s'ha aturat (la seva base social segueix essent la mateixa que la de 75 anys enrera), diversos projectes d'ampliació s'han vingut avall, s'han deteriorat greument part de les seves instal·lacions, etc.

La història i la tradició han reservat al C.N.B. el paper d'acotat social de la petita burgesia barcelonina. El futur depèn en gran part del model social dominant que fins ara ha deixat, gairebé en exclusiva, a la iniciativa privada el tema de l'esport.

NOTES

1) J. Ll. Marfany, «Estetes i menestrals» a «La Barcelona del 1900», L'Avenc, núm. 9. (Octubre, 1978), p. 36.

2) La bibliografia sobre els orígens i el desenvolupament de l'esport és extensa. Pel seu interès, vegeu:

(Història)
Carl Diem, Historia de los deportes, Barcelona, 1966, 2 vols.

Jean de Floc'Hmoan, La génesis de los deportes, Barcelona, 1965.

Bernard Gillet, Historia del deporte, Barcelona, 1971.

(Sociologia)
José M.ª Cagigal, Deporte: espectáculo y acción, Barcelona, 1981.

Luis M.ª Cazorla, Deporte y Estado, Barcelona, 1979.

Daniel Denis, «L'esport modern i la pacificació dels cossos», Saber, núm. 2, Barcelona, 1980, pp. 51-53.

Johan Huizinga, Homo ludens, Madrid, 1972.
Georges Magnane, Sociología del deporte, Madrid, 1966.

Jean Meynaud, El deporte y la política. Análisis social de unas relaciones ocultas, Barcelona, 1972.

«Partisans», Deporte, cultura y represión, Barcelona, 1978.

Diversos, Quel Corps?, París, 1978.

3) Albert Balcells, Trabajo industrial y organización obrera en la Cataluña contemporánea (1900-1936), Barcelona, 1974.

Joaquín Romero Maura, La Rosa de Fuego, El obrerismo barcelonés de 1899 a 1909, Barcelona, 1974.

Jaume Vicens Vives; «El moviment obrerista català (1901-1939)», Recerques, núm. 7, Barcelona 1978, pp. 9-31.

4) M. Lladonosa i J. Ferrer, Teoría y práctica del movimiento obrero en España 1900-1936, València 1977, p. 298.

Pere Solà, Els Ateneus Obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939), L'Ateneu Enciclopèdic Popular, Barcelona, 1978.

5) Molts altres diaris sorgiren al calor del naixent esport barceloní. Alguns tingueren una curta existència (Vida Deportiva, 1903; Revista Deportiva, 1905; Sports, 1908; Eco de Sports, 1909-1912; Catalunya Sportiva, 1916; Barcelona

Sportiva, 1917); d'altres més llarga (El Sport, 1910-1913 i 1917-1922; Stadium, 1911-1930; Gaceta Sportiva, 1913-1922). Tots contribuïren a afermar i consolidar el fenomen.

6) Aquesta actitud polifacètica el duu a ocupar els càrrecs de Vicepresident de la Junta Consultiva del R.C. Marítim Barcelona (1916), i de Vicepresident de la Reial Federació Atlètica Catalana (1917). La seva activitat directiva més important va desenvolupar-la en la natació. Va ser President del C.N.B. durant 17 anys en períodes alterns entre 1907 i 1933 i President de la Federació Espanyola de Natació des de 1923 a 1968 sense interrupció. Bernard Picornell era un industrial (Oxigenadas Foret) amb propietats a la Borgonya Francesa.

7) Els Estatuts consten de 36 articles. El que fa el número 36 contempla que: «La Sociedad se abstendrá en absoluto de toda manifestación política o religiosa, y de todo juego no permitido por la ley».

Fins al 1909 no es redacta el Reglament Intern. Destaquem l'article 3r en el qual es rebutja el professionalisme:

«Siendo este Club tan solo de aficionados a no de profesionales, en manera alguna, ninguno de sus individuos podrá tomar parte en concursos o carreras en que haya premios en metálico».

8) Aquesta prova rep de «Los Deportes», núm. 511 (30 gener 1909) el següent comentari:

«La gran prova del campionat d'hivern, organitzat pel Club de Natació «Barcelona», aconseguí interessar a una immensa multitud de ciutadans, fent que es reunís a l'extrem de l'escollera del Morrot una apinyada gentada en la qual tenien nodrida representació totes les classes socials».

Però aquestes paraules no reflecteixen la majoritària indiferència, quan no burla, envers els seus protagonistes. Així ens ho confirma anys més tard l'editorial (possiblement de Picornell) del «Natació» (butlletí del Club) amb motiu del 20 aniversari de l'Entitat: «Quan vint idòlatres de la mar et fundaren, encara em venen a ma pensa, les paraules dels braus mariners de la Barceloneta, els quals, mentre preparaven els arres per a fer-se a la pesca i les seves dones i filles sorgien de les xarxes, al veure'ls juguinejar per la platja amb trajo de bany, deien: "Ja tenim aquí els boigs"».

9) Ròmul Bosch i Catarineu va ser un autèntic mecenes per al Club en moments difícils. El presideix, amb intervals, entre 1914 i 1925. Quan es construeix la piscina compra una bona part de les obligacions de préstec que s'havien creat per al seu finançament. Va ocupar càrrecs directius a d'altres entitats esportives (vicepresident de l'Aeroclub de Catalunya i vocal del R.C. Marítim Barcelona).

Un personatge atípic en la composició social del Club Natació Barcelona on ha predominat la petita burgesia (professions liberals, comerciants, assalariats acomodats, etc.).

10) La Federació Catalana de Natació es funda el febrer de 1921 i tots els seus presidents fins al 1967 són membres del C.N.B.

11) Si tenim en consideració que el Club compta per aquelles dates amb només 1.000 socis, confirmem la idea ja expressada que l'esport en aquells moments és un privilegi social. La quota estava establerta des de 1920 en 7,50 ptes. mensuals i puja a 10 el desembre de 1922. Encara el 1929, com reconeix el Secretari del Club Emili Solé al butlletí intern «Natació» de gener, els Banyes Sant Sebastià, Astillero, Sant Miquel, Orientals i l'Escola de mar, ... no estan amb (sic) relació econòmica amb els guanyos que els obrers i dependents de comerç percebeixen, la qual cosa no els hi permet distreure cabals per a invertir-los en aquestes despeses.

ANTONI BUÏ I BUÏ.

Llicenciat en Història Contemporània.

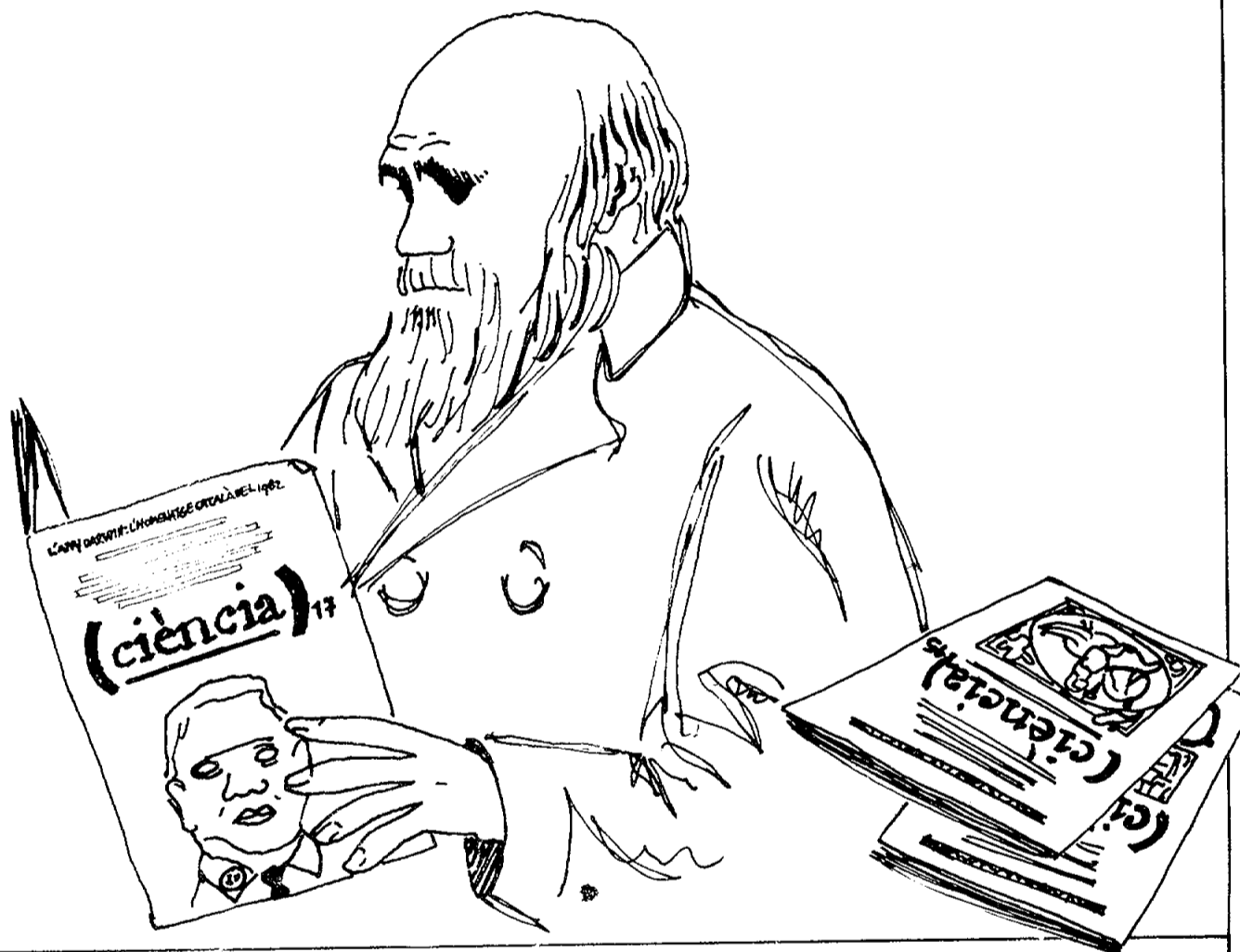
L'ANY DARWIN A

(ciència)

REVISTA CATALANA DE CIÈNCIA I TECNOLOGIA

(ciència) ha publicat els següents treballs:

- Editorial: 1982, l'any Darwin, n.º 13, gener-febrer 1982
- L'homenatge valencià a Darwin el 1909, per Thomas F. Glick, n.º 16, maig 1982
- Editorial: Darwin entre nosaltres, n.º 17, juny 1982
- Darwin i la teoria de l'evolució, per Ramon Parés, n.º 14, juny 1982
- Sense selecció natural, hi ha evolució biològica?, per Antoni Prevosti, n.º 17, juny 1982
- El ritme de l'evolució en el marc canviant de la biosfera, per Ramon Margalef, n.º 17, juny 1982
- La biologia i el "millor dels mons", per François Jacob, n.º 17, juny 1982
- Ocells fòssils i evolució, per G.G. Simpson, n.º 17, juny 1982
- Hipòtesis per a la comprensió del darwinisme social, per J. V. Santafé i P. Casanovas, n.º 17, juny 1982
- L'estat actual de les teories evolutives: citogenètica i evolució, per Montserrat Garcia, n.º 18, juliol-agost 1982
- Eugeni d'Ors i el darwinisme, n.º 19, setembre 1982
- Darwin i Mallorca, n.º 20, octubre 1982

SUBSCRIVIU-VOS A (ciència)

Si us plau ompliu l'imprès, signeu-lo i envieu-lo a: CIÈNCIA, S.A. València, 304 - 1er Barcelona-9

Desitjo subscriure'm a la revista Ciència (11 números) a partir del número ____ Faré efectiu l'import mitjançant:

taló bancari adjunt

contra reembossament que inclourà 107 ptes. per despeses de tramesa

Nom i cognoms

Carrer

Població

Dte.

Província

Telèfon

Data

Signatura

Preu de la subscripció: Estat espanyol 3.000 ptes. Europa 4.000 ptes. Amèrica i resta del món 5.000 ptes.

La guàrdia civil i el 19 de juliol a Barcelona

Malgrat algunes excepcions, el conjunt del cos de la Benemèrita de la guarnició de Barcelona es mantingué fidel a la legalitat republicana durant el 19 de juliol. Aquest article ens informa de quins foren els partidaris de la rebel·lió, els caps lleials, així com de les repercussions repressives que totes dues actituds tingueren, tant del costat republicà, com del ban franquista.

J. M. Solé i Sabaté/Joan Villaroya

Hom coneix que, a Catalunya, el conjunt de la guàrdia civil va mantenir-se fidel al Govern de la Generalitat i al de la República; això no suposa que dins de l'institut d'ordre públic no hi hagués caps i oficials partidaris de la rebel·lió militar i que actuessin decididament a favor d'ella.

L'home clau de la conspiració a Barcelona era el comandant Agustí Recas, destinat a la Plana Major del 19 Terç de la guàrdia civil, ajudat per un grup d'oficials entre els quals cal ressaltar els capitans Eusebio Cañizares Gutiérrez, Rafael Carrasco Egaña, Eladio Pin Ruíz, Arturo Puga Noguerol, José Rivadulla Arellano i José León González; els tinents José Mor Egea i José Araujo Fernández. Estaven connectats amb les comandàncies d'altres capitals catalanes; comptaven, entre d'altres, a Girona amb l'adhesió del comandant Felipe Moragriega Carvajal.

El comandant Recas era vocal de la Junta Suprema de la Junta Divisionària de la UME (Unión Militar Española), també apareix el nom del comandant Tomàs Buiza com a cap d'un dels Terços destacats a Catalunya, en cas que la revolta militar hagués triomfat. També estava destinat a la Plana Major del 19 Terç de la Guàrdia Civil.⁽¹⁾

Guàrdies civils baixant pel carrer de Llària cap a la plaça de Catalunya, la tarda del 19 de juliol.

L'AVENÇ

La guàrdia civil i el 19 de juliol a Barcelona

Temes: La guàrdia civil...

ENTRE LA LEGALITAT I LA REVOLTA

Era de capital importància que la Benemèrita es mantingués fidel al Govern legal davant la lluita que podria produir-se. Dues eren bàsicament les raons; en primer lloc el considerable nombre d'efectius armats; en segon lloc la tradicional disciplina, efectivitat i experiència dels guàrdies civils en els possibles enfrontaments que es produïrien als carrers en cas que la revolta militar prengués cos, com realment succeí.

El cap de la 5ª zona de la Guàrdia Civil era el general José Aranguren Roldán, en qui el govern republicà tenia plena confiança. El comissari d'Ordre Públic del Govern de la Generalitat de Catalunya, de qui depenien aleshores les forces de la Guàrdia Civil, era el capità de cavalleria Frederic Escofet i Alsina, militar català condemnat a mort pels fets d'octubre de 1934 i que posteriorment fou indultat. Escofet estava ben assabentat de tots els esdeveniments que s'anaven produint a la guarnició de Barcelona, però no tenia massa clara quina seria l'actuació del comandament de la Guàrdia Civil.

Els seus confidents l'havien informat de la visita efectuada a Barcelona pel tinent coronel Pizarro, a mitjan març, amb la missió d'enllaçar amb els elements de la conspiració i de fer lliurament d'un full amb les sigles de la UME perquè signessin en ell tots els caps i oficials disposats a seguir les ordres en una possible revolta militar.⁽²⁾ Escofet, per assegurar-se de la lleialtat dels caps de la Guàrdia Civil, va anar directament a ells. En una entrevista amb cada un els plantejava la situació i quina seria la seva actitud. Per ironies de la història, de qui més dubtava era del coronel Antonio Escobar Huertas, a qui suposava proper a la UME —era profundament catòlic— i que amb la seva actuació refusà qualsevol aprensió que es tingués sobre la seva actuació; sembla ser que pel cantó dels confabulats no intentaren ni tan sols insinuar-li que se sumés a la rebel·lió per temor a la seva consciència del honor i de la disciplina.

Els conspiradors aviat s'adonaren que qualsevol intent de revolta militar s'hauria de fer contra els caps de l'institut armat d'ordre públic, ja que des del primer moment van veure que aquests no seguirien les consignes del moviment militar, i així ho informaren a Pamplona, des d'on el general Mola dirigia la preparació. A Pamplona hi havia la idea que sense la decidida actuació de la Guàrdia Civil en la revolta, aquesta

Membres de la guàrdia civil i combatents anarquistes confraternitzant durant la jornada del 19 de juliol.

estava destinada a fracassar a Barcelona.

L'actitud última del cos es pren en una reunió mantinguda pels caps i oficials en unes dependències pròpies al carrer Ausiàs March. La decisió fou que la Guàrdia Civil es mantindria en la legalitat i s'enfrontaria contra tots aquells que intentessin pertorbar l'ordre públic, criteri que fou defensat principalment pel coronel Francisco Brotons —era republicà— cap del 3r. Terç de la Guàrdia Civil.

A LES ORDRES DE LLUÍS COMPANYS

Un cop iniciada la revolta militar i els consegüents enfrontaments amb païsans que s'hi oposaren, la Guàrdia Civil durant les primeres hores es mantingué a l'expectativa i en alguns casos les primeres ordres de sortida foren boicotejades per alguns oficials partidaris de la revolta. Precisament, un dels primers grups que sortí per detenir els revoltats, sota les ordres del comandant Agustí Recas, va unir-se a les forces del regiment de cavalleria de Santiago que estaven assetjades en el convent dels pares carmelites de la Diagonal. Per altra banda, un grup de guàrdies civils sota el comandament del capità Eladio Pin anà a la caserna del mencionat regiment de cavalleria i allí s'uní a la revolta.

Llevat d'aquestes excepcions, el conjunt del cos de la Benemèrita es mantingué fidel i disciplinàriament al costat dels seus caps, i dirigits per ells desfilaren Via Laietana amunt per posar-se a

les ordres del propi President de la Generalitat, Lluís Companys, que estava a la comissaria d'ordre públic, situada a l'esmentada via. Seguidament es dirigiren a sufocar els nuclis del regiment de Badajoz, que encara lluitaven a la Plaça Catalunya.

L'actuació de la Guàrdia Civil és cabdal per acabar de desmoralitzar les forces sumades a la rebel·lió i que des de feia hores estaven aturades a diversos llocs de la ciutat sense poder abastar cap dels objectius que, per separat, tenien assenyalats. En un darrer intent desesperat, el general Manuel Goded, vingut des de Mallorca per dirigir el comandament de la revolta, va intentar convèncer el general José Aranguren, en una tensa i dramàtica conversa telefònica, perquè se li unissin les forces de la Guàrdia Civil, a la qual cosa aquest últim es va negar categòricament.

La història els havia reservat a tots dos la mateixa sort, ja que ambdós serien afusellats; el primer uns dies després de fracassar el cop a Barcelona, i el segon a les acaballes de la guerra civil, com més endavant analitzarem.

Les baixes de la Guàrdia Civil en la lluita foren escasses. Un caporal de la guàrdia civil del grup refugiat al convent dels carmelites, i el tinent Eduardo Gorgot, que va morir a les Drassanes, junt amb el conegut anarquista Francisco Ascaso i un diputat d'Estat Català, Amedeu Colldeforns. Tres homes d'ideologia ben diversa als quals la mort uniria: els seus cossos foren dipositats i registrats junts en el «Dipòsit» de cadàvers de l'Hospital Clínic, els seus números de registre anaven seguits, el 3746, 3747 i 3748.⁽³⁾

Entre els oficials condemnats a mort i executats o bé assassinats en diferents llocs de Catalunya i que pertanyien a la Guàrdia Civil, tenim, segons el conegut

llibre de Francisco Lacruz *El Alzamiento, la revolución y el terror en Barcelona*, el comandant Agustín Recas, tret del vaixell Uruguai sense que es pogués esbrinar què va ser d'ell, un coronel (en situació de retirat), 2 capitans, 2 tinents i 1 alferes. A aquests, caldria afegir-hi per les dades que posseïm el capità Mariano Solà, afusellat després d'una fuga fallida per la frontera de Girona amb França i el tinent de la guàrdia civil de Badalona, Amador Aguinaco Zudaire. La premsa de postguerra ens informa que el capità Rafael Carrasco Egaña, afusellat el 2 d'octubre de 1936, fou proposat per a la concessió de la medalla militar individual.⁽⁴⁾

Destaca entre els oficials condemnats a presó el fill del cèlebre comissari Bravo Portillo, el capità Bravo Montero; segons el propi Escofet va tenir una actitud correcta abans de la revolta, però sembla que pesà més el passat del seu pare que la seva pròpia actuació. Després de la guerra fou cap del Rondín Antimarxista, delegat del govern a la Junta directiva del Barça, complicat en un fosc assumpte on serà assassinat un agent de l'Intelligence Service anglès, caurà en desgràcia davant el general Franco i després de diverses vicissituds en la seva vida morirà a Xipre, sembla que en circumstàncies una mica estranyes.

LA SORT DELS CAPS LLEIALS

Des de diferents angles s'ha considerat l'actuació de la Guàrdia Civil, sinó com a decisiva, sí com l'estocada final a la revolta a Barcelona. Així va ser considerada sempre des del cantó governamental. Des del cantó rebel, aquesta consideració, en raó del fracàs, s'accentuà molt més atribuint únicament i exclusivament a l'actuació de la Guàrdia Civil, i molt en especial a l'actuació de l'alt comandament de la 5ª Zona, que tot el cos s'unís en la defensa de la República.

Abans de dur a terme el Movimiento, el capità López Varela opinava així sobre l'actuació de la Guàrdia Civil:

«Para el día 27 se ha concertado una reunión de jefes y oficiales de la Guàrdia Civil, Asalto y Ejército, en una finca de Argenton, propiedad del barón de Viver. Unos y otros quieren salir de dudas. Hay muchas opiniones. Pro, contra, inhibición. Yo en la última junta les recordé la última directiva del general Mola: ¡Quién no está con nosotros, está contra nosotros! Así pues, eso de términos medios queda descartado. ¿Cómo se va admitir nada de brazos cruzados? ¿Qué toda la Plana Mayor de mandos está con el gobierno? Será una

desgracia para nosotros. Pero como dicen el comandante Recas Marcos, el capitán Cañizares y el capitán Pin Ruíz, hay otros que se unirán al Ejército en su hora y con todas sus consecuencias. Si ellos ganan, nosotros ganamos...»⁽⁵⁾

Abans i tot que aquesta victòria es concretés del tot arreu de l'Estat, ja es veia el sentit que tenia aquella velada amenaça. En data tan propera a l'entrada dels nacionals a Barcelona com és el 24 de febrer de 1939, és a dir, encara no feia un mes, apareix en la premsa barcelonina («La Vanguardia» de febrer) la requisitòria perquè es presentessin davant el Juzgado de Oficiales Generales, el general Aranguren i el coronel Escobar, per la causa que s'instrueix contra ells. També surt publicada la requisitòria al Boletín de la Provincia de Barcelona el 23 de febrer. Cal recordar que, en aquestes dates, la guerra encara no és acabada; el general Aranguren era governador militar de València mentre el coronel Escobar estava al comandament del cos d'Exèrcit d'Extremadura.

És més coneguda la fi de l'existència del coronel Escobar, jutjat a Barcelona el desembre de 1939 i afusellat a Montjuïc el 8 de febrer de 1940, acompanyat fins als darrers moments per un fill seu, capità de la guardia civil, i condemnat a 15 anys de presó.⁽⁶⁾

Menys coneguda és la fi del general Aranguren, i algun escrit sobre la seva mort és equivocant en situar-la a València.

Hem indicat que el general Aranguren era governador militar de València a les acaballes de la guerra civil; allí

estava accidentat com a conseqüència d'una caiguda de cavall. Per la seva edat (64 anys) i pel seu estat, d'un absolut abaltiment, va negar-se a marxar renunciant a la possibilitat d'embarcar-se. Fou detingut i traslladat a Barcelona on, amb causa núm 1 que abraçava entre d'altres al coronel Brotons, s'ha d'enfrontar a un Consell de Guerra per «supuesto delito de rebelión militar». Seria jutjat el dissabte 15 d'abril a Barcelona, per un Consell de guerra d'Oficiales generals, a la sala de Cassació del Palau de Justícia. El consell era presidit pel general de brigada D. Francisco Trapote González. El general Aranguren basa la seva defensa essencialment en l'afirmació que «La guardia civil se hallaba al lado del Poder constituido» i la premsa explica «vestía gabán oscuro y bufanda de color y se apoya en dos bastones. El fiscal hizo especial hincapié en que fue la actuación de la guardia civil la que hizo fracasar el movimiento dada su actitud en Barcelona y en su informe terminó pidiendo que el procesado era culpable de un delito de rebelión militar previsto en los artículos 237 y 238 del Código de Justicia Militar, párrafo segundo, y con la agravante de trascendencia del delito y daños producidos previstos en el artículo 173 del mismo Código, por lo que debe imponerse al proceso la máxima pena. La sentencia definitiva se ajustó a dicha petición y fue ejecutada el 25 de abril de 1939».⁽⁷⁾

A més a més de l'afusellament del coronel Brotons, què va ser dels altres caps de la Guàrdia Civil a Barcelona? En el moment de celebrar-se el Consell de Guerra mencionat contra el general Aranguren, la sentència contra Brotons

Guàrdia civil i guàrdies d'assalt al carrer de la Diputació de Barcelona.

LAVENC

ja havia estat executada el 24 de març de 1939, en el que fou camp de tir de l'exèrcit napoleònic i que la veu popular havia transformat en «Camp de la Bota». Junt amb ell foren executats els tinents coronels Modesto Lara Molina, Juan Aliaga Crespi, Antonio Moreno Suero i el comandant Mariano Aznar Monfort que el 19 de juliol tenien a càrrec seu la 1ª comandància del 19 terç, la comandància de Barcelona, segon cap del 19 terç i la comandància de la Plana major de Barcelona respectivament.⁽⁸⁾

Per les dates de la seva execució tot fa pensar que foren detinguts a Barcelona, la qual cosa significa que tingueren temps i oportunitat de retirar-se cap a França per escapar de la probable represàlia contra ells. Per què no ho feren? Ho ignorem a excepció del cas del coronel Brotons.

El coronel Brotons era el cap del 3r. terç de la Guàrdia Civil i va prendre possessió del seu comandament a primers de juliol de 1936. Havia estat cap de la comandància de la Guàrdia Civil de Múrcia i traslladat a Sòria pel Govern del Front Popular, tenia un passat monàrquic i de caire dretà que el feia sospitós d'animositat contra el règim republicà. En preguntar-se-li per la seva actitud en cas d'una revolta militar i de quin costat estaria, contestà d'una forma ràpida i enèrgica: «Nosotros siempre al lado del poder constituido. Es el cumplimiento del deber». Era una resposta costosa per a la seva persona, hauria d'enfrontar-se amb militars de carrera amb els quals ell se sentia plenament identificat.

Després del 19 de juliol seria passat ràpidament a la reserva —cal recordar la gran desconfiança que hi havia envers qualsevol militar— fins que el president Lluís Companys intervingué considerant que era una monstruositat i permetent-li conservar un càrrec a governa-

22 de juliol de 1936. Pla general de la presidència del dol del capità Arana i primer pla de Frederic Escofet, comissari d'Ordre Públic de la Generalitat, i del general José Aranguren, cap de la guàrdia civil a Barcelona.

ció. A les vigílies de l'entrada dels nacionals per ocupar Barcelona, amb tota la sinceritat li confessa a un amic: «Yo no sirvo más que para guardia civil, pero hemos perdido». Quan insistentment se l'insta que marxi, respon «No, he decidido quedarme, dar la cara. Sea lo que Dios quiera» i a l'Andreu i Abelló li diu «No pienso marcharme. Escucho las emisoras nacionales y éstas aseguran que nada debemos temer cuantos no tenemos manchadas las manos de sangre. Esperaré la llegada de los nacionales. Son los míos».⁽⁹⁾

És realment la «Justícia al revés», com deia el mateix Serrano Suñer, que als 40 anys i escaig que aquests caps de la guàrdia civil van ser jutjats i afusellats pel delictes de rebel·lió militar, encara no s'hagi reconegut oficialment que foren morts per mantenir-se al costat del govern legalment constituït al qual serviren fidelment tot i anar en contra de les seves pròpies conviccions individuals.

A part d'aquests caps citats, a Barcelona foren afusellats el comandant Juan Colinas Guerra, l'1 d'abril de 1939, que al juliol de 1936 estava a la comandància de la guàrdia civil de Biscaia, i el tinent Pere Garrido Martínez, 15-XI-1939, que el juliol de 1936 estava destinat al 19 Terç de la Guàrdia Civil.⁽¹⁰⁾

NOTES

1) Entre els autors que dediquen més atenció a la preparació de la sublevació militar a Catalunya destaquen: Félix Maiz, Mola, Aquel hombre. Diario de una conspiración. Planeta. Barcelona 1976, F. Lacruz, El alzamiento, la revolución y el terror en Barcelona. Arysel. Barcelona 1943. F. Escofet, Al servei de Catalunya i de la República. 19 juliol 1936. Edicions Catalanes de Pans 1973, V. Guarnier, L'aixecament militar i la guerra civil a Catalunya 1936-39. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 1980.

2) El full de compromís deia: «El abajo firmante (grau), del 19 Tercio de la Guardia Civil, jura por Dios y promete por su honor cumplir exactamente lo siguiente: apoyar moral y materialmente el Movimiento, poniendo a disposición del mismo la unidad de su mando y cumplir exactamente las órdenes que reciba de los jefes del mismo; tomar el mando de unidades superiores, si llegara el caso y así le fuera ordenado, acatar y hacer que se acate por todos la forma de Gobierno que se implantara caso de triunfar el Movimiento». Citat per Pastor Petit, La cinquena columna a Catalunya. Galba Edic. Barcelona 1978. pàgs. 33-34.

3) Registre Dipòsit Judicial de Barcelona.

4) Diari de Barcelona, 24-V-1942.

5) *Ibid.*, Félix Maiz, pàg. 184.

6) *Vegi's Teresa Suero Roca*, Militares republicanos de la guerra de España. *Península*, Barcelona 1981, pàgs. 285-286. Explica també l'autora: «Años más tarde, cuando el general Franco había decidido la creación del Valle de los Caídos, Antonio Escobar Valtierra, hijo de un ilustre caballero cristiano, solicitó que en él encontrarán acogida los restos mortales de Antonio Escobar Huertas, general republicano enterrado en el barcelonés cementerio de Montjuïc, y de su hijo el teniente nacionalista José Escobar Valtierra, muerto en la batalla de Belchite. Se autorizó el traslado de los restos del teniente, pero el general sigue enterrado en el cementerio de Montjuïc».

7) Arxiu Registre Civil de Defuncions de Barcelona.

8) *Id.*

9) J. Soriol Badia, Petita història de la guerra Civil Depesa. Barcelona 1977.

10) Anuario Estadístico Militar de 1936.

JOSEP M. SOLÉ.

Doctor en Història Contemporània per la Universitat de Barcelona.

JOAN VILLARROYA.

Llicenciat en Història Contemporània per l'Universitat Autònoma de Barcelona.

ARRIBEM A TOT ARREU

I EN CATALÀ...

VULL REBRE INFORMACIÓ, SENSE CAP COMPROMÍS, DE LES CONDICIONS I MODALITATS DE SUBSCRIPCIÓ AL DIARI AVUI.

NOM I COGNOMS

ADREÇA

POBLACIÓ

PROVINCIA

BARCELONA, A DEL

PREMSA CATALANA, S.A. Consell de Cent, 425, 6. BARCELONA-9

L'exercici del poder
cultural a Catalunya (III)

La postguerra i el franquisme

Patricia Gabancho

Els anys de postguerra —i com més reculem, més— han estat objecte d'una de les mitificacions més sòlides que coneix aquest país. Poques, tímides i incidentals han estat les aportacions crítiques a un període dominat pel component sentimental —heroic— que és la nota primordial en la trajectòria d'aquells que van apostar per la continuïtat en un ambient que, no cal dir-ho, era d'una hostilitat aferrisada. Però tot i donant per establerta la utilitat d'aquesta continuïtat, que està fora de qualsevol dubte, apareix la necessitat d'esbrinar per quins camins es va produir, perquè aquest període representa una de les bases de la realitat cultural actual: les distorsions i la consolidació de determinats valors pesen encara avui, entre d'altres coses perquè durant la postguerra i el franquisme les ruptures han estat mínimes.

Si mirem amb una pretesa objectivitat la cronologia cultural que va de 1939 al 1975, la primera cosa que sobta és la diferència abismal de propostes i de resultats que es produeix entre els diversos camps de l'activitat cultural: entre art i literatura, per exemple, o entre la represa para-institucional i la iniciativa privada. Un primer factor essencial sembla marcar aquesta diversitat i és l'actitud del règim envers les senyes òbvies d'identitat catalana: hom perseguia molt més la llengua que la manera diguem-ne pròpia de traçar pinzellades en un llenç. O s'entrebancava més l'activitat —clandestina, és clar— de l'Institut d'Estudis Catalans que no pas el desenvolupament de l'arquitectura. És lògic, doncs, que els processos més recixits s'hagin donat en aquells camps que no incidien de manera directa en la identitat *perseguida* del país, per més que tothom visqués dintre de l'opressió ambiental i política.

"Dau al Set" fou una iniciativa determinant en el panorama cultural català de la dècada dels cinquanta.

L'AVENÇ

La postguerra i el franquisme

Temes/La postguerra i el...

Tot i amb això, que pot ser bastant important, també és cert que el tipus d'activitat «artística» tenia al darrera una altra tradició i que podia tirar endavant sense necessitat de mirar amb lupa els trets de fidelitat a una concepció de país. Es movia, també, amb una certa llibertat *interna*. L'espontaneïtat amb què es produeix el sector artístic li permet de connectar i recollir la tradició de ruptura que en certa manera havia quedat ofegada des de l'ocàs del modernisme. La nova llavor artística, per exemple, assoleix la seva primera consolidació el 1955, amb el triomf definitiu de l'informalisme a Barcelona. Aquesta mena de ruptura era impensable —i no es va produir— en l'àmbit de les lletres, on els pocs intents de trencar motlles van resultar frustrats. L'art, en la represa, estava impulsat per gent —ho recorda Antoni Tàpies en les seves memòries— que s'autoconsiderava «cultura d'esquerres» davant dels nuclis conservadors que feien feina en les lletres, tot codificant i controlant una activitat l'objectiu principal de la qual era «continuar» i salvar tot el que heretaven dels anys anteriors. Hi ha, així, dos inicis diferents —dos mons— en el moment de refer el país derrotat.

Joan Miró torna a Mallorca l'any 1940 (tres anys després ho faria Carles Riba). Miró venia de París, amb nom i experiència i portant a sobre el nexa amb la tradició avantgardista que havia nascut a començaments de segle, la que l'última etapa noucentista va negar i fer recular. Tant li feia, però, que en aquella dècada l'art que surava a Barcelona fos academicista: del filofranquisme artístic, en Pere Pruna i epònims en van treure bons dividendes —l'acollonida burgesia catalana tampoc no estava per aventures pictòriques— però al capdavant era una mena de parèntesi que es podia saltar sense dificultats. De seguida entren en contacte amb Miró dues personalitats importants: J. V. Foix i Joan Brossa, provinents —i això és simptomàtic— del camp literari, i el primer sense haver trencat amb el món avantgardista que caracteritzà la seva activitat en els anys anteriors a la desfeta. Són dos marginals, per dir-ho així, que poc tindrien a veure amb els primers resistents de la literatura, per bé que Foix els freqüentava o viceversa. Era, potser, una qüestió d'aires, però el cas és que la tradició d'avantguarda no es trenca, sinó que es recupera i es posa en marxa.

No és gens casual que Foix i Brossa participin, en diferent mesura, d'una iniciativa determinant com va ser la revista «Dau al Set» en la dècada dels cinquanta. En el món de les lletres no podien lligar amb el passat immediat

que hom volia preservar i, de fet, no van aconseguir de sentar-hi petja fins als anys 70, un cop la ruptura del realisme va soterrar l'hegemonia del post-simbolisme ribià i, de passada, la visió estreta que dominava la política cultural de la resistència. El mateix Brossa ho explica així: «*La cultura catalana havia quedat en un buit total, perquè la millor gent va emmudir; els uns, morts; els altres, amagats o a l'estranger. Aleshores, jo, poeta, i en Ponç i en Tàpies, pintors, vam recollir l'herència per portar-la endavant. (...) Hi havia una habitació petita i una altra de gran, i ens vam ficar a la gran, que és el pas que calia fer realment. Em plau d'haver estès un pont entre la Catalunya d'abans de la guerra, la més avançada, i tot el tràfec que va venir després.*»⁽¹⁾

La metàfora de les dues habitacions és prou explícita quant a visions i objectius que es plantejaven en cada un dels mons en joc. L'operació d'establir

Els redactors de la revista «Ariel» en un restaurant, l'any 1948. D'esquerra a dreta, dempeus: Joan Barat, Alexandre Cirici, Rosa Leveroni, Josep Romeu, Pau Verrié i Joan Perucho; asseguts: Jordi Sarsanedas, Joan Triadú, Enric Jardí, Manuel Valls i Miquel Tarradell; hi falten, per completar l'equip, Josep Palau i Fabre i Francesc Espriu.

aquest pont amb la Catalunya avançada era gairebé impossible en el camp «organitzat» de les lletres. Pensem, per exemple, que l'any 46 l'Institut Francès ja havia muntat un sistema de beques per enviar joves artistes a estudiar a París. Antoni Tàpies va ser un dels beneficiaris. Vol dir que no solament naixia una «generació» artística directament relacionada amb Europa, per dir-ho així, sinó que els seus protagonistes no se sentien gens condicionats per l'ambient que es respirava (quant a formes d'expressió artística) o per l'obligació de *continuar* res que no tinguessin ganes de continuar. Podien riure-se'n de tot el que els precedia sense sentir que vulneraven cap manament tàcit: eren agressius amb el passat que els empenyava i buscaven una identitat, pròpia i col·lectiva, on més els vagava.

LA REPRESSIÓ INTERNA

Els lletraferits s'enfrontaven amb una tradició més mancada i amb dificultats extremes a l'hora de «treballar». D'una banda, el grup que hauria pogut consolidar una alternativa literària d'esquerres, flexible i renovadora, estava exiliat. I, per l'altra, la realitat del país, la desfeta palpable, era massa forta com perquè no influís en aquell humor seu un xic impertinent i destraler quan es van reintegrar a la producció activa. La primera ruptura en bloc que havia iniciat la literatura catalana va quedar tallada per les circumstàncies: potser és aquesta la veritable «generació perduda» de les nostres lletres.

És evident, també, que el noucentisme era l'únic estil que havia aconseguit de donar fruits mínimament madurs. L'ambient col·laborava de

forma inevitable perquè aquest mesuratge perdurés i es perllongués més enllà del que la seva pròpia vitalitat hauria aconsellat. L'aïllament en què es trobava l'escriptor català de la primera postguerra —sense públic real ni infraestructura— era un estímul per extintolar una determinada visió de la realitat (per excloent que fos) i la manera corresponent d'expressar-la.

La represa va ser encapçalada per persones conservadores, tot i que liberals, que eren les qui havien restat al país. Va néixer encofornada per necessitat i amb l'obsessió de preservar un tresor literari que per primer cop havia arribat a nivell «europeu» i que, per tant, marcava la fita del prestigi. La conjuminació d'aquests factors defineix els objectius de la represa: assegurar com fos la continuïtat i muntar, fins on era possible, petits miratges de normalitat. Plantejar ruptures globals en un

L'AVENÇ

Temes/La postguerra i el...

ambient conservador i dirigit a conservar era impossible i, d'altra banda, manava la voluntat integradora de deixar de banda tota discrepància per aprofitar qualsevol esforç. Aquest «manament» integrador afavoria les posicions majoritàries, genuïnament conservadores.

La via para-institucional va seguir la mateixa línia: es van reprendre les activitats de l'IEC, es van endegar els Estudis Universitaris, etc. En aquest terreny, evidentment clandestí, qualsevol petit esforç era notable i cal considerar que els nuclis de resistència eren proporcionalment tan escassos que hi ha una colla de noms que es repeteixen literalment pertot. És a dir, no es tractava de triar la persona adequada per a cada iniciativa, sinó de recórrer a aquells que estaven disposats a jugar-se els quartos (i sovint la pell) per tirar endavant el que fos: el primer mèrit, i l'imprescindible, era la voluntat de resistència. És curiós, però, de constatar que no hi ha cap transvasament entre els noms que figuren en les iniciatives artístiques i els que participaven en la represa literària i para-institucional: són ben bé dos mons a part.

Aquesta convivència forçosa entre els qui pretenien conservar i aquells que buscaven la ruptura va donar algunes topades, en general individuals i gens combatives. La revista «Ariel», posem

per cas, va ser una fita important de la primera postguerra (23 números és tot un rècord davant de l'obligada condició efímera de moltes publicacions del moment), però va perdre molt de gas quan un dels seus fundadors, en Palau i Fabre, va «emigrar» a París. Va marxar tip de la curtesa de mires del país, representada també pels seus conservadors i benintencionats companys de ruta.

«El franquisme era ofegador», em va dir, «però també ho eren els ambients antifranquistes». (2) I en un altre lloc recorda com alguns subscriptors d'Ariel van amenaçar amb donar-se de baixa si «continuaven sortint textos escabrosos»: és a dir, poemes seus que ell considerava «modestament eròtics». (3) Palau recorda que fins i tot alguns membres de la resistència li van negar la salutació. Era una qüestió ideològica, és clar, però també la impossibilitat de pair la seva «revolta contra l'escola del seny, casolana i rànçia», (4) que és tant com dir que determinats sectors tenien una idea molt clara de quines coses no es podien fer en la literatura catalana.

O fins i tot més enllà. «Nosotros mismos, en los momentos en que las fuerzas de la cultura catalana antifranquista tuvimos menor poder político que nunca, no por ello dejamos de estar «vigilados» por nuestra propia «cultura oficial» controlada por determinados

mandatarios», (5) escriu Antoni Tàpies. I en les seves memòries explícita la divergència entre el seu grup, d'esquerreres, i «la major part dels d'Ariel» als quals defineix com a «representants típics dels intel·lectuals conservadors (...) I corria la veu que tenien molta amistat i molta influència entre els capellans». (6) Si l'esment a l'anomenat «sector continuïsta» d'Ariel sovinteja és perquè va ser el nucli essencial —a través d'aquesta i d'altres iniciatives— de la política cultural de la resistència. El seu paper va ser fonamental (com també ho foren els sectors «fidels» de l'Església i de la burgesia catalana), però amb el condicionament d'una càrrega ideològica innegable.

Al capdavant, aquesta política cultural que s'encarnava en el mecanisme de la represa literària, va ser la que difongué una idea de país que encara avui perdura. Que això hi era, ho demostra aquesta frase de Manuel de Pedrolo, que recorda els seus escadussers contactes amb la gent d'Ariel: «És que cadascú devia portar la seva Catalunya. Com jo duia la meua, és clar; i en explicar-la, quan m'arriscava a fer-ho, veia que coincidia ben poc amb la dels altres...» (7) Per fer-ne una definició ràpida, podem dir que aquesta idea és la que avui representa el nacionalisme conservador i oficial, molt lligada també a la noció de «país fotut» que cal redre-

CRONOLOGIA CULTURAL DE LA POSTGUERRA

Cartell del concurs de poesia de Cantonigrós (1948).

- 1939 Reobertura del Teatre del Liceu. Lectures poètiques a casa de Joan Prats.
- 1940 Es publica a Mèxic Tres a la rera-guarda, de C. A. Jordana, primer llibre català de la postguerra. Joan Miró torna a Mallorca. Primers contactes Joan Brossa-J. V. Foix.
- 1941 Nabí, de Josep Carner. Edició facsimil de «Lo Gaiter del Llobregat». Contactes entre Joan Miró i Brossa.
- 1942 Torna a funcionar, clandestina-

ment, l'Institut d'Estudis Catalans. S'endeguen els Estudis Universitaris (Ramon Aramon/Jordi Rubió). Grup «Amics de la poesia» (Palau i Fabre, Aramon, M. Serrahima, J. M. de Segarra, etc.) Vides paral·leles, de Plutarq, enviat als subscriptors de la Fundació Bernat Metge.

- 1943 Torna Carles Riba. Editorial Selecta reprèn la publicació de llibres en català, amb ortografia pre-fabriana, amb les Obres Completes de Verdaguer. «L'ocell de paper», fulls poètics editats per Joan Cluselles. Col·lecció «L'estel», de poesia. Editorial La Sirena, clandestina (Palau i Fabre). Es crea el Cercle Literari de l'Institut Francès. Elegies de Bierville, de Carles Riba.
- 1944 «Poesia», revista feta per Palau i Fabre. «Entregas de poesia», dirigida per J. R. Masoliver. Es creen els Premis de Cantonigrós (Joan Triadú).
- 1944 Martí de Riquer ingressa a l'Acadèmia de Bones Lletres. Revista «Leonardo» (Tristán La Rosa). «Edicions de la negra nit», clandestines, impulsades per Esteve Albert i Josep Benet. Grup «Miramar», creat per Maurici Serrahima.
- 1946 Revista «Ariel». Exposició d'art d'avantguarda a Els Blaus de Sarrià. El Cercle Maillol de l'Insti-

tut Francès (Josep Mª de Sucre) promou beques per portar artistes catalans a París. Es reprèn el teatre català de repertori. Comença a publicar-se la Biblioteca Selecta. Primer concert públic de l'Orfèu Català. Es crea la Societat Catalana d'Estudis Històrics. L'IEC publica el primer cartell de bosses i premis. Palau i Fabre edita Cementiri de Sinera, de Salvador Espriu.

- 1947 Revista «Algol». Es crea el premi Joanot Martorell. S'estrena La fortuna de Sílvia, de Sagarra. Jordi Sarsanedas i Joan Peruchó s'incorporen a la redacció d'«Ariel». Sol, i de dol, de J. V. Foix.
- 1948 Mor Pompeu Fabra. Revista «Dau al Set». Comencen les exposicions d'art a les Galeries Laietanes, promogudes per Josep M^a d'Ymbert. Es crea la Societat Catalana d'Estudis Jurídics, Econòmics i Socials. Torna a publicar Joan Vinyoli. Maria Aurèlia Capmany guanya el premi «Joanot Martorell». Apareix la col·lecció «Catalunya teatral». Neix FESTA (Foment de l'Espectacle Selecte i Teatre Associació). Primera història d'Esther, d'Espriu, i Les irrecals omegues, de J. V. Foix.
- 1949 Revista «Germinàbit». Diccionari Català-Valencià-Balear. Exposició de Joan Miró a les Galeries Laieta-

çar amb l'esforç unitari, prescindint de posicions ideològiques. En cultura, això dona la premissa de «construir abans de destruir»: la famosa identificació de la crítica amb la traïció.

Val a dir que la santa convivència —la unitat sempre és un compromís de mitjanja— va ser la regla d'or durant més d'una dècada de franquisme. Les incorporacions de noms nous no va produir, tampoc, cap trencadissa, tot i que es van eixamplar les formes literàries en la recerca d'un públic més ampli. «*Tant en la producció com en el consum, tant en l'influx com en els propòsits, la literatura catalana de la postguerra és una literatura malalta i trontollant*»,⁽⁸⁾ escriu Joan Fuster el 1956. Quin remei, potser podríem afegir. Però cal recordar que, al costat d'una veritable literatura d'emergència —o afavorida per l'emergència— es van produir obres cabdals, sovint per persones que estaven fora d'aquest ambient o que hi participaven de manera especial o que havien estat formades abans de la guerra.

Malgrat tot plegat, hi ha una mínima ruptura als anys 50, en el grup de la revista «Laye», abocat a la literatura castellana i per tant no comptabilitzat oficialment com a «resistència». És evident, però, que aquest grup es movia sense complexos davant la literatura i sense mite de país a bastir. Aquest conjunt de universitaris encara imberbes

Carles Riba i la seva muller, Clementina Arderiu, a la seva casa de Cadaqués el 1953.

donaria a parlar, fins i tot quan alguns van fer el pas d'integrar-se a la producció en català. Hi ha, en el grup, una més gran llibertat moral i és també una lleva (amb perdó) de ruptura vital, a més a més de la ruptura amb la tradició catalana, de la qual prescindeix. (Potser val la pena de recordar, de passada, que les obres cabdals de la narrativa de postguerra són perifèriques: Rodoreda, Villalonga, Joan Sales.)

La qüestió és que, mentre la dècada dels 50 s'obria amb el Manifest de Dau al Set, la resistència literària preparava la primera Festa de Santa Llúcia i Joan Triadú corregia galerades de la seva *Antologia de la poesia catalana* que va contribuir a prestigiar el seu nom com a crític i impulsor de la represa. No és casual que la dècada culminés amb l'aparició de «Serra d'Or», la tribuna integradora de la cultura catalana, que tendia a preservar els mateixos valors. En el mateix període, esclata Dau al Set víctima de les seves tensions internes,

nes. Neix el Club Cobalto 49 (art) i el grup Curial (J. Molas, A. Comas, A. Manent...). Primera Antologia poètica universitària. S'editen les Obres Completes de Verdaguer amb ortografia normalitzada. Les cançons d'Ariadna, d'Espriu.

- 1950 Manifest de Dau al Set. Exposició al Saló de l'Art Actual, a Sabadell. Núria Espert es consagra amb Medea. Es representa Shakespeare traduït per Sagarra. Apareix Joan Capri. Exposicions individuals de Tàpies, Cuixart i Tharrats. Primeres lectures de Joan Brossa. Es crea el premi Ossa Menor (Josep Pedreira). Revista «Laye» (Eugenio Fuentes Martín). Apareix Blai Bonet. Antologia de contistes catalans (Triadú). Antologia poètica del «grup de Vic», seminaristes.
- 1951 Primera Festa de Santa Llúcia. Es crea la Coral Sant Jordi. Desapareix la revista «Ariel». Renovació arquitectònica amb Coderch i el Grup R (Bohigas, Moragas, etc.). Josep Pla, premi Joanot Martorell amb El carrer estret. Antologia de poesia catalana, de Joan Triadú. Em va fer Joan Brossa, de Brossa.
- 1952 Primera exposició del Grup R. Es crea el Premi Ciutat de Barcelona per a poesia catalana. «Revista», creada per Albert Puig Palau. Apareix el dibuixant Cesc. Es publica

l'antologia Vuit poetes. Jordi Sarsanedas guanya el premi de novel·la convocat per les Galeries Laietanes. Salvatge cor, de Carles Riba. Poemes de l'Alquimista, de Palau i Fabre.

- 1953 Dissolució de Dau al Set. El grup Taüll reuneix els principals avantguardistes. Homenatge a Carles Riba. Es crea el Premi Víctor Català. Apareixen els noms de Pere Calders, Josep Mª Espinàs i Miquel Martí i Pol. Es creen les Joventuts Musicals de Barcelona. Agrupació de Teatre Experimental. On he deixat les claus, de J. V. Foix.
- 1954 Joan Miró, premi a la Biennal de Venècia. Casa Coderch a la Barceloneta. Es crea l'Agrupació Dramàtica de Barcelona. Apareix Manuel de Pedrolo. Primera reedició del Diccionari Fabra. Festa poètica a Riells del Montseny. Classes de català «legals» al CICF. El caminant i el mur, d'Espriu. Mites, de Jordi Sarsanedas. Notícia de Catalunya, de Vicens Vives.
- 1955 Biennal Hispanoamericana a Barcelona. Triomf de l'informalisme. Es creen els Premis Ciutat de Palma. Primeres fotografies de Pomés.
- 1956 Saló d'Octubre, amb forta presència informalista. Es crea el Grup Sílex (Hernández Pijoan, Rovira, Brull, Planell...). Arquitectura:

Volpone, una de les primeres representacions de l'Agrupació Dramàtica de Barcelona.

realisme d'Oriol Bohigas. Es crea la Lletre d'Or. Neixen els premis «Yxart», d'assaig, i «Joan Santamaria». Editorial Selecta comença a publicar l'Obra Completa de Josep Pla. Teatre Viu. Incerta glòria, de Joan Sales. Poema de Montserrat, de Sagarra.

- 1957 Exposició Art Autre a la Sala Gaspar. Plega el Saló d'Octubre. Es publiquen les Obres Completes de Josep Carner. Mercè Rodoreda obté el premi Víctor Català. Comencen els Salons de Maig. Llibre de Cavalleries, de Joan Perucho.

L'AVENÇ

Temes/La postguerra i el...

apareixen nous grups artístics que contesten aquesta primera formulació, l'arquitectura troba la sortida tant a la via morta del noucentisme com al mamotretisme franquista (Coderch ja irromp l'any 51), el Grup R lliga amb les inquietuds del disseny i es gesten les bases del que seria l'efímera «escola catalana» d'arquitectura, amb plantejaments renovadors amb Europa. No és pas poca la diferència i és precisament per això que valia la pena d'estendre's en aquest període inicial. A partir d'aquí, només caldrà analitzar les mínimes ruptures.

1960-1970: LA FRUSTRADA RUPTURA VITAL

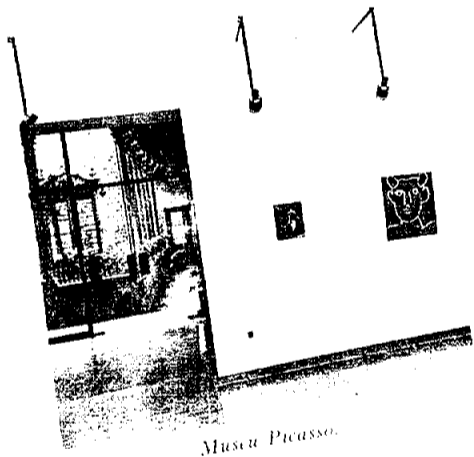
La dècada del seixanta s'inicia amb una exposició Picasso a la sala Gaspar: és un indicatiu de l'afluïxament del règim, que s'aboca a la via del desenrotllisme i l'«europeïtzació»: cotxe, televisió i turisme. Es, doncs, l'època propícia per a les grans revoltes frustrades: no és accidental que el període es tanqui amb la derrota del maig del 68, que va sacsejar de soca-rel tots els protagonistes del cosmopolitisme català —la mítica «gauche divine»— i alguns sectors adjacents. En tot cas, és el primer intent en bloc d'abandonar les cofurnes patriòtiques i sortir al carrer; si més no, abraçar

camp fins llavors intocats. El procés es va fer de bursada, espontàniament, obeint més a impulsos vitals que no pas racionals: eren alternatives destinades a esfondrar-se, perquè comptaven molt poc amb la realitat del país. «*Cal confessar que no obeïren a cap anàlisi científica de la realitat, ni a cap programació que en fos conseqüència, es deixaven arrossegar sovint per bandositats ideològiques i, al capdavall, no han fet sinó augmentar la confusió*»,⁽⁹⁾ escrivia Joaquim Molas l'any 68, precisament. Tot i la seva raó, el procés dels «feliços seixanta» és bàsic.

Carles Riba havia mort el 1959: era la fi d'una etapa. L'edició successiva de *La pell de brau* d'Espriu, i *Vacances pagades* de Pere Quart marca l'inici de l'època daurada del realisme, aviat teoritzat i antologat pel tàndem Castellet-Molas. Vista en perspectiva, aquesta estètica apareix (i és) circumstancial, però va aconseguir de renovar més coses de les que sembla i representa un canvi radical en la mentalitat literària del país. En primer lloc, la poesia catalana torna a intentar copsar, interpretar i modificar la realitat: és la primera ruptura global des dels manifestos glosats per Eugeni d'Ors. Hi ha, és clar, una *polítizació* de la literatura (i, paral·lelament, una utilització política dels noms mítics del moment, començant pel mateix Espriu) que assumeix i

refleix una posició d'esquerres. Alhora, s'aconsegueix que els poetes baixin literalment al carrer: s'arracona l'elitisme, es poetitza el verb popular, es busca un llenguatge accessible. I, en últim lloc, crea una revifalla renovadora en la novel·la: és l'època del «boom» de la narrativa illenca. Com a ruptura, no està pas malament.

És evident que el realisme tenia tot al seu favor per esdevenir una dictadura i ho va ser: qualsevol cosa que fes tuf d'humanisme, romanticisme, populisme o avantguarda va caure massacrada. En van patir les conseqüències Vinyoli, Brossa, Foix, Calders, entre d'altres. Senzillament no encaixaven en els postulats dirigistes. «*Yo estaba entonces (1963) enormemente marginado y «Realitats» cayó en un vacío, en un silencio voluntario, creado por no sé qué grupo que pretendía dirigir nuestra cultura. Seguramente yo no les parecía suficientemente comprometido*»,⁽¹⁰⁾ recorda Joan Vinyoli. El cop de pèndol, com sempre, va ser radical, exagerat i estret de mires, però la causa s'ho valia. El país catòlico-conservador va perdre l'exclusivitat en el camp literari, tot i que continuarà dominant certes institucions (Òmnium Cultural, per exemple, neix en aquesta dècada). I cal recordar que, tot i que el realisme intenta per primer cop de superar la resistència, els seus defensors continuaran confrater-

Museu Picasso.

- 1958 Neix «*Questions de vida cristiana*». Joan Miró i Llorenç Artigas realitzen el pavelló de la UNESCO a París. Sempronio fa la primera crida per a la Nova Cançó. Grup Gil Vicente, de teatre. Es dona a conèixer Vicent Andrés Estellés.
- 1959 Mor Carles Riba. Apareix la revista «*Serra d'Or*». Es creen els premis «*Carles Riba*» (antic *Òssa Menor*) i «*Salvat Papasseit*». Lluís Serrahima torna a fer la crida de la «*nova cançó*». Es crea l'Escola d'Art del FAD. Grup «*La Pipironda*», de teatre.

- 1960 Exposició Picasso a la Sala Gaspar. Es crea l'Escola d'Art Dramàtic Adrià Gual (Ricard Salvat-Maria Aurèlia Capmany). Arquitectura: casa Bofill. Es funda Òmnium Cultural. Premi «*Sant Jordi*» (antic Joanot Martorell). Es crea el Museu d'Art Contemporani (director: Alexandre Cirici). Fundació de l'ADI-FAD. La pell de brau, d'Espriu. Da nudes pueris, de Gabriel Ferrater.
- 1961 Apareixen Els Setze Jutges i es funda EDIGSA. Revista «*Cavall fort*». I Premi Internacional Joan Miró. Grau Garriga renova el tapis. Buñuel filma Viridiana, amb col·laboració de Pere Portabella i Ricardo Muñoz Suay. Comença el realisme en la poesia catalana. Vacances pagades, de Pere Quart. Bearn, de Llorenç Villalonga. Mort de Josep M. de Sagarra.
- 1962 Josep Lluís Sert fa l'edifici de la Fundació Maeght a St. Paul de Vence. Debut de Montserrat Caballé al Teatre Liceu. Exposicions antològiques de Fortuny i Nonell. Primer disc de la Nova Cançó. Es funda Edicions 62. Reedició de les obres de Salvat-Papasseit. Primers diplomes a alumnes de català de la JAEC, dependent d'Òmnium Cultural. Grup Teatre Experimental Català. La plaça del Diamant, de

Mercè Rodoreda. Nosaltres, els valencians, de Joan Fuster. Catalunya dins l'Espanya moderna, de Pierre Vilar.

- 1963 Es dissol l'ADB. S'inaugura el Museu Picasso. Nou realisme al Saló de Maig. El govern tanca Òmnium Cultural. «*Poemes*», revista portada per Joaquim Molas i Joan Colomines. Apareix Raimon. Es crea el Premi Folch i Torres. Or i sal, de Joan Brossa. Poesia catalana del segle XX, de J. M. Castellet i J. Molas.
- 1964 Primer Congrés de Cultura Catalana. L'Ajuntament inaugura el monument a Monturiol de Subirachs. Primer volum de la Història de la Literatura Catalana de Riquer i Comas. Grup Nou Realisme al País Valencià. Es creen els premis «*Antoni Balmanyà*» i «*Nova Terra*». Apareix Guinovart. Música concreta a Barcelona. Els altres catalans, de F. Candel. Una vella, coneguda olor, de J.M. Benet i Jornet.
- 1965 Antoni Comas, catedràtic de Literatura Catalana. Es crea la Cova del Drac. Neixen els premis «*Ama-deu Oller*» i «*Recull*». Brossa i Mestres-Quadreny treballen junts. Es consagra l'«*escola catalana*» d'arquitectura. Triomfa Ronda de mort a Sinera, muntatge de Ricard

L'AVENÇ

Temes/La postguerra i el...

congrés de cultura catalana

El Congrés de Cultura Catalana significà la revifalla de la unitat.

Al 1961 van aparèixer "Els Setze Jutges". Al món de la cançó arribava la creativitat.

nitzant amb els sectors que la representaven. En això, no hi ha ruptura.

Però més enllà de les qüestions formals, el que canvia són els tractes amb la cultura (i els de la cultura amb el públic). És una recerca vital i de maduresa i alhora és el moment d'irrupció de la creativitat, tan intel·lectualitzada com es vulgui, però eficaç: el disseny (a través del FAD), la cançó, el còmic, el cinema, l'arquitectura, el teatre independent, la literatura, les relacions internacionals... Neix una élite brillant i cosmopolita —la «gauche divine»— que tant es passejava pels jurats del Prix International de Literatura (iniciativa de Carlos Barral, supervivent del grup Laye) com per Boccaccio. Res de més allunyat de la sobrietat que havia inspirat les primeres accions de la represa: la

Salvat sobre textos de Salvador Espriu. Vent de garbí i una mica de por, de Mª Aurèlia Capmany. Antígona, d'Espriu.

- 1966 Caputxinada. Apareix el semanari «Tele/Estel». Josep Guinjoan funda «Diàbolus in Música». Josep Pla publica El quadern gris a Destino, que inicia l'edició de la seva Obra Completa. Apareix Pau Riba. Treball conjunt Tàpies-Brossa. Escola de Barcelona de cinema. Primer «happening». Es representa La bona persona de Sezuan, de Brecht.
- 1967 Es funda l'Escola EINA (Ràfols Casamada-Maria Girona). Moment àlgid de la «gauche divine». Revista «Qüestions d'Art». Premi «Prudenci Bertrana». Premis de la Crítica Serra d'or. Grup de Teatre Independent al CICF. Joan Manuel Serrat canta en castellà: escàndol. Totes les bèsties de càrrega, de Manuel de Pedrolo.
- 1968 Repercussions del maig francès. Any Fabra. Es crea el premi «Josep Pla», que consagra Terenci Moix. Els Joglars representen El diari. «Orifloma» publica «Lavinia 2016», còmic d'Enric Sió. L'Estat i l'Ajuntament obren el Teatre Nacional de Barcelona (Loperena, Salvat i Polls com a directors titulars). Les dones i els dies, de Gabriel Ferrater. Teoria de la sen-

sibilitat, de Rubert de Ventós.

- 1969 Es crea el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes. Comença la Gran Enciclopèdia Catalana. Festes Fabra, itinerants, reemplaçant el premi de Cantonigrós. Apareix La Trinca. Art pobre de Llèna. El dia que va morir Marilyn, de Terenci Moix.
- 1970 Mor Josep Carner. Tancada de Montserrat. Revistes «CAU» i «Gorg». Festival PRICE. Sis Hores de Canet. Comencen a editar el Club dels Novel·listes i les col·leccions «Escorpió» de poesia i «El galliner», de teatre. Èxit de El Retaule del Flautista al CAPSA. Producció de curtmetratges dels actuals directors del cinema català. Poesia rasa, consagració de Joan Brossa. Els miralls, de Pere Gimferrer. Difunts sota els ametllers en flor, de Baltasar Porcel.
- 1971 Joaquim Molas, catedràtic de Literatura Catalana. Es reinstauren els Jocs Florals a Barcelona. Generació literària dels 70, de Guillem-Jordi Graells i Oriol Pi de Cabanyes.
- 1972 Suïcidi de Gabriel Ferrater. Comença a publicar-se l'obra completa de V. Andrés Estellés. Es crea el premi «Joan Fuster», a València. Els Joglars estrenen Mary d'Ous. Grup Tarotdequinze. Esclata el

Addicta a un objectiu de servei.

Amb la garantia dels millors especialistes.

L'obra que ens fa prendre contacte amb la cultura mundial.

GRAN ENCICLOPEDIA CATALANA

El 1969 comença a editar-se la G. E. C.

- «cas Pla» al Premi d'Honor.
- 1973 Underground català amb el Grup Aiguadevidre. Es crea Llibres del Mall. Inauguració de Zeleste.
- 1974 Revista «Els marges». Estrena de Tartan dels micos... de Moix. Mirall trencat, de Mercè Rodoreda.
- 1975 Congrés de Cultura Catalana. Galeria Maeght a Barcelona. Inauguració de la Fundació Joan Miró. Els Joglars: Alias Serrallonga. S'estrena La ciutat cremada, d'Antoni Ribas. Tanca el Teatre Nacional.

Temes/La postguerra i el...

Gabriel Ferrater. El 1972 se suïcida, cansat de batallar contra un país que no tenia gaires ganes d'escollar.

cultura era, aleshores, un mecanisme per forçar els límits, inclosos els de «respecte» al mite del país. Floreixen les polèmiques, les capelletes, els petits escàndols, les innovacions. Per primer cop en molts anys, la cultura catalana s'entrompa públicament i es preocupa per passar-s'ho bé, tot fent ulls-clucs a la tradició i intentant d'ampliar el seu abast.

Era, tanmateix, un intent superficial. Que era més del que el país estava disposat a pair, ho demostra el fet que els més individuals d'aquesta avançada van resultar exclosos del pastís. Era una revolució d'hores comptades, destinada a tornar a l'ordre i a la sana convivència cultural amb els sectors més convencionals. Sectors amb els quals s'havien repartit, des de sempre, els butacons dels jurats literaris, les possibilitats editorials i de crítica i fins i tot el material per a les polèmiques. L'esclat vital-creatiu de la dècada s'havia d'esgotar, però hauria pogut fer escola, si hagués deixat unes bases més fermes. Amb la cara rentada i tot, el país recupera el seu posat, després d'haver viscut una actitud «normal» enfront de la cultura «en les seves arrels lúdiques i transgressores», i l'efervescència creativa es torna paternalisme, les inquietuds de ruptura es canalitzen a la pràctica política i les provocacions esdevenen bromes inofensives. El maig del 68 deixa els seus ensenyaments: si la revolució no és possible, sempre queda l'anar fent. La fantasia, però, entra a compensar el realisme eixorc de la primavera polititzada.

ELS ANYS 70 PORTEN L'ORDRE

Les coses tornen al seu lloc en la dècada del 70, potser la més aparentment diversificada quant a propostes culturals. És el moment en què el públic comença a respondre massivament a les ofertes culturals: des de la nova cançó ja en plena maduresa al Teatre Capsa ple de gom a gom amb *El Retaule del Flautista*, des dels curtmétratges dels actuals directores de cinema nostrat a les primeres promocions de llicenciats en literatura catalana. Però Gabriel Ferrater se suïcida, cansat de batallar contra un país que no tenia gaires ganes d'escollar.

El drama més gran de la dècada dels setanta és que es consoliden tots els «vicis» apresos durant la resistència precisament en el moment en què es podia intentar la definitiva embranzida cap a la normalització, perquè la mínima infraestructura ho permetia. Aquesta és la veritable època d'or de la «cultureta», que va ser una de les

conseqüències de la manca de crítica envers els «creadors» catalans, com a estímul compensatori de les dificultats del mercat i per les simpaties que podia despertar l'actitud (política) de l'implicit: per raons alienes a la mateixa creació. «Políticament era inevitable, però culturalment ha portat unes conseqüències més aviat catastròfiques»,⁽¹¹⁾ sentència Josep Mª Castellet.

D'altra banda, la ruptura amb el fons conceptual que sustenta la imatge del país a construir no es va produir mai. Si la «gauche divine» s'havia rigut dels mites (tot reforçant-los, és clar) sense arribar a definir alternatives serioses, la seva actitud és reemplaçada per successives lleves acomodaticies que no gosen culminar l'obra iniciada. Als joves d'aquest període els hauria tocat de repensar la identitat nacional i cultural. No ho van fer: van cometre l'error de prendre's seriosament el país mític. Amb una vocació quasi religiosa, i gairebé sense excepcions, tots respectaran les normes de l'Institut, les regles culturals de convivència generacional i les proves de selectivitat de la Nit de Santa Llúcia. Són gent d'ordre, malgrat el que les influències pseudo-hippies puguin fer pensar. Potser perquè els enxampa de ple l'etapa de pre-institucionalització cultural i comencen aviat a aspirar al respecte públic. Tot fent una metàfora exagerada, és pot dir que així que tornen de Katmandú es posen la corbata: perquè tot i les diferències formals que els en separen, estan més a prop del país mític que no pas d'una convicció renovadora. L'aventura de l'*underground*, en aquest context, havia de ser per força efímera. Com tantes altres.

El Congrés de Cultura Catalana —simultani als pic-nics musicals i fervorosos de Canet— seria l'exemple de la revifalla de la unitat: el projecte comú. Una unitat, en aquest cas, de camins complementaris: de Tarotdequinze a Els Marges, de la Cova del Drac a Zeleste, d'Els Joglars als Jocs Florals... Que la idea resistencial encara perdurava ho demostra la perpetuació del «cas Pla» al Premi d'Honor o la implícita separació entre les cultures (no parlo de *literatura*) d'expressió catalana i castellana que s'arrossega fins avui. En certa manera, els qui van provocar la ruptura se'n van cansar sense haver arribat a formular una opció diferent i els que haurien pogut recollir el mesuratge van optar per fer oposicions al Premi d'Honor que s'atorgarà d'aquí a deu anys. Amb totes les excepcions que fan al cas, lògicament. Que mentrestant en els diversos camps de la creació cultural apareguessin obres notables no deixa de ser anècdota, i gairebé sempre al marge de les actituds generals, una tendència que s'anirà afermant amb els anys.

En tot cas, mentre Franco moria, s'inaugurava la Fundació Miró i Antoni Ribas estrenava aquell melodrama històrico-sentimental que era *La ciutat cremada*. Segurament ja preparava el guió dels seus *Catalans universals*, que resumeix una concepció de país que resta intocada en el moment en què aquest cicle del franquisme es tanca. El país que havia apostat pel futur tornava a perdre, ara amb una derrota més subtil, tanmateix pesant en el futur que avui vivim.

NOTES

1) Dins Antoni Bartomeus, Els autors de teatre català: testimoni d'una marginació. *Curial*, 1976. pàg. 95.

2) Entrevista amb P. G., dins Catalunya dia a dia 1981, *Edicions 62*, pàg. 60.

3) Dins J. Fabre, J. M. Huertas, A. Riba, Vint anys de resistència catalana. *La Magrana*, 1978. pàgs. 157.

4) Citat per Castellet-Molas, Poesia Catalana del segle XX, *Edicions 62*, 1963. pàg. 152.

5) Antoni Tàpies, «La Vanguardia», 14 d'agost de 1982.

6) Ídem, Memòria personal. *Editorial Crítica*, 1977. pàg. 226.

7) Dins Jordi Coca, Pedrolo perillós? *Dopesa* 1973. pàg. 26.

8) Joan Fuster, Diaris 1952-1960. Dins Indagacions i propostes *MOLC*, 1981.

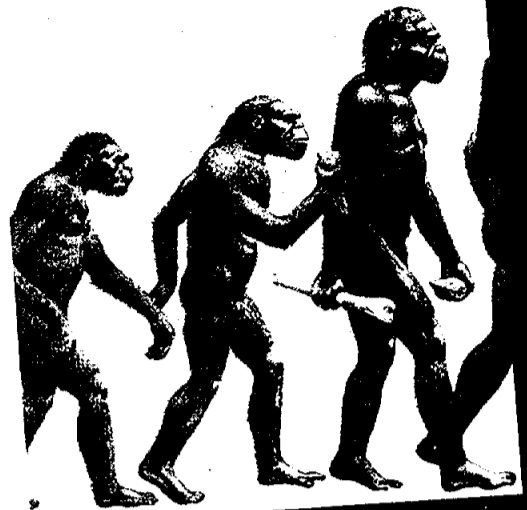
9) Joaquim Molas, «Serra d'Or», maig 1968.

10) Entrevista amb P. G., «El Noticiero Universal», 12 de juny 1980.

11) Dins Xavier Febrés, L'art de mirar-se el melic a Catalunya, *Edicions 62*, 1982. pàg. 14

PATRÍCIA GABANCHO
Periodista.

Dossier

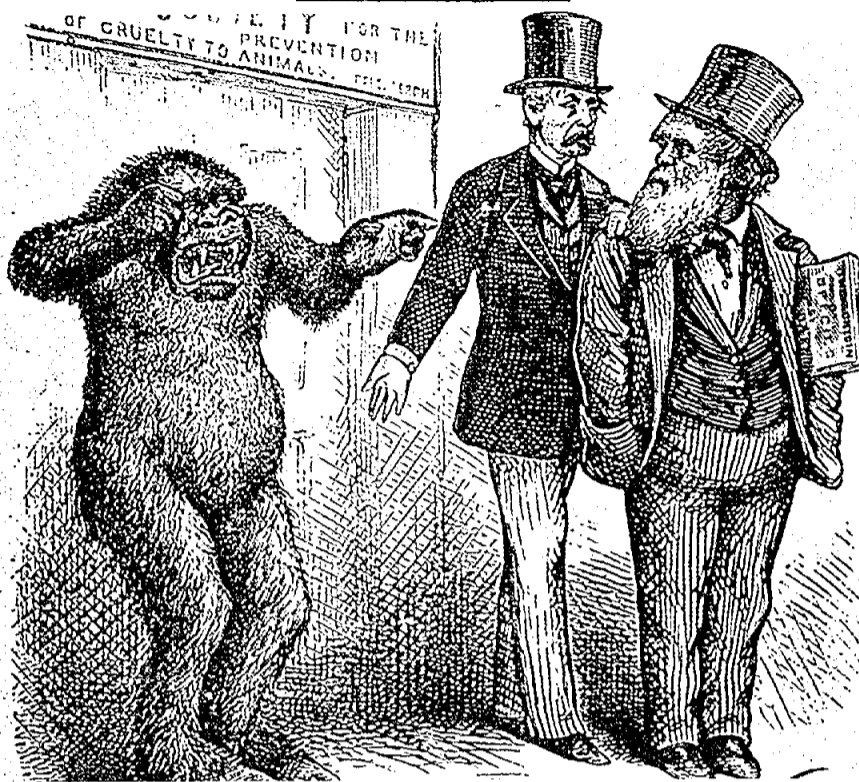

L'origen de l'home

Charles Darwin amb la publicació de *L'Origen de les espècies*, el 1859, trencà les explicacions creacionistes que fins aleshores s'havien donat sobre l'origen de l'home. Ell demostrà l'antiguitat de l'home, la seva diferenciació, alhora que posà les bases definitives per a l'explicació científica del fenomen. Al llarg dels darrers cent vint-i-quatre anys, el debat i la recerca s'han anat orientant cap a la reconstrucció del puzzle evolutiu. Intentar sintetitzar el que s'ha dit, s'ha descobert i s'ha explicat sobre el tema és l'objectiu d'aquest dossier.

Es fa un balanç crític de les investigacions realitzades, posant un accent especial en les darreres descobertes d'hominíds realitzades a partir de 1970, així com una anàlisi del procés d'encefalització que ha caracteritzat el passat del grup zoològic humà. Finalment, veiem quins foren els primers habitants d'Europa i com es realitzaren les primeres ocupacions humanes en els Països Catalans.

Un tema, l'origen de l'home, que ha deixat d'ésser fruit de la reflexió d'un geni. La investigació, ara, només pot ser possible amb un treball llarg i rigorós d'un col·lectiu crític i interrelacionat, que utilitza mitjans cada dia més sofisticats.

Debat i recerca sobre l'origen de l'home

Jordi Estévez/Assumpció Vila

L'origen de l'home ha estat motiu de múltiples interpretacions fins que Darwin posà les bases definitives per a l'explicació científica del fenomen. A partir d'aleshores, la discussió se centra en la reconstrucció del puzzle evolutiu i en fitxar la posició de cada fòssil en l'arbre genealògic humà. Alhora s'ha desenvolupat una gran feina de recerca de proves materials, encara prou magres i ambigües, com per a permetre un espai prou ample de joc als paleoantropòlegs. Aquest article fa una lectura crítica de totes les explicacions que sobre el tema s'han donat.

Va ésser un procés molt llarg fins que l'home, a diferència dels animals, va aconseguir racionalitzar sobre el lloc que ocupa en el món natural i les relacions que estableix amb el seu medi ambient (en el qual hi ha altres éssers de la seva mateixa espècie).

Quan s'arrabassa a tota la comunitat el paper protagonista en la construcció del seu medi ambient social, i ni la realitat present ni la futura són gratificants, s'indueix a la col·lectivitat, entre d'al-

tres alienacions, a girar els ulls cap a un passat que s'esforcen a presentar-li millor. Així l'allunyen de la realitat present i, mitjançant aquest passat, li ensenyen quins són els valors que s'han de conservar i gràcies als quals abans «s'estava tan bé».

Apareixen així, i es pot entendre el seu èxit des d'aquesta perspectiva, pel·lícules i telefilms com «Roots» o «En busca del fuego», i la translació d'un món fantàstic (imatge de les seves idees-desigs) cap a mons passats com

per exemple a «El señor de los anillos», «Dune», «Conan»...

En un altre extrem, la manca d'interès dels científics, fins fa poc, per una divulgació seriosa dels seus treballs i de les teories sobre el tema de l'origen de l'home ha provocat una ignorància de les mateixes, la qual cosa ha fet que l'interès pel tema sigui aprofitat per donar explicacions místiques (extraterrestres, místiques...) que porten implícit un restar aturats esperant solucions que vindran de fora.

L'AVENÇ

Debat i recerca sobre l'origen de l'home

EL PROGRÉS TÈCNIC POTENCIA LA RECERCA SOBRE L'ORIGEN DE L'HOME

El progrés tècnic experimentat en els últims anys repercuteix en l'avenç de les ciències, al mateix temps que proporciona mitjans de contrastació a les hipòtesis de la recerca científica sobre l'origen de l'home.

Les fotos obtingudes per satèl·lit (LANDSAT) i processades mitjançant computadores faciliten la tasca a la Geologia quant a establir les dinàmiques regionals de formació dels terrenys i dels sediments on s'han trobat els fòssils humans. Els progressos en Física Nuclear i el desenvolupament del mètode de datació de les roques volcàniques basat en la mesura de la proporció de potasi i argon ha permès d'establir l'antiguitat dels fòssils dels primers homes trobats a l'Àfrica Oriental.

Amb procediments físico-químics, geoquímics, i amb les anàlisis sedimentològiques es poden establir les temperatures i obtenir indicis sobre el clima de l'època en què es varen dipositar les restes deixades pels primers homes.

La Paleontologia (i amb ella la Paleoantropologia) ha avançat igualment aplicant ara tècniques estadístiques que han produït una revolució metodològica en la seva vessant evolutiva. S'han desenvolupat també els estudis dels micromamífers, la qual cosa no solament ha permès establir seqüències cronològiques sinó també reconstruir l'ambient vegetal de cada moment.

La Palinologia (desenvolupada de manera accelerada a partir de 1950 a causa de la seva utilització en les investigacions petrolíferes) disposa ara de tècniques físico-químiques molt efectives per a la separació i concentració dels pòl·lens fòssils, i del microscopi electrònic per a una determinació específica.

Paral·lelament s'aprofiten aquestes conquestes científiques en el camp pròpiament de l'Antropologia. Les descobertes en bio-química i particularment en Biologia molecular i Genètica han permès de fixar unes distàncies o «rellotges» moleculars entre l'home i la resta dels animals, donant com a resultat la reafirmació de l'estret parentiu entre el DNA, l'hemoglobina, l'albumina i les transferrines de l'home i dels ximpanzés. S'han desenvolupat estudis molt seriosos (per part d'anglesos, japonesos, espanyols i russos) referents a l'etologia d'aquests parents nostres, els simis antropoides, que possibiliten la formulació d'hipòtesis sobre el comportament dels primers grups humans.

Fins i tot la composició de la dieta alimentària d'aquests homes es podrà

reconstruir gràcies a les anàlisis, fetes al microscopi electrònic, dels senyals de desgast de les dents.

Tots aquests camins oberts cap a la certitud de quin va ésser l'origen de l'home han convertit tot tipus d'explicació mitològica del fet en simples metàfores o creacions literàries.

DEBAT TEÒRIC: DE L'ANTIC TESTAMENT A DARWIN

Aquestes interpretacions religioses (reflectides en els textos babilònics, en l'Antic Testament, en l'al-Corà...) havien predominat des de sempre, encara que ja en el s. VI a.JC. ens consta que filòsofs grecs, com Anaximandre, s'havien preocupat per donar una visió de l'home com a ésser natural i fins i tot d'origen animal.

També més endavant, a l'Edat Mitjana, en el món arab s'intenta conjugar l'explicació naturalista amb l'explicació religiosa (Ibn Sina, Averrois, i Ibn Kalidun que va establir fins i tot una relació home-simi).

A Europa la preeminència religiosa en el sistema social manté amb força aquestes explicacions fins al punt de fer pagar amb la vida les opinions contràries sobre l'origen de l'home. L. Vanini, científic i filòsof italià, fou cremat el 1619 per ordre de la Inquisició per mantenir idees materialistes i antireligioses sobre l'origen dels homes.

*Charles Darwin, el 1859,
posa les bases definitives
per a l'explicació
científica de l'origen de
l'home.*

L'obertura racionalista (i religiosa) a partir del Renaixement, el desenvolupament del mètode científic i els estímuls provocats pels viatges i descobriments (els ximpanzés foren portats a Europa a les primeries del s. XVII, p.e.) fa que els savis comencin a plantejar-se la possibilitat que l'home formi part del regne animal. A finals del XVIII es comença a acceptar, entre els estudiosos dels països més avançats, l'origen natural de l'home (J. Monboddo 1784 i J.E. Doornik 1808). Al mateix temps, finals del XVIII i principis del XIX, s'amplien els coneixements sobre Geologia i Fauna terrestre actual i fòssil. Es desenvolupa, J. Lamarck, la idea transformista en l'explicació de les espècies animals actuals.

A partir d'ací, les idees creacionistes i immobilistes comencen a perdre terreny. De la creació única i immutable es passa al catastrofisme (a fi d'explicar les extincions) o a l'acte de creació repetit (per explicar les transformacions i l'aparició de noves espècies).

Fruit d'aquest ambient de polèmica i sense pretendre-ho (els seus estudis de Teologia no el dirigien precisament cap a una interpretació materialista, i en la seva obra és present un aire de disculpa davant les conclusions a què portaven les seves dades), Ch. Darwin, el 1859, posa les bases definitives per a l'explicació científica (materialista) del fenomen. Reforma el transformisme de Lamarck, formula la teoria de la selecció natural i estableix l'antropogènia; aquesta és la proposició deductiva que es desprèn de la llei general inductiva de l'evolució per selecció natural de les espècies. Amb Darwin, el zoòleg T. Huxley (1825-1895) i l'anatomista P. Brocca (1824-1880) consoliden la teoria.

L'AVENÇ

El científic alemany E Haeckel (1834-1919) va fer una gran feina de divulgació d'aquestes teories i les desenvolupà pel que feia a l'origen de l'home. Contrasta positivament aquesta teoria sobre l'origen natural dels homes amb les dades de l'Anatomia comparada, de la Paleontologia i de l'Ontogènia.

Tot i que, com diu aquest autor el 1906, «existeix la convicció de la certesa positiva amb la qual considerem com a científicament demostrat que l'home prové d'una sèrie de primats», les concepcions teleològiques en retirada ho continuen atacant aprofitant els punts més febles del raonament científic.

LES PROVES MATERIALS

Estimulat pel debat teòric, el tema de l'origen de l'home va fer que es desenvolupés una gran tasca de recerca de proves materials. Ja abans de *L'origen de les espècies...* s'havien descobert fòssils de simis que es podien relacionar amb la filogènia dels antropoides i de l'home: el 1837 E. Lartet descobreix i descriu el Pliopithecus (antecessor dels gibons del Miocè mig); el 1856 es troba el fòssil anomenat Dryopithecus fontani, pòngid miocènic de fa 15 milions d'anys; el 1848 va ésser descobert el crani neandertalià de Gibraltar i el 1856 les restes del mateix tipus d'home a la cova Feldhofer a la vall Neander (Alemanya). Però els fòssils miocènics eren massa primitius i el seu parentiu filogenètic amb l'home no va ésser reconegut. Per altra banda, les restes de neandertals varen ésser considerades com a pertanyents a individus moderns anormals.

Des de la publicació del llibre de Darwin i l'encetament del seu debat, es multipliquen els descobriments: el 1879 el Sivapithecus (a l'Indostà), el 1887 la barra de Banyoles (que no s'estudia fins al 1909). Ara, aquesta recerca anava dirigida a demostrar la validesa de les teories de l'origen animal de l'home. Continuant amb els descobriments, Dubois, buscant l'esglaó perdut, troba l'any 1891 «la prova definitiva» de l'ésser intermig en la cadena evolutiva entre els simis i l'home: les restes del Pithecanthropus erectus a Java, on les havia anat a buscar seguint les hipòtesis de Haeckel. Les discussions sobre l'autenticitat de la troballa quedaren a poc a poc silenciades per l'allau de noves restes que anaven sortint a la llum i per a les quals es reivindicava un lloc en la cadena evolutiva: el 1911, el Parapithecus de l'Oligocè inferior es troba a El Fayum (Egipte) i el 1924 a Taung (Àfrica del Sud) es descobreix l'Australopithecus, estudiat per R. Dart i per al qual reivindicava el caràcter d'home més antic i de veritable «missing link». El 1927 es reconeixen indústria i fogars associats a l'home de Choukoutien, que es pot comparar al descobert per Dubois. Cinc anys després, el 1933, apareixen al llac Victòria, les restes del fòssil anomenat Procònsul, pòngid del Miocè inferior (avantpassat dels goriles, ximpanzés i gibons). L'any 1934 es troba el Ramapithecus del Pliocè inferior, a l'Indostà primer i després a altres llocs del Món Vell. Sobre aquest últim se centra recentment la discussió de si és l'avantpassat directe o no dels homínids. El 1947 comença la important sèrie de descobriments dels Leakey a l'Àfrica Oriental.

RECONSTRUIR EL PUZZLE EVOLUTIU

Actualment, la riquesa de fòssils descoberts arreu (sobretot a l'Àfrica Oriental), la dificultat de treballar en aquests països i l'avenç de les ciències auxiliars fan imprescindible el treball en equips que disposin de grans mitjans. Això implica que siguin les grans potències econòmiques (sobretot E.U.A. i França) les que enviïn i subvencionin investigadors d'avantguarda per cercar resultats ràpids i espectaculars (per qüestions òbvies el marketing científic substitueix el romanticisme del treball solitari).

Quan ja no es pot sostenir cap altra hipòtesi que no sigui la de l'origen animal de l'home, la discussió se centra en la reconstrucció del puzzle evolutiu, la posició de cada fòssil en l'arbre genealògic humà i la seva importància en el procés. Des de la posta a punt del mètode potasi-argon l'any 1964, fins i tot les discussions sobre l'antiguitat de cada resta han perdut molt d'interès. Les concepcions teòriques creacionistes i l'idealisme han anat relegant l'acte de la creació cada vegada més lluny, a l'abstracte o limitant-lo a l'esperit.

Malauradament, però, el positivisme que domina la discussió principal deixa relegades a segon terme les qüestions de l'explicació del procés: com vincular la separació de la branca evolutiva humana amb l'adaptació de la vida a terra, la reducció dels canins, la utilització d'eines, el bipedisme, la colonització dels espais oberts de sabana, l'augment de tamany del cap... és a dir, de quina manera s'adquireixen les característiques que diferencien l'home dels simis.

Aprofitant aquesta falla típica de

Louis Leakey. Fou el qui descobrí el Zinjantrop, antropoide de fa catorze milions d'anys.

L'AVENÇ

132

L'Homo erectus. Dibuix del txec Z. Burian.

l'empirisme: «l'oblit» d'estructurar una seqüència explicativa, els autors idealistes han pogut mantenir les seves postures creacionistes: «el ingenio y la habilidad para fabricar útiles, extendiendo y fortaleciendo el poderío de la mano es lo que dio al hombre la victoria sobre el resto de los animales, incluso sobre sus primos hermanos los antropoides, a los que faltaba esa *chispa divina* de la capacidad de invención» (Pericot-Malquer, 1969); així és l'espurna divina (l'acte de creació de l'ànima humana) el que ens diferencia dels animals.

Els esquemes idealistes troben la seva coartada en el neopositivisme. L'excusa és clara: «és massa aviat per establir quines són les causes del desenvolupament de la societat humana. Primer caldrà reunir totes les dades i després cercar l'explicació». Mentrestant quedarà una esquerdada per la qual podrà «actuar l'acció divina».

En el terreny científic els diferents autors marquen la importància d'un o d'altre factor en la transformació del simi en home: els anatomistes o antropòlegs físics es preocupen per establir el procés de canvi físic i biològic: bipedisme, adquisició de més capacitat craniana, reducció dels canins, canvi en la dentició, reducció de la proporció del massís facial respecte al crani, adquisició de fertilitat cíclica mensual i pèrdua del zel, etc... deduint el cultural del biològic. Els arqueòlegs i antropòlegs culturals s'interessen per la «cultura», l'organització social complexa, el llenguatge oral, la creació d'un codi moral, la cacera...

Des de qualsevol punt de vista teòric s'ha d'entendre que hi hagi un factor natural que estimuli el canvi i la sortida de l'estat animal. Per això s'ha donat una gran importància als canvis ambientals que es produeixen al Terciari, considerant-los com un factor causal de tot el procés: una evident desertització i un retrocés dels boscos tropicals estimulen una colonització

Dossier/Debat i recerca sobre...

cada cop més important dels espais oberts. Aquest determinisme ambiental unidireccional ha sigut extrapolat o estès a etapes més recents del desenvolupament de la societat paleolítica (a l'evolució homínida) i s'ha donat fins i tot com a causa primera d'aquest procés.

LES EXPLICACIONS DE L'ARQUEOLOGIA PALEOLÍTICA

Així doncs, per explicar l'evolució homínida un cop assolit el nivell d'home i fer també clares les successives transformacions (evidenciades per la successió de fòssils i de conjunts característics d'instruments), l'arqueologia paleolítica ha donat dues explicacions complementàries fonamentals:

—la invasió per part d'altres grups ètnics provinents de zones poc conegudes, quasi sempre de l'Àsia, i que es traslladen per raons encara més fosques (que, en tot cas, s'expliquen des del determinisme). Aquesta explicació catastrofista està profundament arrelada entre els paleolítistes occidentals.

—el desenvolupament continuat dins els mateixos grups per causa d'influències externes (canvis climàtics, relacions perifèriques...), o per contradiccions funcionals internes (interaccions dels subsistemes culturals, dialèctica funció-forma, dialèctica entre els diferents nivells de l'estructura social i el medi ambient...).

Els mantenidors d'una o altra hipòtesi estan bàsicament enfrontats tant per les seves concepcions radicalment opostes com per la metodologia que utilitzen, si bé entre els últims hi ha postures força divergents: s'hi troben des d'exponents de la New Archaeology fins a marxistes sortits de concepcions tradicionals.

L'esquema determinista no solament no es confirma com més es profunditza en el coneixement de les societats quaternàries més modernes sinó que tampoc no pot explicar per ell mateix l'origen de la societat humana. Efectivament, perquè els homínids canviessin de biotop no solament cal el canvi climàtic sinó que hi hagi hagut també (com diu A.E. Mann) una determinada pressió demogràfica, al mateix temps, que forçés a grups marginals a aventurar-se a sortir cada cop més i més sovint als espais oberts. D'altra manera no s'entendria que, per exemple, el nostre parent el ximpanzé no hagi seguit les mateixes passes.

Cal interrelacionar tota la sèrie de factors en una sola dialèctica si no es vol caure de nou en una debilitat explicativa; p.e., l'afirmació de H. de Lumley: «el bipedisme, la posició erecta, va

acompanyat d'un alliberament de la mà que es converteix en disponible per dur a terme unes funcions associades amb el sistema cerebral» amaga o pot portar altre cop a una interpretació metafísica, en no vincular directament i de manera explícita el sistema cerebral amb els primers fenòmens de transformacions físiques (postura erecta, forat occipital desplaçat cap a la base del crani i modificació de la disposició de la columna vertebral, la cintura pelviana i les extremitats).

L'afirmació: «l'Homo habilis inventa l'estri i té un llenguatge, la qual cosa demostra l'aparició del pensament conceptual» no és més que la reformulació de la mateixa prioritat que vèiem abans: la prioritat (o simultaneïtat com a molt) del pensament, racionalitat, sobre la disponibilitat de la mà. Una altra vegada i d'altra manera s'explica com l'esclat diví il·lumina l'home amb la racionalitat.

EL «HEAVY METAL» DE L'AGRESSIONISME

Aquest punt de vista el tornem a trobar darrera d'una interpretació que es proclama científica i materialista: el «Heavy Metal» de l'agressionisme que ve recolzat per «autoritats» reconegudes amb el premi Nobel. «Els instruments no han fet l'home, l'home ha fet els instruments per a la cacera» ha dit W.S. Laughlin. En la vessant més científica de la teoria (i no tan periodística com la del seu màxim valedor l'Ardrey) la cacera juga un paper dominant en la transformació del simi bípede en un home fabricant d'eines. Aquesta hipòtesi explicativa entronca amb l'aplicació del darwinisme (quant a la selecció natural) a la societat. No és estrany de trobar paleontòlegs, com R. Dart, compromesos en la demostració de l'origen natural de l'home, enrolats en aquesta campanya com ja ho va estar Haeckel.

La cacera pressuposa per a aquests agressionistes una necessitat d'aprenentatge infantil, una recollida i processament de dades observades, un desenvolupament dels sistemes de cacera i transport que estimulen la intel·ligència o que fan que el millor dotat, el més exitós, tingui més probabilitats de supervivència. Paradoxalment, hi ha en aquest punt una certa tendència a tornar al lamarckisme teòric: els caràcters adquirits amb la conducta passen al bagatge genètic o bé l'aprenentatge caçador encunya tot l'estil, mode i mecanisme de l'estructura neurològica. Posen molt d'èmfasi a negar la dicotomia entre biologia i cultura i afirmen que el desenvolupament individual es caracteritza per un «continuum bioconductual». La

L'AVENÇ

selecció natural intraespecífica afavoreix el més apte per a la cacera, és a dir, el més agressiu. Així, minimitzen la importància de la col·laboració com a factor imprescindible per a la supervivència dels grups homínids, tot ressaltant les capacitats físiques excepcionals de l'home.

Aquestes hipòtesis surten fonamentalment a partir d'alguns estudis d'Etoologia i d'elles es desprenen amb freqüència justificacions de tipus parafeixista i malthusianista. La vinculació d'aquestes idees amb concepcions idealistes-redemptoristes es veu molt clarament reflectida en obres com les del famós S. Kubrick (recordem l'agressionisme de *A clockwork orange* i el redemptorisme final a *2.001...*

Com diuen ells mateixos tres coses són essencials en la seva tesi: 1) La cacera implica una estructuració complexa de la conducta que comença en la infància; 2) L'avantatge de la dieta carnívora i 3) La conducta caçadora psicològicament és prèvia a l'ús d'instruments, és a dir, «els instruments són un termòmetre per a mesurar la temperatura intel·lectual generada per l'animal i no la causa d'aquesta temperatura».

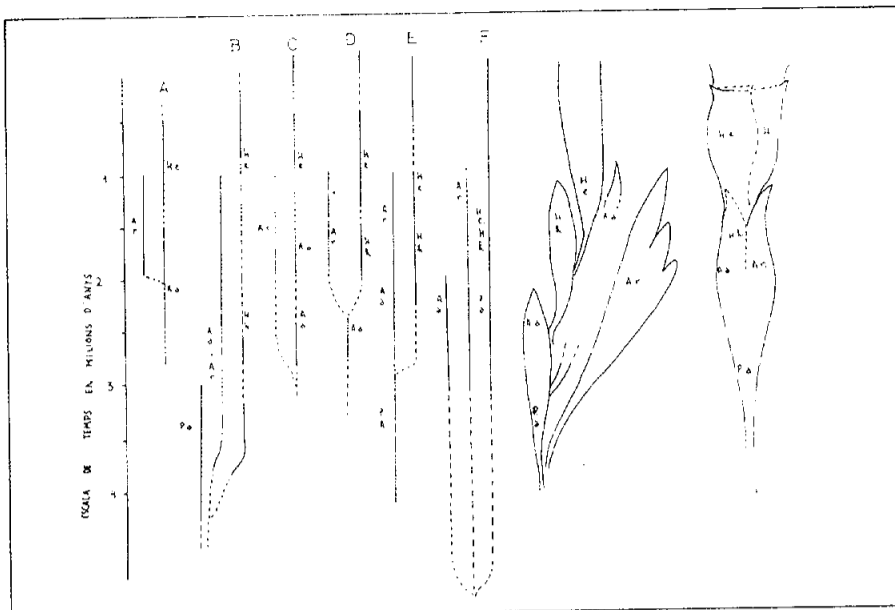
El nivell científic actual i les proves empíriques dels darrers anys porten al rebuig total d'aquest sistema explicatiu.

La teoria de l'evolució ha rebut últimament una modificació fonamental que ha portat a la superació del simplisme explicatiu contingut en la formulació de «la supervivència del més apte». No és l'individu l'important a nivell evolutiu sinó la supervivència de tota la població. La selecció natural primarà la que en el seu conjunt es reproduceixi millor: els grups de prehomínids més efectius en la seva cooperació i organització.

A nivell etològic els seus arguments són també molt discutibles. La cacera entre els ximpanzés és una de les poques ocasions en la qual s'observa una acció conjunta i amb un propòsit ben definit; pràcticament l'única en la qual es reparteix el menjar.

La varietat conductual social, p.e. entre els primats, és amplíssima i sembla àdhuc estar relacionada amb les circumstàncies conjunturals de l'entorn.

Antropòlegs que treballen amb societats actuals de caçadors i caçadors-recol·lectors assenyalen els caràcters diferencials entre la conducta de les societats animals i la de les humanes: la necessitat de cooperació entre els membres del grup i dels grups (que es reafirma mitjançant el parentiu), el caràcter no territorial dels caçadors-recol·lectors, el pacifisme (el luxe que representa la guerra), la regulació cultural de la sexualitat...

Diferents hipòtesis filogenètiques de l'origen de l'home: A) L. Brace; B) Y. Coppens; C) Robinson; D) Leakey i altres investigadors dels anys 70; E) Johanson i altres; F) R. Leakey; G) H. de Lumley i col·lab.; H) J. Chaline (1.982). Les abreviatures es refereixen a les diferents formes d'homínids: P.a. = *Paraustralopithecus afarensis*; A.a. = *Australopithecus africanus*; A.r. = *Australopithecus robustus* o *Parantropus*; H.h. = *Homo habilis*; H.e. = *Homo erectus* (predecessor en totes les concepcions de l'*Homo sapiens*, l'home actual).

Finalment les «proves» que havien seleccionat els partidaris de l'agressionisme innat en l'evidència arqueològica s'han transformat en proves de tot el contrari: p.e. les grans acumulacions d'ossos i els senyals de pretesos «cops assassins» són en realitat una prova de la indefensió dels homínids davant la predació dels carnívors i del medi ambient i, per tant, de la necessitat de la col·laboració (Brain). Les anàlisis de desgast dentari que s'estan realitzant indiquen un omnivorisme per part d'aquests homínids. També les eines semblen haver estat utilitzades preferentment en feines relacionades amb els vegetals...

En el món occidental la recollida de dades ha anat acompanyada de tímides formulacions explicatives sobre l'hominització. Els primers models que es formulen lliguen per relacions de retroalimentació el bipedisme-desenvolupament del cervell i l'ús d'instruments afavorit per l'extensió de la sabana i la reducció dels boscos (Oakley, Washburn). La relació de causalitat o factor conductor del procés ve donat per l'aparició successiva dels diferents elements. Sembla indubtable la prioritat del bipedisme, la fabricació d'instruments, i finalment es produeix la superació de la capacitat craniana de mig litre. Però Washburn, p.e., matisa que «el mode de vida basat en l'ús d'instruments no treballats ha actuat de forma sinèrgica amb l'evolució cerebral». Per a aquest autor el desenvolupament del llenguatge verbal és fruit d'una capacitat fisiolò-

gica adquirida molt recentment i constitueix la base biològica de les últimes fases de l'evolució humana.

Per a R. Leakey, fill dels descobridors de la gran pedrera de fòssils africans i descobridor ell mateix d'importantes restes d'homínids, la reducció dels canins es pot observar en el *Ramapithecus* de Kenya (que ell situa en la base de l'hominització) i és fonamentalment, com el desenvolupament de l'habilitat manual, un producte de l'adaptació al consum alimentari de granes. La postura erecta facilitaria les actituds d'intimidació i vigilància defensives en els espais oberts.

El seu esquema implica l'actuació interrelacionada per retroalimentacions dels diferents factors: fabricació d'eines, augment del tamany i capacitat del cervell, infància perllongada, alliberament de les mans, postura erecta i cacera. Inclús arriba a acceptar la utilització d'eines com un estímul per al bipedisme basant-se en un còdol amb percussions trobat pel seu pare a F. Ternan, associat amb el *Ramapithecus* quadrupet. Però remarca sobretot que els homínids són éssers socials i, si introdueix la cacera en la dieta dels homínids, aquesta seria un factor de cohesió i d'interaccions entre grups; encara que les anàlisis demostren que eren més aviat frugívors-omnívors.

Johanson, el «cap» dels descobridors de Lucy, l'*australopithec* sencer més antic, i els seus col·laboradors han construït un esquema ben diferent: el bipedisme degué ésser anterior a la colonit-

zació dels espais oberts i, per suposat, com a mínim un milió d'anys anterior a les eines. Són més aviat factors evolutius de supervivència-eficàcia, conductuals, els que estimulen l'hominització. Acceptant esquemes d'un seu col·laborador, O. Lovejoy, considera la necessitat de l'augment de l'efectivitat reproductiva i el bipedisme com els dos elements que actuen en retroalimentació en les societats prehomínides (ja en la selva pliocènica) modificant la vida social: més col·laboració, utilització de les mans (per al transport d'aliments i d'infants), increment del sedentarisme, augment de la natalitat, diferenciació epigàmica (establiment del nucli familiar monogàmic), repartiment del menjar... és a dir, tot un seguit d'interaccions entre vida social - infància perllongada - jocs - atencions paternals, reproducció lenta - difícil - desenvolupament de intel·ligència que porten a una segona fase en la qual s'estableixen relacions retroalimentades entre mansutensilis (cultura) i augment de cervell.

L'augment de l'efectivitat reproductiva (centre de la seva explicació) serà la causa de la pressió demogràfica (antiga tesi d'A.E. Mann) que estimularà la colonització dels espais oberts.

Tim White, del mateix equip, considera no fonamentada ni necessària dins del model explicatiu la inclusió de la família nuclear ni el paper paternal del mascle.

Com a representant d'un corrent materialista cultural que es posa de moda en l'antropologia americana aplicada a l'Arqueologia tenim el recent llibre de K. Butzer. En ell s'aplica el paradigma del sistema d'adaptacions a l'explicació del desenvolupament social. Per a Butzer l'origen de la branca humana està en un grup polimorf d'homínids omnívors (dels que visqueren entre 5 i 1 milió d'anys en un mosaic d'ambients diferents dins l'extensa sabana seca africana). Aquests grups d'*Homo habilis-erectus* se separen ràpidament, fa uns 2 milions d'anys, dels altres homínids i desplaça en un milió d'anys tots els altres australopitecins per competència directa o indirecta, agressió o àdhuc predació.

L'autor germano-canadenc coincideix, com veurem més endavant, amb el corrent més determinista-ambiental dels teòrics que cerquen una explicació des del marxisme quan intenta explicar el desenvolupament posterior. Efectivament, segons ell, per als grups humans del Plistocè mig, dels quals l'*Axelià* és l'adaptació més perdurable, augmenta l'importància de la cacera però aquesta és oportunista i els homes tenen unes capacitats molt baixes a nivell manipulatiu, organitzatiu i cognitiu degut a

limitacions biològiques i intel·lectuals. Els canvis físics i culturals són deguts de manera preponderant a l'atzar i a l'stress provocat per les variacions en els factors ecològics. El preu de l'evolució degué ésser l'extinció de nombrosos grups aïllats en un medi ambient marginal o sotmesos a canvis naturals pel damunt de les seves capacitats adaptatives. Són els grups emigrats cap a les àrees perifèriques o aïllats en biomes intractius els que en reajuntar-se al gruix del flux genètic-cultural humà (en èpoques de moviment centrípet) estimulen l'evolució.

EUROPA ORIENTAL: DESENVOLUPAR LA TEORIA D'ENGELS

Els autors de l'Europa oriental desenvolupen les teories apuntades per Engels sobre els orígens de l'home: el paper fonamental del treball en aquesta transformació-creació del simi en home (*Dialèctica de la naturalesa*) i les tres etapes de salvatgisme en la progressió de les quals el desenvolupament dels mitjans de treball és element decisiu.

El fet de la importància dels instruments de treball en el registre arqueològic (sovint l'únic testimoni de la presència humana en les primeres fases del Quaternari) han orientat els arqueòlegs marxistes cap a l'estudi de la tecnologia: com s'han fet i per què les eines (S.A. Semènov, *Tecnologia prehistòrica*) tot destacant alhora la importància que té el desenvolupament dels instruments de producció en l'explicació materialista. Si bé hi ha una innegable influència dels estudis empírico-tipolò-

gics fets a l'Occident, hi ha també un fort corrent d'esforç en la construcció d'un esquema teòric explicatiu que ha estat profundament debatut.

J.I. Semènov proposa la teoria dels dos salts, el primer dels quals el constitueix l'aparició dels instruments que caracteritza el pas dels antecessors animals a l'home arcaic (Arcantropins-paleoantropins). Un segon salt decisiu seria la transició a l'home modern (neoantropins) en el qual es produeix el trascendental canvi de l'horda prehumana o societat humana en formació a la societat gentilícia o primera formació socioeconòmica. Aquesta concepció està fonamentada en el fet que augmenten els grans canvis ambientals (climàtics: glaçades) com a factors causals, determinants del desenvolupament econòmic-social de l'horda prehumana. La supervivència dels arcantropins-paleoantropins depèn dels canvis que provoquen les oscil·lacions climàtiques en la biosfera i que són a la vegada el factor motor de l'evolució física de l'home.

Aquesta dependència ambiental porta implícita una negació del caràcter social (no determinat externament) de l'horda prehumana. Serà per tant «societat en formació» i la fan perdurar fins fa 40.000 anys. L'aparició del tipus humà modern és per a ells un indicatiu de l'existència d'una societat humana plenament formada.

És interessant de recordar en aquest punt la coincidència amb la concepció del materialisme ecològic de Butzer.

Altres autors com l'alemany oriental R. Feustel impliquen (l'any 1968) el

Una de les figures més destacades de la paleoantropologia és Richard Leakey. Entre els seus descobriments més notables està el de l'anomenat crani KNM-ER 1.470. Es tracta d'un exemplar de l'*Homo habilis*. La revista "Time" li va dedicar aquesta portada en la qual apareix l'antropòleg junt amb una imatge imaginativa reconstrucció del seu remot avantpassat.

L'AVENÇ

caràcter humà en la fabricació d'instruments i la cooperació, fent per tant començar la societat humana després d'una era subhumana en la qual es produí la diferenciació entre pòngids i homínids. La transició de l'animal a l'home coincideix amb la fabricació d'instruments: el treball-activitat social conscient. Els australopitècids serien una branca parahumana extingida però representativa d'aquesta transició: són homínids que caminen drets però que no fan servir de manera regular instruments (no són pròpiament ni animals ni homes) tot i que aquests els hi serien més imprescindibles que no pas ho són per als ximpanzés actuals. En aquest salt i començament de la societat humana, fa més de 2 milions d'anys, l'increment de la cacera té una importància capital per la col·laboració que implica. La cacera es transforma en el factor dominant del mode de producció. Amb l'aparició de l'homo habilis, primer home, la necessitat de col·laboració és l'aportació fonamental de la cacera en la formació de la societat; en això es diferencia radicalment aquesta concepció de la dels agressionistes.

És interessant de fer notar com aquesta «vella» teoria està d'acord amb les dades empíriques aportades últimament pels equips occidentals que han treballat a l'Àfrica oriental. Y. Coppens, 1982, ressaltava el fet de l'espòrdic en l'associació d'indústria lítica amb l'australopitèc de la vall de l'Omo (fa 3 milions d'anys) i, en canvi, l'abundant presència d'una variada indústria acompanyant l'homo habilis (a partir de 2 milions d'anys). També encaixa amb la filogènia perfectament establerta ja d'Homo habilis-Homo erectus.

FETS ARQUEOLÒGICS QUE INVALIDEN ALGUNS ESQUEMES TEÒRICS

Totes les diferents temptatives d'explicació que hem anat veient es basen fonamentalment en una evidència arqueològica que és prou magra o ambigua com perquè es puguin reconstruir diferents arbres genealògics de filogènia, i permet un espai prou ampli de joc als paleoantropòlegs per encaixar les explicacions que més els convinguin.

Tot i així, estan ben establerts un seguit de fets que invaliden, com hem dit, alguns dels esquemes teòrics: la família dels primats apareix com a mínim fa 70 milions d'anys (Purgatorius ceratops, del Cretaci Superior de Montana, E.U.A.). La mà prènsil és una de les característiques d'aquests primats, igual que la barra i les dents que tenen ja un caràcter molt modern en el Ramapithecus, fa 14 milions d'anys.

Aquest primat viu en un ambient de boscos amb praderies tot i que fonamentalment devia estar adaptat a la vida en el bosc; i era quadrúpede.

Les mandíbules clarament homínides no apareixen, però, fins fa 6,5 milions d'anys. I el bipedisme i, amb ell, les transformacions dels membres, les cintures, la columna vertebral, els canvis funcionals articulars del crani i el definitiu alliberament de la mà amb l'adquisició de la forma moderna, estan documentats perfectament bé abans de 3,8 milions d'anys (o fins i tot potser fa més de 4, amb l'húmer de Kanapoi).

Si no tenim en compte la feble prova dels còdols pretesament trencats i utilitzats de Fort Ternan (14 milions d'anys), l'ús de la indústria lítica com a eines de treball comença més d'un milió d'anys més tard que l'alliberament de la mà. És, a més, un procés de desenvolupament lent des d'abans de 2 milions d'anys fins assolir, després de més de mig milió d'anys, una regularitat en l'ús. És l'acumulació repetida d'experiències en un nivell protocultural, com el que avui dia observem en els ximpanzés, la que produí una veritable i definitiva alternativa a l'adaptació biològica. Les indústries olduvaines més primitives desenvolupant seguint unes fases lògiques de més rendibilitat i d'acomodació a les diferents funcions per donar lloc als diferents complexos instrumentals que se succeiran.

Procés que està en principi molt més relacionat amb una alimentació omnívora (que inclou només petits animals, carraya o accidentats) i una manipulació de productes vegetals que no pas amb una actitud agressiva.

El fet que si aquests instruments van associats només esporàdicament amb Australopitècs i es generalitzen amb l'Homo habilis, o si sempre són producte del treball d'aquest últim és una qüestió debatuda. Però el que és indubtable és que la capacitat craniana augmenta després de manera espectacular quant a ritme de creixement.

Abans de les eines no tenim unes capacitats cranianes de més de 500 cc. De fet no hi ha una gran diferència entre la dels primats del Miocè i la dels preaustralopitècs de l'Hadar; en canvi entre l'habilis (650-775 cc) i l'Homo erectus (850 cc) el ritme de creixement, en menys de 300.000 anys, experimenta un gran increment.

Tot aquest desenvolupament té lloc en un medi ambient molt sensible als canvis ecològics, en els quals influïrien acusadament les diferències en el règim dels monzons.

Les extensions i retraccions dels diferents nínxols ecològics (a Olduwai, a

l'Omo semblen poder-se establir uns grans cicles de 150.000 anys de clima humit-sec-humit) degué ésser un motiu constant de pressió adaptativa sobre les poblacions d'homínids, i factor de dinamisme genètic en el sentit que apunta Butzer per a temps més tardans.

En aquests medis la depredació per part dels carnívors exercí una gran pressió sobre les poblacions d'homínids, afavorint les més capacitades per a la defensa i l'èxit reproductiu, les que més ràpidament trobessin alternatives d'estratègies subsistencials i de creació d'uns entorns hominitzats (vivenda). Així, p.e., a Swartkrans, antiga dolina, s'acumularen en un moment donat, fa 1,8 milions d'anys, uns 14.000 ossos procedents de despulles de menjars de carnívors. Hi havia restes de, com a mínim, 223 antilops, però també de 70 australopitècs robustus, 69 simis davant de només 2 d'homo.

L'especialització caçadora, si es produí, va ésser l'adaptació alternativa més rendable en el moment en què es produïa l'expansió dels Homo erectus per tot el vell món on degueren trobar abundants i fàcils recursos d'aquesta mena (una fauna no acostumada a aquest nou predador).

És molt difícil d'induir aspectes conductuals partint de les restes antropològiques fòssils, traspolant d'associacions de primats. Les diferents articulacions en esquemes lògics explicatius moltes vegades no són més que hipòtesis de treball (nivell especulatiu) que resten per contrastar seriosament amb la resta de l'evidència arqueològica, encara molt poc treballada, en general, en aquesta direcció.

Cal remarcar com el cap i la cara són l'element que més tard adquireix la forma actual. El desenvolupament final es produeix en una accelerada ràpida en els últims 100.000 anys, fase en la qual es prepara la més recent alternativa subsistencial de l'home: la ramaderia i l'agricultura.

JORDI ESTÉVEZ.

Professor d'Arqueologia a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona.

ASSUMPCIÓ VILA

Membre de l'Institut «Jaume Almera» del C.S.I.C. de Barcelona

RAMON CASAS

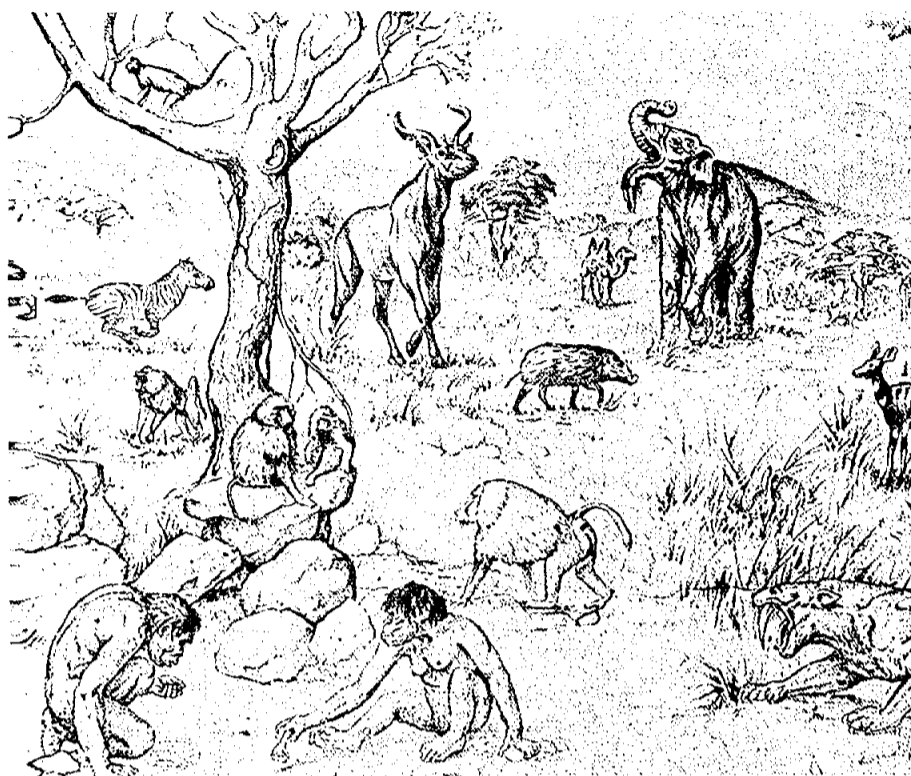

CENTRE CULTURAL DEL PALAU DE LA VIRREINA
Desembre 82 - Febrer 83

Ajuntament de Barcelona
Serveis de Cultura

Horari: Feiners de 9.30 a 14 i de 16.30 a 21. Diumenges i Festius de 9.30 a 14, dilluns matí tancat.

Les darreres descobertes d'homínids fòssils

Eudald Carbonell/Núria Culi/Rafael Mora/Glòria Pérez

Les descobertes d'hominids al segle XX, i especialment les efectuades a partir de 1970, cada dia donen més raó a aquell genial científic que fou Darwin. Amb la publicació de la seva obra «The Origin of Species», ara fa cent vint-i-tres anys, ja manifestà la antiguitat de l'home, així com la seva diferenciació. En aquest article els autors ens informen de les darreres troballes d'homínids i dels nous plantejaments de la recerca sobre el tema.

L'any 1972, cent anys després de la publicació de la 1ª edició de *L'origen de l'home* per Charles Darwin, B. Ngeneo descobria a Koobi Fora, a la vora del llac Turkana (Kenya), el KNM ER 1470, un crani molt fragmentat de l'home habilis, amb una capacitat de 775 cm³. La seva datació és possible gràcies a les propietats minerals del sediment on es trobava dipositat les KBS; el K-Arg. li atribueix una edat de

1,82 a 1,6 milions d'anys, confirmada pel mètode de traces de fissió i pel paleo-magnetisme.

Amb aquesta descoberta queda desvetllada una incògnita i les hipòtesis sobre l'existència d'un gènere homo antiquíssim (quasi 2 milions d'anys), desenvolupada pel pare de Richard Leakey, té l'estintolament que necessitava. Era la segona resta d'home habilis. La primera havia estat trobada per Louis Leakey a Tanzània l'any 1968, en

el cèlebre jaciment d'Olduwai. A més a més dels jaciments citats, aquest home és identificat també a la Vall de l'Omo i a les conegudes coves de Sterkfontein.

Darwin escriu ja en el segle passat sobre l'origen de l'home, afirmant el 1857 que procedeix d'una forma inferior, els antropoides. En aquells moments, les úniques proves fòssils de l'existència d'home anterior a nosaltres s'havien descobert a Europa: Mense (1828), Gibraltar (1848), Vall de Nean-

L'AVENÇ

Les darreres descobertes d'homínids fòssils

derthal (1856). Totes elles pertanyien al mateix tipus d'home: el Neanderthal.

Per confirmar les seves hipòtesis sobre l'origen de l'home no disposava, doncs, de cap testimoniatge empíric concret, si bé ho havia induït a través de l'observació i inferit del món biològic animal al món biològic humà.

Ara, el 1982, cent vint-i-tres anys després de la publicació de *The Origins of Species*, si bé no hi ha un acord sobre l'origen filètic del gènere homo, centenars de descobertes de restes fòssils testimonien la seva antiguitat, així com la seva diferenciació.

Si les primeres dificultats que va tenir Darwin eren degudes al seu plantejament d'una teoria progressista que atacava la concepció creacionista i estàtica de l'evolució de l'home, pel mateix motiu els paleoantropòlegs de la seva època varen ésser víctimes de les institucions religioses i de la influència que tenia la teologia cristiana entre els sectors científics d'aquell temps.

Malgrat això, les troballes del segle XX, i especialment les efectuades a partir de 1970, cada dia donen més raó a aquest genial científic.

DARRERES DESCOBERTES D'HOMÍNIDS

Segurament que les descobertes de finals del segle XIX i principis dels anys 20 a Àfrica i Àsia, ja són conegudes per un ampli sector de la societat catalana, afeccionada o interessada pel tema de l'evolució humana, ja que han aparegut en gran nombre de publicacions, perquè cada vegada que s'ha fet una nova troballa s'han fet recopilacions de les restes humanes fòssils més antigues.

Voldria insistir, però, en el tema donant a conèixer què ha passat en les dècades dels 70 i principis dels 80. I, precisament, el moment no podria ésser millor, ja que, durant el proppassat mes d'octubre (dies 16-21) s'ha celebrat a Niça el I Congrés Internacional de Paleontologie Humaine.

En les sessions de treball que tingueren lloc a les sales del Palau d'Exposicions d'aquesta ciutat francesa, es varen donar cita els més coneguts i prestigiosos paleoantropòlegs mundials, que donaren informació sobre les darreres troballes, així com sobre els nous plantejaments.

Potser una de les grans novetats pel que fa als homínids més antics (Australopitecs afarensis), juntament amb el descobriment de l'homo habilis, el fet que ha provocat més polèmica i que ha estat també el més interessant és l'atribució de les restes de Lukeino, Lothagam, Chemeron, Kanapoi (Kenya) i Garusi (Tanzània) a una nova espècie

d'Australopitec: l'Afarensis (Johanson i Withe, 1979).

Tota aquesta història comença el 1976 quan, en uns sediments de la depressió de l'Hadar a Etiòpia, es troba la resta Al 288. Aquesta resta aviat és ben coneguda per tothom: és tracta de «Lucy», potser el més famós fòssil d'homínid, o, si més no, el que ha tingut més propaganda, juntament amb el seu col·lega el Zinjanthropus boisei, descobert el 1969 per Louis Leakey a Olduvai.

Per què és tan famosa Lucy?

Al 288 és l'esquelet d'homínid més complet que, per ara, existeix al món. Té una capacitat de 350 cm³, 1,20 m. d'alçada i uns 20 anys d'edat. Era bípeda; la seva cintura pelviana és una síntesi entre l'home i els grans simis, però d'aparença més humana que animal. La seva mà era semblant a la nostra, encara que més petita. El que sí és molt diferent és l'estructura cranial, Lucy té un prognatisme molt marcat.

La quantitat d'informació que aporta aquest esquelet a través de les seves característiques i la datació del sediments en el qual s'ha identificat (3,7 o 3 milions d'anys), proposen una nova espècie d'australopitec: l'afarensis.

Cal remarcar un fet sobre les proves que hi ha de l'existència d'aquest homínid a l'Àfrica Centre-Oriental. En el lloc de Laetoli, l'any 1976, Mary Leakey descobreix en unes cendres volcàniques fossilitzades, unes empremtes de peus d'homínid (15x10,5 cm) dates en 3,7 milions d'anys. Aquesta troballa proporciona més dades sobre la posició erecta dels A. afarensis. En el mateix indret i acompanyant aquestes empremtes, es poden observar tota mena de petjades dels animals amb els quals convivia aquest homínid: antílops, elefants, hipparions, felins, etc.

Arran de la comprovació que tots els afarensis es troben situats entre els 4 i 3 milions d'anys, Johanson i Withe obser-

ven que aquests no tenen cabuda en els arbres genealògics més coneguts de Brace, Robinson, Leakey, i decideixen elaborar-ne un de nou, en el qual l'Australopitec afarensis és l'avantpassat comú dels Australopitecs, per una banda, i dels homo, per una altra.

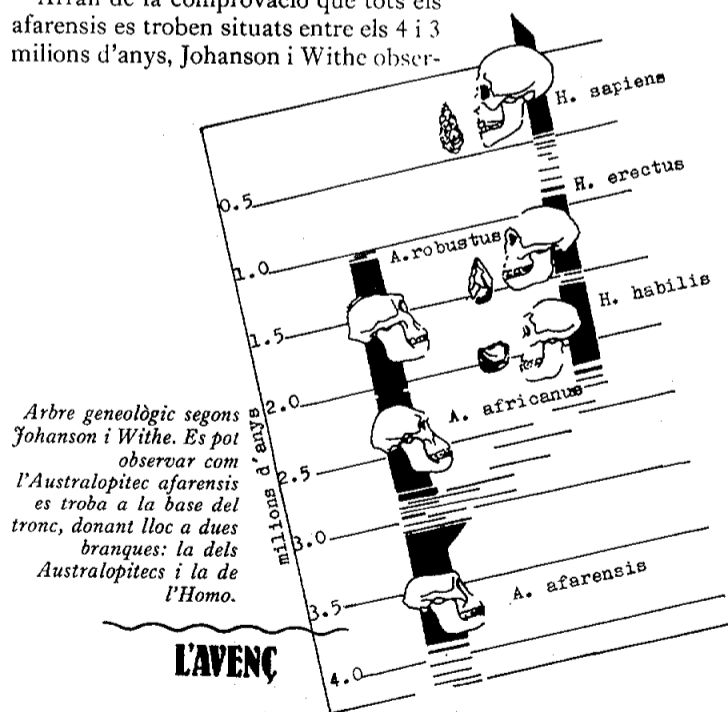
L'AUSTRALOPITEC ROBUSTUS I GRACILIS

Quan es parla dels Australopitecs, és obligatori de referir-se a Dart i Broom, pioners dels treballs paleoantropològics d'Àfrica i coneguts per les descobertes de restes fòssils en els llocs de Taung, Sterkfontein, Kromdrai, Makapansgat, Swartkrans. Fins a les troballes de Koobi Fora (1968) ha passat molt de temps, però la distinció entre africanus i robustus continua essent vàlida. Les últimes notícies pel que fa referència a nous llocs on s'han trobat restes d'aquests homínids són a Chesowanja (Kenya) i a la Vall de l'Omo (Etiòpia). La seva durada cronològica és molt variable; l'africanus més antic es troba en un període comprès entre els 2,8 i 1,9 milions d'anys, mentre que el robustus i el boisei va des dels 2,5 a 1 milió d'anys.

Les diferències que es poden establir entre els robustus i els africanus són notables, però, sobretot, el més important és que el primer presenta una cresta sagital molt desenvolupada, mentre que en el segon és més gràcil.

Pel que fa al context ecològic en què es desenvolupaven els grups d'Australopitecs, era molt semblant a l'actual i estaven envoltats de la mateixa fauna que ja hem esmentat en parlar dels Australopitecs afarensis.

Els Australopitecs no són productors d'instruments i, tant el grup dels robustus com el dels africanus o gràcilis, convivien amb els homo hàbilis i erectus.

L'HOMO HABILIS

La història de l'Homo hàbilis comença associada a Olduwai (Tanzània) amb el fòssil OH 7, però és l'any 1968, amb la descoberta de l'OH 24, en la localitat DK nivell primer, quan es comença fer conegut.

La teoria de l'existència d'un homo responsable de la producció d'instruments i de la construcció d'una estructura de protecció, la més vella coneguda al món, queda confirmada. El Zinjanthropus no és el productor dels estris sobre quars i pedra volcànica d'Olduwai, però sí, possiblement, la seva víctima.

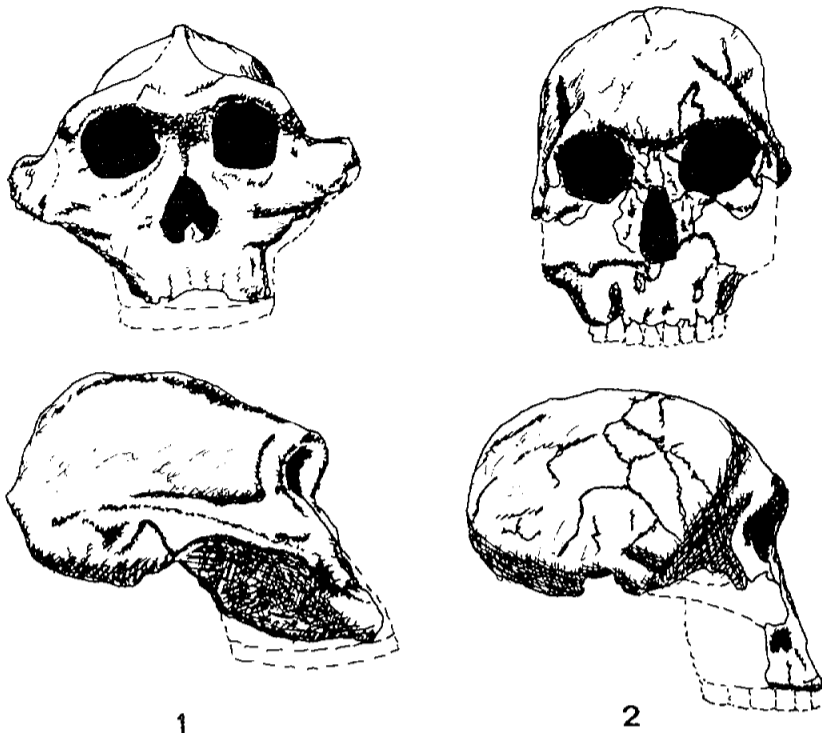
Poc després que Louis Leakey presentés la nova espècie Homo hàbilis, el seu fill descobria el KNM ER 1470.

Actualment, tothom admet que, a l'Àfrica Oriental des d'Etiopia a Àfrica del Sud, fa uns 2 milions d'anys, existia una criatura amb consciència humana, capaç d'intervenir de forma més o menys ordenada sobre el seu entorn.

Això ha estat confirmat per les darreres descobertes: la STN 53 d'Sterkfontein, que es va donar a conèixer l'any 1976.

Amb una mitjana de 600 a 700 cm³, productor d'instruments i organitzador del seu espai, l'Homo hàbilis entra a la història, comença a deixar traces de la seva activitat eco-social en el continent africà. Més tard, el rellevarà l'Homo erectus, del qual en tenim testimoni a Àfrica i al continent euro-asiàtic.

1. KNM ER 406 *Australopithecus robustus*.
 2. KNM ER 1.470 *Homo habilis*.
- Cranis trobats a l'Est del llac Turkana, a la regió de Koobi Fora (Kenya)

Mapa de distribució dels jaciments d'*Australopithecus* i d'*Homo Habilis*. 1. Nadar; 2. Melka Kuntué; 3. Shungura; 4. Koobi Fora; 5. Lothagam; 6. Kanapoi; 7. Lukeino; 8. Chesowanja; 9. Chemeron; 10. Peninj; 11. Olduwai; 12. Laetoli; 13. Omo; 14. Makapansgat; 15. Kromdraai; 16. Sterkfontein; 17. Swartkrans; 18. Taung.

L'HOMO ERECTUS

A l'Àsia hi ha dos llocs excepcionals pel que fa referència a l'existència de restes paleontològiques de l'Homo erectus: parlem de Java on Dubois trobà l'any 1893 el *Pithecanthropus erectus* i de Zhoukoudian (Xina), on, a principis de segle —1903— Schlosser descobreix un possible molar d'home primitiu.

Més tard, tota una sèrie de descobertes han anat donant més rellevància a tot el que ja es coneixia. A partir de 1970, cal remarcar les troballes de Sangiran 31 i el crani de Sumbungmachan (Indonèsia); a l'Àsia Oriental destaca el crani de Dali (0,2 milions d'anys). En el paradís dels homínids, Àfrica Centre-Oriental, entre les descobertes més interessants, cal tenir en compte el KNM ER 3733, situat entre la KBS 1,8 milions d'anys i OKOTE 1,5 milions d'anys, que destaca per la seva antiguitat (és el més vell conegut al món) i l'OH 9 d'Olduwai, descobert el 1969, amb 1,1 milions d'anys.

A la zona d'Etiòpia, al lloc de Bodo, s'han localitzat també restes humanes d'*erectus*, mentre que a l'Àfrica del Sud, l'any 1971 es trobava el crani de Solé.

Potser perquè aquest tipus d'home és el que ha ocupat grans zones de territori europeu, se li ha donat una especial atenció, és per això que, en l'actualitat, existeixen 25 jaciments en què s'hi ha trobat *Homo erectus*. Si bé la resta més coneguda és la mandíbula de Mauer a Heidelberg (Alemanya Federal), les darreres descobertes que s'han realitzat son esglaiadores. A Espanya, Atapuerca ha subministrat un grup de fragments de mandíbula i de dents (entre altres restes) que permetran un bon estudi paleoantropològic i la seva comparació amb d'altres restes per a establir les diferències significatives dels tipus *erectus* a nivell mundial. També a Villafamés (Castelló de la Plana), durant una campanya d'excavació, l'any passat hi vàrem trobar un fragment distal d'húmer i un coxal, possiblement atribuïbles al grup de *preneanderthals*.

Fora de l'Estat, el més rellevant per la quantitat de restes localitzades i per la seva antiguitat és el jaciment de la Caune d'Arago (Catalunya Nord). El sòl d'ocupació amb les peces AXXI, AXIII i AII, a més a més de tota la sèrie de fauna que els acompanya, així com la modificació antròpica, representen una síntesi difícil de trobar en cap altra estació del Paleolític Inferior o Mig. També a França als jaciments de Bache St Vaast i Vergranne s'han trobat restes d'*erectus* de certa importància.

Entre d'altres indrets d'Europa, es pot destacar Bilzingsleben (Alemanya de l'Est), on, entre 1972 i 74 es varen recuperar fragments de crani.

De l'*Homo erectus*, a més a més que posseeix 1.100 cm³ de capacitat craniana, es pot dir que va ésser el descobridor del foc, de la cacera sistemàtica i que va fer efectiva la distribució de l'espai de cara a intervenir en el seu medi immediat.

ELEMENTS DE REFLEXIÓ

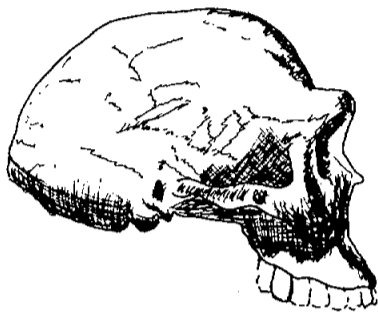
Estem finalitzant el segle XX i la quantitat de restes humanes que s'estan descobrint, algunes fortuïtament, d'altres de forma sistemàtica, proporcionen una sèrie de proves materials que fan fàcil la confecció d'un arbre genealògic. Cal, però, tenir en compte que la quantitat, cada vegada més gran, d'informació dona més possibilitat d'interpretació, ja que tota la problemàtica del polimorfisme de l'esquelet humà provoca diferents hipòtesis interpretatives.

Deixant de banda el que és estrictament el fòssil humà, creiem que s'estan fent grans avenços en la concepció del passat i del present en el camp de la paleoantropologia; sobretot pel que fa a la lògica importància que s'està donant al context en el qual es troben associades les peces esquelètiques. No és tan sols el fetitxisme d'un fragment d'os, sinó el fet de trobar-lo associat significativament amb altres restes, tant vegetals com animals, que possibilitin una visió total, i no aïllada o parcial, de la realitat.

En aquest sentit, Richard Leakey dirigeix un projecte (Origin of the man) amb col·laboració interdisciplinària, en el qual, a més a més de prospectar la zona de Koobi Fora, Ileret i l'Est del llac Turkana (Kenya), estan treballant sobre els costums dels simis actuals per a relacionar-ho amb les activitats dels homínids fòssils, fent datacions absolutes, geomorfologia, paleontologia, paleoantropologia, etc., així com desenvolupant un mètode experimental per a contrastar-lo amb les troballes fetes des de 1968 i donar coherència a les hipòtesis.

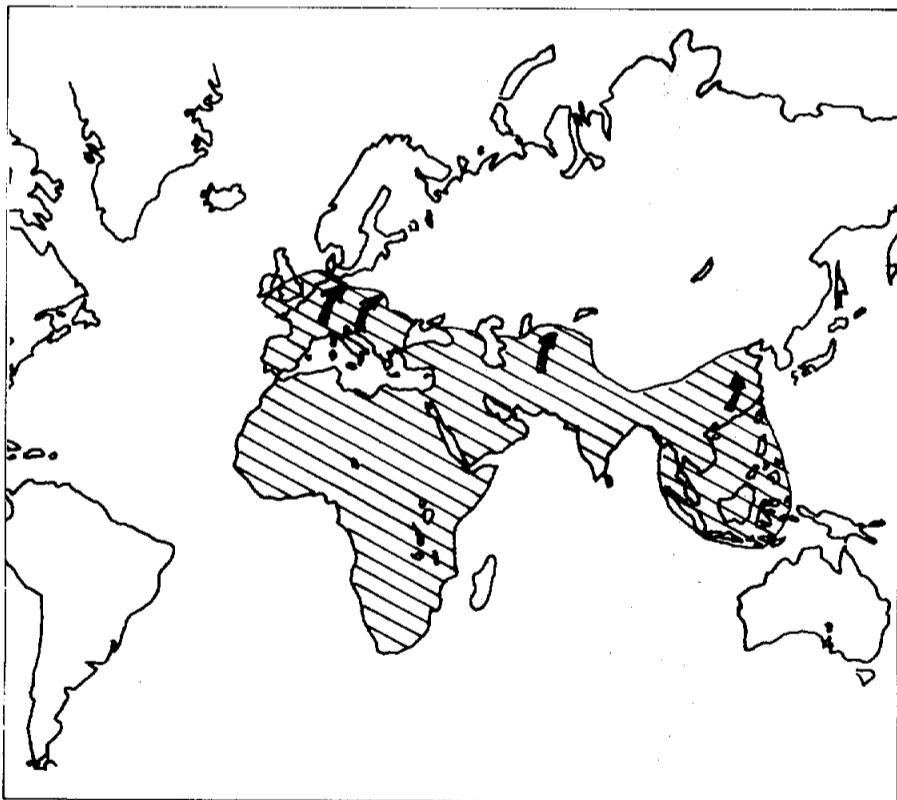
Actualment, la investigació ha passat d'ésser fruit de la reflexió d'un geni, a un treball llarg i rigorós d'un col·lectiu crític i interrelacionat que, utilitzant mitjans cada dia més sofisticats, arriben a demostrar coses com les que Darwin intuïa en el segle XIX.

EUDALD CARBONELL / NÚRIA CULI /
RAFAEL MORA / GLÒRIA PÉREZ
Membres del Moviment Lògica Històrica.

KNM ER 3.733. *Homo erectus*. És la resta més vella d'aquest tipus d'home trobada al llac Turkana per l'equip de Richard Leakey.

Extensió màxima ocupada pels *Homo erectus* (d'1 a 0,1 m.).

L'evolució de l'encèfal en els homínids

Juan Luis de Arsuaga

Panoràmica del procés d'encefalització que ha caracteritzat el passat del grup zoològic humà. Es planteja una llista de capacitats cranials corresponents a diversos homínids fòssils, traslladant aquestes xifres del camp de la Biometria al terreny del psiquisme, així com d'altres aspectes (fissurització del cervell i el retardament en els ritmes de maduració fetal) de la Biosociologia. Finalment, intenta clarificar la naturalesa del medi ambient en el qual es desenvolupà aquest procés d'adaptació que denominem l'encefalització dels homínids.

L'home es defineix a si mateix com a animal racional, i explica per la seva major intel·ligència el profund abisme que, en tots els ordres, el separa de la resta dels éssers vius. Tanmateix, el concepte de funció intel·lectual no és fàcilment traduïble en termes biològics, malgrat que coneixem, des de molt antic, l'òrgan responsable de l'enteniment. Darrerament s'han realitzat molts progressos en l'estudi de les bases neurofisiològiques en què es recolzen les funcions superiors a què ens referim,

però, quan de l'evolució de les mateixes es tracta, aquestes descobertes perden gran part de la seva transcendència. La investigació paleontològica de l'evolució de l'encèfal ensopega amb el gravíssim problema que només hi ha rastres en el registre fòssil dels caràcters generals (especialment el tamany i, a grans trets, en la morfologia) de l'òrgan que es vol analitzar. Aquestes evidències s'obtenen a partir dels motlles endocranials, naturals o obtinguts en el laboratori, de les restes fòssils que han arribat fins a nosaltres. D'aquesta manera, la pre-

gunta que es revela com a necessària, abans de seguir endavant, és la de si podem obtenir conclusions vàlides, per a la mena d'investigació que ens ocupa, a partir de volums encefàlics (o dels seus equivalents en unitats de massa) de diferents individus o espècies. A contestar aquesta pregunta s'encaminaren els primers esforços dels qui han tractat d'expressar en mesures o índexs (en què l'encèfal està implicat) la superioritat intel·lectual de l'espècie humana. Nosaltres dedicarem també la primera part d'aquest article⁽¹⁾ a la mateixa qüestió.

L'AVENÇ

L'evolució de l'encèfal en els homínids

LA MAGNITUD DE L'ENCÈFAL I LA POSICIÓ SISTEMÀTICA D'HOMO SAPIENS

Tot i que el tamany absolut de l'encèfal situa la nostra espècie per damunt de qualsevol primat, aquesta superioritat desapareix si s'estableixen comparacions amb l'elefant o els grans cetacis. Aquesta contrarietat sembla salvable tot establint un índex en què el pes de l'encèfal sigui relatiu al de l'organisme en la seva totalitat; tanmateix, l'aplicació d'aquest índex situaria els micromamífers molt per davant de l'espècie humana. Sembla clar, per tant, que els pesos somàtic i de l'encèfal no es relacionen a través d'una funció lineal al llarg de l'escala zoològica. El pes de l'encèfal podria aleshores ser resultat de la suma d'un component que depèn del pes de l'individu en la seva totalitat i d'un altre que guarda relació amb el nivell psíquic de l'animal. Manouvrier (1885) va idear una fórmula que té en compte aquests dos components: Pes de l'encèfal = Pes del cos. M (Una constant) + I (Una xifra que correspon a la fracció de pes encefàlic independent del pes somàtic i que s'associa al grau d'intel·ligència de l'animal). Malgrat l'interès d'aquesta proposició, aquesta idea ha de ser descartada. Els valor de M i d'I poden calcular-se fàcilment a partir de les equacions de dues espècies del mateix nivell psíquic (a les quals se les suposa valors iguals de M i d'I) els pesos encefàlics i corporals de les quals siguin coneguts o obtenibles. Ara bé, a la pràctica s'obtenen dos valors diferents d'I per a un mateix animal quan s'associa a determinada espècie (de talla major) i després a una altra distinta (de menor talla).

Una nova formulació del problema procedeix de Snell (1891). Per a aquest autor el pes de l'encèfal i el del cos es relacionen per mitjà de l'equació $Pe = C \cdot Pc^x$. Segons Snell, x és igual a $2/3$, i en elevar el pes somàtic a aquest exponent el pes encefàlic queda expressat com a funció de la superfície corporal. El valor de C és independent de la talla de l'organisme i va ser denominat factor psíquic. Més tard, Dubois va proposar de calcular experimentalment el valor de l'exponent x de Snell en cada cas, en lloc de suposar-lo igual al $0,6$ per a totes les espècies. A l'igual que indicàvem per a la fórmula de Manouvrier, poden obtenir-se els valors de x associant en parelles les equacions de diferents espècies d'animals d'igual nivell psíquic (i xifres idèntiques de C). Els resultats de les investigacions de Dubois conduïen a una xifra, molt constant en els vertebrats, pròxima a $0,56$ per a l'exponent x

de Snell. Un seguidor de Dubois, Lopicque, va trobar algun temps després dificultats no esperades per poder fer extensiu aquest valor a la generalitat de les espècies estudiades. Quan es consideren gossos de diferents races i talles l'exponent x s'apropa a $0,25$. Va comprovar-se que aquesta última xifra també era vàlida per a diferents races d'altres animals domèstics i, el que és més greu, en els dos sexes de l'*Homo sapiens* s'hauria d'aplicar el coeficient $0,56$, com si es tractés d'espècies distintes, per obtenir valors semblants de C. Era evident que el sistema aplicat per Dubois per al càlcul experimental de C i de x en l'equació de Snell no oferia garanties suficients per justificar el seu ús. Això no obstant, la crítica a aquesta forma de procedir no és necessàriament extensible a la pròpia fórmula de Snell.

A partir de les investigacions de Von Bonin (1937) sabem experimentalment que la relació entre el pes encefàlic i el del cos en un conjunt d'espècies sistemàticament afins és del tipus $Pe = C \cdot Pc^{2/3}$, o sia, la mateixa equació que Snell va establir molt temps enrera. Aquesta funció implica que, en aquest grup d'espècies emparentades filogenèticament, la proporció entre els pesos encefàlic i somàtic no es manté constant, la qual cosa constitueix l'aplicació a un cas concret de la llei de l'alometria o de la disharmonia de Huxley. Aquesta alometria pot ser de talla o de creixement, quan es calcula estadísticament a partir de distints individus de la mateixa espècie, o de filiació, quan es tracta de distintes espècies d'un tronc filogenèticament comú (cadascuna de les quals entra en els càlculs amb un valor puntual). De tot el que acabem d'exposar el més interessant per a nosaltres és que el càlcul de les funcions d'alometria interespecífiques és susceptible de fer-se extensiu a espècies avui desaparegudes, però de les quals, a través dels fòssils, poden ser estimats els pesos encefàlic i somàtic. Però abans d'endinsar-nos en el terreny de la Paleontologia cal fer algunes reflexions.

Als paràgrafs anteriors s'han exposat els intents realitzats fins ara per a, prenent com a referència el pes encefàlic, establir la posició de l'*Homo sapiens* en el conjunt de les espècies animals actuals. El fet que la nostra espècie, la més desenvolupada psíquicament de totes, presenti, per exemple, el més alt valor del «coeficient d'encefalització» (que, com veurem, es calcula a partir dels pesos encefàlic i somàtic) fa pensar que ha d'existir una relació sòlida entre aquest coeficient i la nostra superioritat mental. Dit altrament, podria acceptar-se que estem en el bon camí en utilitzar pesos o volums encefàlics en parlar de

psiquisme. Tanmateix, es torna problemàtic donar per bona aquesta afirmació quan es té en compte l'enorme variabilitat del tamany encefàlic en la Humanitat (hi ha llistes amb valors de personatges cèlebres, de reconeguda intel·ligència, que oscil·len entre 1.000 i 2.200 centímetres cúbics de capacitat cranial). Existeixen, això no obstant, arguments seriosos per considerar el tamany de l'encèfal directament relacionat (amb certes matisacions) a la intel·ligència. Per analogia amb els ordenadors, l'adquisició d'un encèfal progressivament més voluminós hauria permès als homínids emmagatzemar cada cop major quantitat d'informació (tot i que no està clar si el que en aquest procés evolutiu ha augmentat és el nombre de neurones, la longitud de les seves prolongacions, el nombre de connexions entre elles, la neuròglia, etc.). Potser alguns paràmetres importants com la densitat neuronal o el nombre de neurones corticals estiguin relacionats amb el tamany de l'encèfal, de la mateixa manera que el tamany de l'encèfal ho està amb el del cos. D'altra banda, l'existència d'una àmplia variabilitat intraespecífica en l'actualitat no impedeix que s'hagi produït un constant increment interespecífic dels valors promig de la massa encefàlica en la successió d'espècies que condueix a *Homo sapiens*. En les últimes fases d'aquest procés evolutiu aquest increment és paral·lel al de la cultura material.

Encara queda per explicar el perquè de la utilització del pes somàtic en les equacions que tenen el pes de l'encèfal com a variable dependent. En principi sembla que tots dos pesos no guarden una relació clara, però poden establir-se algunes associacions interessants entre ells. De regions corticals que abracen sobretot la circumvolució frontal ascendent o prerrolàndica parteixen una sèrie de fibres (via piramidal) responsables de la contracció de la musculatura estriada de l'organisme. En la circumvolució parietal ascendent o postrolàndica s'hi troba l'àrea de projecció de les fibres que duen a l'escorça la sensibilitat general. Així doncs, tant a l'àrea somatosensitiva com a la somatomotriu hi són representants els diferents segments del cos ben individualitzats, de manera proporcional a la seva riquesa en inervació. De manera que pot considerar-se que a l'escorça cerebral (més exactament a les esmentades àrees piramidal i de la sensibilitat general) existeixen unes imatges (tot i que distorsionades: els anomenats homuncles sensitiu i motor) de l'aparença externa del subjecte. Això podria justificar que s'escollís el pes somàtic (que elevat a $2/3$ proporcionaria, segons Snell, una esti-

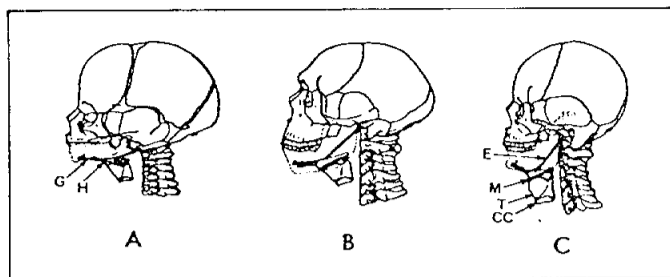

Figura 2. Crani, columna vertebral i laringe en el nadó (A), Neanderthal reconstruït (B), i home adult (C). G = Múscul genio-hioidal; H = Os hioide; E = Lligament estilo-hioidal; M = Membrana tiro-hioidal; T = Cartílag tiroides; CC = Cartílag cricoides, Segons Lieberman.

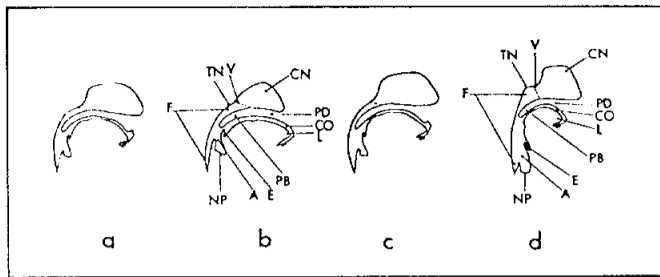

Figura 3. Diagrama de les vies de pas d'aire en el nadó humà (a), ximpanzé adult (b), home de Heanderthal (c), i adult humà (d). F = Faringe; TN = Sostre de la nasofaringe; V = Vòmer; CN = Cavitat nasal; PD = Paladar dur; CO = Cavitat oral; L = Llengua; PB = Paladar tou; E = Epiglòtis; A = Obertura de la laringe a la faringe; NP = Nivell dels plect vocals. Segons Lieberman.

mació de la superfície corporal) com a valor de referència per contrastar el pes encefàlic.

PARÀMETRES ENCEFÀLICS DELS HOMÍNIDS FÒSSILS

Encara que amb algunes limitacions sembla, segons el que hem dit anteriorment, que disposem de procediments per avaluar el grau d'intel·ligència d'una espècie de mamífers qualsevol en funció dels pesos encefàlic i somàtic de la mateixa. Si som capaços d'estimar aquests dos pesos en espècies fòssils haurem donat un gran pas en l'estudi de l'evolució de l'encefal en el grup humà. El càlcul de la capacitat cranial d'un homínid fòssil no és excessivament difícil si l'estat de conservació del mateix és bo. Gràcies a això està relativament ben documentada l'evolució de la capacitat cranial en els homínids. Estimar el pes corporal d'un d'aquests fòssils és força més difícil. Existeixen fórmules en Antropometria per esbrinar, amb aproximació, la talla d'un subjecte (la qual cosa facilita molt el càlcul del seu pes somàtic) a partir, sobretot, d'ossos llargs aïllats. Aquestes fórmules clàssiques han de ser utilitzades amb precaució perquè les proporcions corporals varien en certa mesura d'una població humana a una altra. A més a més, les relacions que els diferents segments del cos guarden entre si no semblen haver estat les mateixes en els primers homínids que en l'home actual, cosa que desaconsella la utilització de les fórmules antropomètriques per a l'estimació de la talla i del pes corporal. S'ensopega, finalment, amb l'escassetat d'ossos llargs en bon estat de conservació d'homínids fòssils. Resumint, cal disposar de mesures i d'índexs que reuneixin aquestes condicions: a) Estar fortament correlacionats amb la talla de l'individu; b) No dependre de les proporcions dels membres i, per tant, ser aplicables a l'home i als pòngids. També, en conseqüència, als homínids fòssils; c) Correspondre a les porcions esquelè-

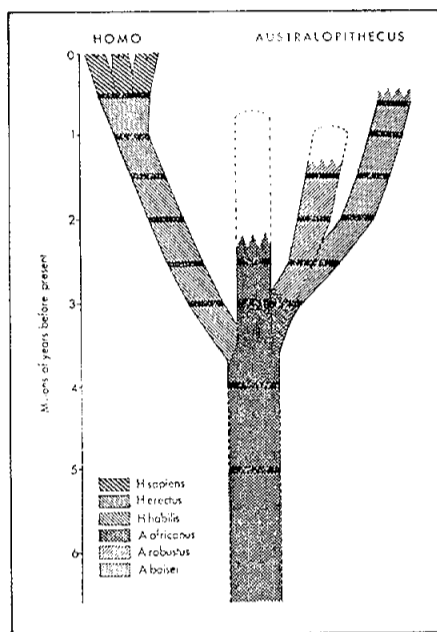

Figura 1. Esquema general de l'evolució dels homínids, segons Tobias.

tiques representades amb certa abundància en el registre fòssil. D'acord amb aquestes normes procedeix H.M. McHenry, de la Universitat de Califòrnia, que relaciona (a través d'una equació de regressió per mínims quadrats) el pes somàtic d'homínids fòssils molt primitius amb una aproximació a l'àrea de la secció del cos vertebral (calculada en base a diversos diàmetres de les darreres vèrtebres lumbar i toràcica). El mateix fa amb la porció proximal del fèmur, aquest cop per correlació múltiple amb tres variables.

Un cop exposada la problemàtica general referent a l'estimació dels pesos encefàlic i somàtic en homínids fòssils, passarem breument revista als índexs d'encefalització que es calculen a partir dels mateixos. La «constant de cefalització» (CC) s'obté, per antilogaritmes, de la fórmula $\log Pe = \log C + 0.23 \log Pc$, on Pc és el tamany de l'encefal expressat en centímetres cúbics i Pc el pes somàtic en grams. S'empra el coefi-

cient 0,23 per ser el que millor descriu la relació d'alometria entre els pesos encefàlic i somàtic en grups de primats estretament emparentats. Als mamífers en general els correspondria el coeficient $2/3$ de Von Bonin. L'«índex de progressió» (IP) és el quocient entre el tamany real de l'encefal d'una espècie donada i el tamany que se li prediu a partir del pes corporal. Aquesta predicció es realitza resolent $Pe = 0,0429 \cdot Pc^{0,63}$; totes dues constants es deriven empíricament dels insectívors basals. De manera semblant s'estima el «quocient d'encefalització» (EQ), encara que en aquest cas s'empra, per predir la magnitud de l'encefal, l'equació $Pe = 0,12 \cdot Pc^{2/3}$, que és vàlida per als mamífers actuals en general. Per últim, l'«índex de neurones extra» (Nc) s'obté calculant $8 \cdot 10^7 (Pe^{2/3} - Pc^{4/9})$; el seu significat és més complet.

Els valors d'aquests índexs, en les diferents espècies d'homínids i pòngids, han estat mesurats per McHenry (com que no ens és possible, desafortunadament, estendre'ns en la descripció de les restes fòssils d'homínids, en la seva cronologia i sistemàtica, etc., es presenta, a la Figura 1, una visió general de l'evolució del Grup). Encara que es discuteix quin dels quatre índexs d'encefalització emprats permet comparacions més significatives, sembla clar que les dues formes d'*Australopithecus* són molt semblants entre si i ocupen una posició intermèdia entre l'home i els simis antropomorfs, essent, és clar, molt més properes a aquests últims. D'altra banda, *Homo habilis* és troba en una situació de clara superioritat sobre *Australopithecus* i, en major mesura, sobre els pòngids. Tot fa suposar, a la vista de les dades, que *Australopithecus*, que era amb tota probabilitat un eficient bípede, no havia experimentat encara l'acceleració del procés d'encefalització que caracteritza la seqüència *Homo habilis* - *Homo erectus* - *Homo sapiens*. Es confirma així la hipòtesi plantejada per Darwin i Haeckel que

l'adquisició de la postura dreçada precedí l'expansió del cervell en l'evolució dels homínids.

IMPRESSIONS ENDOCRANIALS I FISSURITZACIÓ

Al llarg de la seqüència evolutiva dels homínids, i alhora que el cervell augmentava de tamany, tingueren lloc en aquest òrgan fenòmens de gran importància. Junt amb alguns canvis en la morfologia general, s'accelerà el procés de fissurització, consistent en un progressiu replegament de l'escorça cerebral, que origina un sistema, cada cop més complex, de circumvolucions i de solcs. Una superfície del cervell extraordinàriament sinuosa i laberíntica és quelcom que caracteritza *Homo sapiens*, i que (en ampliar l'àrea cortical disponible) s'associa amb les funcions psíquiques superiors. Com, segons mostra H.J. Jerison (UCLA Medical School), expansió cerebral i fissurització són processos estretament relacionats, podem suposar als homínids fòssils (que ja hem vist immersos en el primer d'aquests processos), una tendència cap a la complexització de l'escorça cerebral.

L'encèfal no està directament en con-

tacte amb la paret interna del neurocrani (o crani cerebral) sinó que s'interposa entre l'un i l'altre la triple envoltura meníngica. Així i tot, el relleu que formen les circumvolucions cerebrals és capaç de produir (junt amb el d'arteries i sinos venoses) impressions netes en la paret endocranial. En l'home, degut a l'actitud de marxa dreçada, la massa de l'encèfal pressiona fonamentalment sobre les porcions bassals, laterals i frontals de la superfície interna de la caixa cranial, que són les que, en conseqüència, presenten impressions més profundes i apreciables. La part més alta de la volta cranial, en canvi, no mostra cap relleu. Els motlles endocranials de què es disposa revelen ja aquesta mateixa mena de disposició en homínids tan primitius com els australopitecs, que eren certament bípedes.

ENCEFALITZACIÓ I OBSTETRÍCIA

Ja que el volum de l'adult ha experimentat un creixement notable, que no va poder ser seguit en la mateixa mesura pels diàmetres del canal del part, el quocient entre el pes encefàlic del nadó i el de l'adult ha degut seguir una línia decreixent al llarg de la nostra història evolutiva. Aquest decreixement

del citat quocient de capacitats cranials (o pesos encefàlics) pot ser interpretat com un progressiu retard en l'estat de maduresa neuro-motriu del nadó, producte de l'avançament, *pari passu*, del moment del part, en el sentit que el període de gestació (que en l'home és comparable al dels pòngids) no hauria augmentat tal com han fet els restants períodes de la vida. L'esmentat quocient entre les capacitats cranials del nou-nat i de l'adult té en *Homo sapiens* un valor proper a 0,23, mentre que en la resta dels primats no baixa (probablement en cap cas, pòngids inclosos) de 0,40. Per conèixer el seu valor en homínids fòssils cal calcular prèviament el volum encefàlic del nadó, per a la qual cosa cal disposar també d'estimacions precises de les dimensions del canal del part de la mare. Tot això comporta gran dificultat, però, malgrat tot, és possible d'establir algunes hipòtesis. Segons aquestes sembla raonable admetre una xifra pròxima a 0,34 en *Australopithecus africanus*, una espècie que, per tant, donaria a llum les seves cries en un estat de maduresa considerablement superior a la de *Homo sapiens*. La qual cosa estaria d'acord amb les conclusions a les quals arriba W. Leutenegger (Universitat de Wisconsin) per un altre camí: basant-se en l'interval de

Llibres d'HISTÒRIA de la Magrana.

Enric Ucelay Da Cal. **LA CATALUNYA POPULISTA, imatge, cultura i política en l'etapa republicana, 1931-1939.** Els Orígens, 8.

Carme Molinero i Pere Ysàs. **L'OPOSICIÓ ANTIFEIXISTA A CATALUNYA.** Els Orígens, 7.

Pere Solà. **ELS ATENEUS OBRERS I LA CULTURA POPULAR A CATALUNYA. (1900-1939).** Els Orígens, 2.

Carles Jordi Guardiola. **PER LA LLENGUA. Llengua i cultura als Països Catalans. (1939-1977).** La Magrana, 20.

Jaume Fabre, Josep M. Huertas i Antoni Ribaas. **VINT ANYS DE RESISTÈNCIA CATALANA. (1939-1959).** La Magrana, 16.

Emili Giralt, Albert Balcells, Josep Termes. **ELS MOVIMENTS SOCIALS A CATALUNYA, PAÍS VALENCIA I LES ILLES.** La Magrana, 15.

Joan Crexell. **ELS FETS DEL PALAU I EL CONSELL DE GUERRA A JORDI PUJOL.** La Magrana, 4.

En preparació: Daniel Diaz Escullés. **EL FRONT NACIONAL DE CATALUNYA. (1939-1947).**

EDICIONS DE LA MAGRANA

variació de pes corporal per a cada espècie de primat. Segons aquest autor, els australopitecs, a l'igual que els ximpanzés actuals, devien organitzar-se en grups amplis amb presència de diversos mascles, més que no pas en un petit nombre de famílies nuclears (a la manera de les societats de caçadors-recol·lectors actuals).

D'altra banda, l'estudi dels escassos fèmurs (en bon estat de conservació) d'homínids pre-sapiens de què es disposa, revela l'existència de canals del part en *Homo habilis* i, probablement, en *Homo erectus*, no inferiors en magnitud a la mitjana de poblacions humanes històriques. El neurocrani del nadó podria haver estat en aquestes espècies, per tant, semblant en tamany al del nou nat en l'actualitat. Com el volum encefàlic de l'adult és en *Homo sapiens* clarament superior al dels individus als quals pertanyeren els fèmurs considerats, es pot deduir que el quocient entre les capacitats cranials no assolí els baixos valors que es presenten en *Homo sapiens* fins a l'aparició d'aquesta espècie. Aquesta conclusió pot fer-se extensiva, amb precaucions, a les estructures socials que fan possible una llarga criança (com una economia que permeti la divisió del treball per sexes, etc.).

ENCEFALITZACIÓ I LLENGUATGE

Fins aquí ens hem esforçat per traçar, tot i que d'una forma massa breu i esquemàtica, una panoràmica del procés d'encefalització que ha caracteritzat el passat del grup zoològic humà. No ens ha interessat oferir només una llista de capacitats cranials corresponents a diversos homínids fòssils, sinó que es tractà també de traslladar aquestes xifres del camp de la Biometria al terreny del psiquisme. Breument hem tocat alguns punts relacionats directament amb l'encefalització, com són la fissurització del cervell i el retard en els ritmes de maduració fetal que és propi de la nostra espècie, la qual cosa ens obligà a considerar certs aspectes de la Biosociologia. Tanmateix, encara ens queda per clarificar la naturalesa del medi ambient en el si del qual va desenvolupar-se aquest singularíssim procés d'adaptació que denominem l'encefalització dels homínids. I aquest medi ambient no està constituït exclusivament pels diferents ecosistemes que el Grup Humà ha anat colonitzant, perquè el nínxol ecològic en el qual els nostres antecessors homínids s'especialitzaren no és altre que el de la cultura. Cultura que, expressada en instruments manufacturats de pedra, es manifesta ja des de *Homo habilis* i que, en augmentar les

possibilitats dels individus (o grups d'individus) més capaços d'explotar els seus recursos per transmetre els seus genes a la descendència, permet que s'instauri un mecanisme molt actiu i eficaç de pressió de selecció. Aquest mecanisme, actuant com un circuit de retroalimentació positiva, explica la rapidesa amb què es produí l'expansió del cervell en les últimes fases de l'evolució del nostre grup filètic. I si els estris de pedra que apareixen en el curs d'una excavació són la part «fossilitzable» del comportament de poblacions pretèrites, altres aspectes de la cultura, que tenen a veure amb les estructures socials, poden suposar-se. En el nucli d'aquesta evolució independent del cervell i de la societat (amb les seves manifestacions culturals) es troba el llenguatge que permet la transmissió d'informació, l'ordenada cooperació entre els integrants de la col·lectivitat, la imposició de normes socials, etc. L'adquisició del llenguatge articulat implica una capacitat important per al maneig de símbols de la qual no estan exempts totalment els simis antropomorfs (com han demostrat recentment molt conegudes investigacions) així com un aparell fonador de característiques molt especials, del qual estan mancats els primats no humans. Si es descarta l'ús del llenguatge (si més no rudimentari) és difícil d'imaginar com és possible transmetre les tècniques inherents a la indústria lítica, o les notables aptituds dels homínids que la posseeixen per a la captura de preses de gran tamany, o, simplement, per elaborar hàbits socials que permetin la supervivència d'éssers biològicament poc armats en el seu medi natural. Dissortadament, aquestes consideracions no són sinó meres conjectures, i cal tornar al terreny de la Paleontologia per trobar bases més fermes d'especulació.

Els darrers anys s'ha desenvolupat una línia de treball, encapçalada per P. Lieberman (Brown University), que investiga les capacitats dels nostres antecessors pel que fa a la producció de llenguatge articulat. La parla és el resultat d'un procés de modulació efectuat pel conducte vocal supralaringi sobre el producte sonor emès per la laringe, que actua com a font acústica. Les propietats de l'esmentat conducte vocal estan determinades per la seva forma i longitud, o, més concretament, per l'àrea de la seva secció normal com a funció de la distància a la laringe. En conseqüència, per estudiar l'evolució del llenguatge, ens cal reconstruir l'anatomia dels conductes vocals corresponents a les restes fòssils. Com d'aquests només es conserven les estructures òssies, els investigadors recorren a certes analogies que

semblen existir entre alguns homínids fòssils i els pòngids o el nou nat de *Homo sapiens* en l'actualitat. Per exemple, comparant la inclinació de l'apòfisi estiloide del crani neandertalià de La Chapelle-aux-Saints i del nou-nat, s'observa en tots dos casos una major tendència a l'horizontalitat (que afecta igualment el lligament estiloide) que en la forma adulta moderna. Existeixen igualment concomitàncies importants, entre el nou nat i el fòssil en qüestió, en la posició de les impressions dels múscles genioidi i digàstric en la mandíbula, els quals tindrien trajectòries més properes a l'horitzontalitat que en les formes adultes de poblacions humanes recents. D'aquests trets, i d'altres corresponents a la base del crani, pot deduir-se la posició de la laringe en l'home de La Chapelle-aux-Saints, que sembla estar més propera a la cavitat oral que en l'home actual (Figura 2). Una posició elevada de la laringe és pròpia del nadó humà i del ximpanzé adult, mentre que en l'humà adult existeix una major distància entre la cavitat oral i la laringe, de manera que gairebé la meitat del conducte vocal està format per la cavitat faríngea (Figura 3).

Mitjançant un programa d'ordinador que simula el tracte supralaringi de l'individu que es vol investigar és possible de conèixer el seu repertori fonètic, i així es procedeix quan l'objecte d'estudi és un conducte vocal supralaringi reconstruït, i, per tant, mut. Les conclusions a què s'ha arribat poden resumir-se així: A partir d'uns homínids molts primitius, els australopitecs, que tenien les mateixes limitacions fonètiques que els pòngids d'avui dia, l'evolució del Grup Humà condueix a la separació, en un moment no ben determinat, de dues línies divergents. D'una banda una branca especialitzada en la producció de llenguatge (amb presència de conductes vocals funcionalment moderns). En una altra direcció una línia evolutiva, en la qual s'integren els neandertals «clàssics», amb una altra mena d'especialitzacions, i incapaços de produir la parla humana plenament codificada per estar mancats de canals vocals adequats, encara que se'ls suposi certes aptituds lingüístiques.

NOTA

1) Resum de la conferència pronunciada el 14 de maig de 1982 a la Fac. de Filosofia i Lletres de la Universitat de Santander en el Cicle del Centenari de Darwin.

JUAN LUIS DE ARSUAGA

Professor de Paleontologia a la Facultat de Ciències Geològiques de la Universitat Complutense de Madrid.

Els primers habitants d'Europa

Henry de Lumley-Woodyear

Fa aproximadament 1,5 milions d'anys l'home arribava a Europa. Són els *Homo erectus* els qui, sortint del bressol africà de la humanitat, envaïxen les zones meridionals d'Europa per a, posteriorment, fa 700.000 anys, aventurar-se cap a les zones septentrionals. El domini del foc, el desenvolupament del seu utilatge i l'arranjament de l'espai interior són algunes de les fites que caracteritzen la seva trajectòria fins, aproximadament, 100.000 anys abans d'ara.

Fa més de cinc milions d'anys, a l'Àfrica Oriental, vora els grans llacs que espurnegen la vall del Rift, una llarga fractura de l'escorça terrestre que s'estén al llarg d'alguns milers de quilòmetres, vivien els primers australopitecs, homínids de talla petita que ja feia temps caminaven drets.

Així, entre sis i dos milions d'anys, en aquests immensos territoris de saba-

nes boscoses de l'Àfrica Equatorial i Tropical, es prepara el fenomen que revolucionarà tota la Història de la Vida.

Aquests primers homínids, *Australopithecus afarensis* entre 6 i 3 milions d'anys, *Australopithecus africanus* entre 3 i 2 milions d'anys, mesuraven menys de 120 cm. d'alçada, tenien una capacitat craniana petita (450 cc.), i la seva dieta era essencialment vegetariana. Encara que ja caminaven drets

sobre els dos peus tal i com ho demostren les petjades descobertes per Mary Leakey a Tanzània, la seva manera de caminar no era encara del tot humana i segurament el seu llenguatge articulat era molt rudimentari. Aquests primers homínids, que no fabriquen estris, no mereixen el títol d'home.

Fa uns 2,5 milions d'anys el clima, a l'Àfrica oriental, es torna molt més sec i es produeix, sota la pressió del medi, un esdeveniment de gran importància: la

fabricació de l'estri. Aquest fou el primer i més gran descobriment de tota la història de la Humanitat.

Apareix llavors un nou homínid que deriva de l'*Australopithecus africanus*, dit *Homo habilis*. Té una capacitat cerebral més gran, de 600 a 700 cc. i un perfecte caminar bípede malgrat que la seva talla és encara petita, uns 120 cm. El seu llenguatge articulat estaria ja ben desenvolupat. És aquest homínid el que va introduir l'estri a la Història de la vida; aquests estris, instruments fabricats, són testimoni que ja existeix un pensament conceptual. En efecte, a diferència del simple objecte utilitzat, com els que poden fer servir alguns animals i especialment els micos o els primers homínids, l'estri és un objecte manufacturat que correspon a un model, a un concepte. Un cop pensat, ha estat fabricat d'un bloc de matèria primera mitjançant una sèrie de gestos fets en un cert ordre i en una certa direcció, obeint unes determinades maneres de fer, que transformen aquest bloc de matèria primera informe en un objecte manufacturat, és a dir en un estri, que ha estat pensat abans.

És l'existència de l'estri la que dona a certs homínids de fa uns 2.500.000 anys el dret al títol d'Home.

Amb l'estri, els Homínids afegeixen al nostre univers una nova dimensió, la Història cultural.

Els nostres primers homes, els *Homo habilis*, conqueriran molt ràpidament tot el continent africà, que es considera pels últims descobriments el bressol de la Humanitat. Els seus estris són encara molt bastos: còdols amb un tall fet mitjançant algunes extraccions, ascles, senzilles rascadores.

Malgrat que encara no dominaven el foc, ja arreglaven el seu lloc d'habitació, una mena de campament base on aquests primers homes s'instal·laven durant períodes que podien ser alguns dies o fins i tot algunes setmanes. Prop del seu lloc d'habitació, indrets on han estat esquarterats un hipopòtam, un elefant, un antílop, testimonien activitats socials comunes: cacera, esquarterament. Els Homínids han passat d'un règim vegetarià a un règim omnívor en el qual el consum de carn té ja una gran importància.

Quan els *Homo habilis* s'han estès àmpliament (l'últim d'ells s'extingirà fa uns 1,3 milions d'anys) apareixen els primers *Homo erectus*, fa uns 1,6 milions d'anys (*Homo 3733* de la regió Est del Llac Turkana, a Kenya). Semblen derivar d'alguns *Homo habilis* de gran cervell (*Homo 1470* de Koobi Fora) i la seva capacitat craniana és, ara, més gran de 800 cc. Aquests *Homo erectus* tenen un crani molt més volu-

L'Home de Tautavel,
450.000 anys.

minós i més robust, amb un gran bombament pel cim de les òrbites, «el torus supraorbital», i han aconseguit uns 140 a 160 cms. d'alçada.

Ben aviat ocupen tot el territori africà, del qual en sortiran per estendre's a poc a poc per la superfície de la terra i especialment pel Sud-Est asiàtic, per Àsia oriental, pel Continent indi i per Europa: és la gran diàspora dels *Homo erectus*.

Si els primers homes, i particularment els *Homo habilis*, neixen i es desenvolupen en les zones equatorials i tropicals, és als *Homo erectus* als quals devem la conquesta de les zones temperades.

És també a l'*Homo erectus*, ric en potencialitats evolutives, al qui devem gran nombre d'invents que marquen les grans etapes de l'aventura humana: descobriment de la simetria i del sentit de l'estètica amb l'aparició dels primers bifaços, desenvolupament de les tècniques de cacera, domini del foc, instal·lació i arranjament dels primers campaments organitzats, descobriments d'una tècnica evolucionada de la talla de la pedra: la talla «Levallois», i les primeres manifestacions d'una activitat ritual.

L'HOME ARRIBA A EUROPA (1.500.000 - 700.000 ANYS)

Són, doncs, els *Homo erectus* els qui, sortint del bressol africà de la Humanitat, surten a la conquesta de la terra trobant al llarg del seu avanç nous nínxols ecològics que dominar.

Un cop envaïdes les zones temperades, ocupen, fa uns 1,5 milions d'anys, les regions meridionals d'Europa. Efectivament, els més antics jaciments d'Europa on s'han trobat instruments tallats per l'home prehistòric daten d'aquest període: Chilhac en el massís Central per exemple. Però no tenim actualment més que descobertes esporàdiques: alguns estris tallats associats a restes òssies.

L'Home pertany a la categoria dels mamífers que passen una part de la seva existència en un refugi artificial. En això és diferent dels micos, fins i tot dels més evolucionats que només arranquen de manera senzilla el lloc on passaran la nit. L'organització de l'espai habitat apareix com un comportament típicament humà i l'evolució de les estructures d'habitació, des del Paleolític més vell, reflecteix l'evolució mateixa de les estructures socials.

Des del Plistocè inferior, entre 1,5 milions i 700.000 anys, els llocs d'habitació són tant coves (Vallonet en els Alps marítims, Sandalja a Iugoslàvia) com campaments a l'aire lliure, prop de corrents d'aigua (jaciments amb indústries arcaiques sobre còdols en les terrasses altes del Rosselló), o d'alguns llacs (Chilhac, Soleilhac). A les terrasses altes del Rosselló s'han descobert, fins ara, més de 100 jaciments. La concentració d'estris en superfícies molt petites suggereix campaments puntuals instal·lats sobre al·luvions, prop del riu. A la cova de Vallonet, Roquebrune-Cap-Martin, fa 950.000 anys, l'Home s'hi havia refugiat, com si fos un cau i l'organització del lloc era molt elemental.

A Soleilhac, prop de Puy, alineaments de blocs de basalt i de granit testimonien un campament de caçadors d'elefants, rinoceronts i hipopòtams.

En aquest moment els Homes no havien dominat encara el foc i les seves estructures d'habitació eren molt rudimentàries.

El seu utilatge és molt arcaic, format essencialment per còdols treballats: choppers, chopping-tools, poliedres, ascles retocades formant rascadores o denticulats, per alguns ossos treballats i per banyes de cérvols tallades i fracturades. Els bifaços són molt rars, irregulars i molt alterats.

Malgrat que s'han trobat en aquests últims anys nombrosos llocs d'habitació d'aquests períodes, no s'han descobert encara restes dels homínids que els varen ocupar.

LES CIVILITZACIONS DE L'AXELIÀ VELL (700.000 - 400.000 ANYS)

Fa 700.000 anys, els homes s'aventuren cap a les zones septentrionals d'Europa durant les fases interglaciàries i càlides del Quaternari. Els trobem ja a l'Anglaterra, a Bèlgica, a Alemanya, a Txecoslovàquia. Durant els períodes glaciàries, en canvi, els seus habitatges ocupen essencialment les regions meridionals. En efecte, els Homo erectus no han conquerit encara les zones temperades fredes, la qual cosa faran entre 100.000 i 35.000 anys els Neandertals.

Entre 700.000 i 650.000 anys apareixen els veritables bifaços més antics coneguts fins ara a Europa (Pre-Abevil·lia). Alguns petits bifaços irregulars, rodats i trencats, descoberts en les graves fluvials vermelles de la terrassa superior del Somme a Abbeville, poden ésser datats en aquest període.

Diversos grups culturals contemporanis es desenvolupen:

—indústries arcaiques sobre còdols i amb pocs bifaços.

—indústries de l'Axelià vell.

—indústries amb utilatge petit sobre ascles i fragments i amb pocs bifaços.

La varietat de tipus d'instruments és gran, però les peces són encara poc estandarditzades. És difícil de descriure els estris característics mitjançant tipus clarament definits. De tota manera n'hi ha molts amb un eix de simetria bilateral (punta, rascadora doble, pic) o a la vegada bilateral i bifaç (chopping-tool, bifaç). L'Home ha adquirit la noció de simetria i, per ella, un cert sentit de l'estètica.

Els habitatges, encara mal coneguts, semblen rudimentaris. A la Porte du Bois, a Abbeville, l'abundància d'indústria (bifaços i ascles) i de fauna descobertes en una superfície limitada permet pensar que allà hi havia hagut un lloc d'estada.

Els homes d'aquestes períodes són encara mal coneguts però la mandíbula descoberta el 1906 a Mauer, prop de Heidelberg, és característica d'aquests primers Homo erectus europeus, dits els Anteneandertals.

L'HOME DOMINA EL FOC (400.000 - 300.000 ANYS)

Fa 400.000 anys l'Home descobreix la utilització del foc. Els fogars més antics construïts poden ésser datats en aquest període. Al voltant del foc que escalfa i il·lumina, prop dels llocs de talla, s'organitza la vida social. El foc ja no fa por i es converteix en un element fonamental i integrat en l'univers humà.

Així, en les ocupacions de Terra Amata (Niça), datades de fa uns 380.000 anys, s'han descobert diversos sòls d'habitació corresponents a campaments temporals en els quals hi havia alguns fogars. Els Homes prehistòrics encenien els seus focs en el mateix cen-

tre de la cabana, o bé sobre un sòl prèviament cobert amb còdols o bé en un petit clot fet en la sorra. Per protegir el foc dels vents dominants, construïen una petita paret amb pedres o amb còdols.

Els fogars de Terra Amata són, juntament amb els de Vertesszöllös d'Hongria i els de Torre in Pietra d'Itàlia, els més antics focs actualment coneguts en tot el món.

Apareixen els primers campaments organitzats, a l'aire lliure o en cova. Estan en el començament d'un vertader canvi físic de la humanitat i d'un ràpid desenvolupament de les estructures socials.

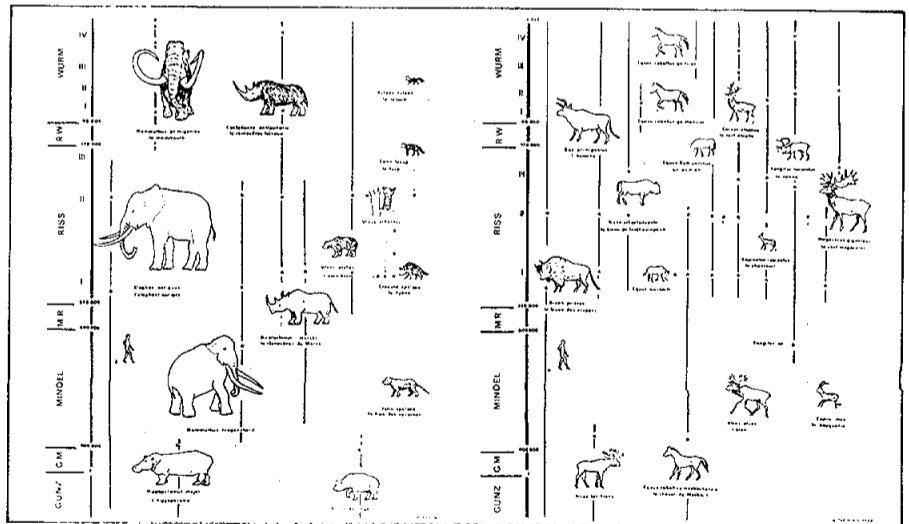
A l'assentament, al voltant del foc, durant les llargues vetllades d'hivern els caçadors explicaran les seves gestes, preveuran la cacera de l'endemà, evocaran així els lligams que uneixen la família, la tribu. Tradicions culturals comunes uniran llavors aquests homes que es comuniquen les seves tècniques i la seva manera de fer.

Així des d'aquesta època es desenvolupen grans tradicions culturals regionals, fonts de diversitat i pluralisme entre els homes. Naixeran així civilitzacions que es desenvoluparan i evolucionaran independentment unes de les altres, essent veïnes però sense perdre la seva identitat.

A partir del gran interglacià Mindel-Biss, entre 350.000 i 300.000 anys, els fogars estan presents en tots els assentaments: Lunel-Viel en el Llenguadoc, Hachenheim a l'Alsàcia, La Roche Geletan i Port Pignot a Normandia.

A la cova d'Aldene, a Cesseras en el Llenguadoc mediterrani, s'ha excavat un enllosat de 6 m². Estava format per ascles de còdols calcaris d'uns 20 cms. de llargada mitjana pràcticament units. En un sector, una gran acumulació de cendres incloïa moltes estelles d'os, sovint cremades.

Quadre de l'evolució de la fauna segons A. Thévenin.

Tautavel (França).
Crani Arago XXI
vist de perfil. Gruta
de l'Arago.

LES CIVILITZACIONS DE L'AXELIÀ SUPERIOR (400.000 - 120.000 ANYS)

Al principi del període rissia, fa uns 300.000 anys, es desenvolupen les civilitzacions axelianses i s'individualitzen de manera encara més forta, en les grans regions d'Europa, fàcies regionals corresponents a grups culturals ben definits. Però encara que els diferents grups axelians representen les principals entitats culturals del Paleolític inferior els arqueòlegs han descobert altres grups: Clactònia, Taiàcia, Evenòsia, Premustèria.

Des del final del Mindel-Riss i sobretot al principi del Riss, els homes descobren la tècnica de la talla «Levallois» que farà progressar considerablement el treball de la pedra. Alguns grups culturals de l'Axelià adopten aquesta tècnica mentre que altres continuen utilitzant les tècniques tradicionals.

Les indústries lítiques contenen instruments millor definits, els principals tipus d'estris estan millor estandarditzats i el petit utilatge sobre ascle es desenvolupa: puntes, rascadores, gratadors, ganivets amb dors. Els bifaços estan generalment més ben elaborats, són més allargats, més plans i perfectament simètrics.

Les estructures d'habitació són poc conegudes, ja que pocs llocs han estat excavats de manera exhaustiva. El taller Commont, situat a Cagny-la-Garenne (Somme), a alguns quilòmetres de Saint-Acheul, estava situat en una torrentera orientada al Sud-Est. Les restes arqueològiques, molt abundants, s'estenien sobre una superfície circular d'uns 25 m². Sobre el sòl hi havia carbons i cendres. Més enllà d'aquesta àrea

rica, les peces eren escasses. La gran concentració de peces en un espai limitat implica l'existència d'una habitació situada a l'interior d'un espai tancat, més enllà del qual l'utilatge no es podia escampar. El taller Commont correspon a un fons de cabana axeliana.

A la cova de la Baume Bonne (vall del Verdon) s'han descobert diversos empedrats de còdols. S'han instal·lat essencialment en zones amb reguerons que, en períodes humits, drenaven les aigües de la cova, el sòl de la qual devia estar ple de fang. Aquests sòls empedrats haurien, doncs, estat construïts per l'home per protegir-se de la humitat i viure sobre un terreny més sòlid. Els seus límits estan clars i semblen correspondre a sòls de cabana.

A la Doline d'Orgnac 3 (Ardèche), s'han descobert fogars voltats de pedres o d'un mur petit de terra.

Les restes d'homínids datats en aquest període, fragmentades i disperses, presenten un gran polimorfisme (Lazaret, Orgnac III, Grotte du Prince, La Chaise, Fontchevade, Swanscombe, Steinheim).

L'HOME ARRANJA L'ESPai INTERIOR

Cap al final del període rissia, entre 150.000 i 120.000 anys, les estructures d'habitació milloren, l'home arranja l'espai interior al voltant dels fogars i apareixen així estructures internes.

A la cova de Lazaret, a Niça, els caçadors axelians instal·laren, fa uns 130.000 anys, una gran cabana d'11 m. de llarg per 3,5 m. d'ample, construïda contra la paret, prop de l'entrada. La superfície total era d'uns 35 m².

Els límits de l'àrea d'habitació s'han

identificat estudiant el repartiment dels objectes abandonats per l'home prehistòric sobre el terra de la cova. En efecte, estris de pedra i ossos estan repartits sobre una superfície definida, de límits clars. El contorn està limitat per un cinturó de pedres que circumscriu molt exactament aquesta àrea amb gran concentració d'objectes. A l'interior de l'habitació s'havia col·locat una cortina aïllant així dos compartiments.

El repartiment sobre el sòl de la indústria, de les estelles i dels ossos determinables posa en evidència dues zones pobres pel que fa a objectes, situades prop de la paret de la cova, en les quals i al voltant de les mateixes els fragments de carbons i les cendres eren molt abundants.

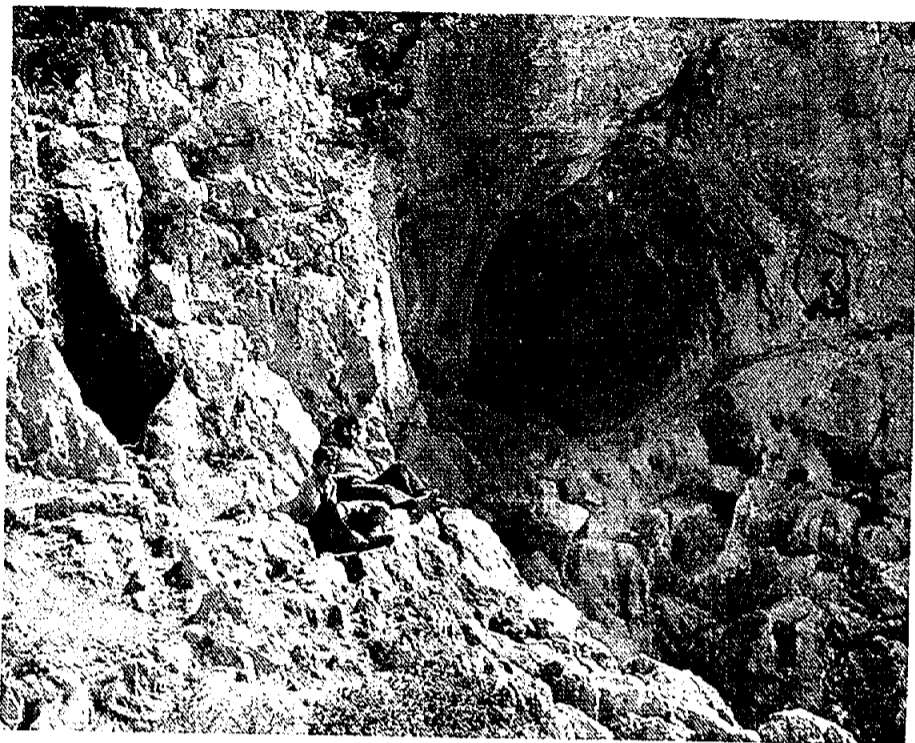
De tota manera no s'havia construït cap fogar. S'havien encès dos focs en el mateix sòl de la cabana, en petites depressions naturals, lleugerament excavades en l'argila.

Al voltant dels focs hi havia lliteres preparades amb herbes marines i possiblement cobertes amb pells.

Així, l'arranjament de l'espai interior transforma el campament en una habitació relativament confortable. L'evolució de les estructures d'habitació testimonia l'evolució de les estructures de les societats prehistòriques que, al final de l'Axelià, amb els últims Homo erectus, han aconseguit un desenvolupament important.

HENRY DE LUMLEY-WOODYEAR

Director d'Arqueologia del Museu de l'Home de Paris. Director del C.N.R.S.

Les primeres ocupacions humanes en els Països Catalans

Jordi Estévez/Eudald Carbonell

Podem dir que fa 1,2 milions d'anys tota la part Sud d'Europa ja estava ocupada per l'home, i per tant, també ho estaven els Països Catalans. Les restes humanes més antigues corresponen a l'homo erectus, són les de l'Aragó (més de 50 restes de totes les parts de l'esquelet), o als preneandertals: Cava Negra (Xàtiva) un parietal, Banyoles (una barra) i Tossal de la Font (Vilafranca) un humerus. Uns testimonis que, si són nombrosos, són molt fraccionats i de difícil interpretació.

Les arrels de l'ocupació de les terres dels països catalans, no es poden entendre sense tenir en compte com s'ha produït aquesta.

Mentre que fa 2 milions d'anys, a l'Àfrica Centre-Oriental, ja tenim l'Homo habilis que fabrica instruments, en el nostre continent no s'han trobat restes d'aquesta espècie, encara que hi hagi evidències materials atribuïbles a 1,5 milions d'anys enrera.

A nivell de les proves que tenim fins

ara, sembla ser que el primer poblador de les nostres terres ha estat l'Homo erectus. A la Caune de l'Aragó (Catalunya Nord), des de l'any 1971 s'han anat posant al descobert restes que pertanyen a aquest tipus d'home.

Fins a l'any 1981⁽¹⁾, els sediments d'aquesta cova han anat proporcionant material humà, així com restes d'animals i plantes que vivien en el seu entorn i del qual ell en treia el seus mitjans de reproducció.

Si bé existeixen testimonis més vells

d'activitat humana —com a Puig d'en Roca (Girona) i a les terrasses del Tet i Tec— cap no té la importància del gran jaciment de Tautavull, al qual ens hem estat referint.

Constatades, doncs, ocupacions humanes a Catalunya durant el Günz, Günz-Mindel (1 milió d'anys), es planteja el problema de conèixer la procedència dels grups que habitaren per primera vegada a la història aquests indrets. D'on venien? Tenen aquí el seu origen?

Si bé hi ha acord unànime pel que fa al bressol de la humanitat, la Vall del Rift a l'Àfrica oriental, no ha estat fins fa poc temps que es coneix de quina forma van accedir al continent europeu.

Existien tres possibilitats sobre el com del possible pas d'Àfrica a Europa, de les quals només una d'elles és factible.

Es plantejava el pas per Gibraltar o pel Dic de Tunis, però aquestes hipòtesis s'han de deixar de banda, ja que, durant tot el període quaternari, Europa i Àfrica ja estaven separades pel Mediterrani.⁽²⁾ L'única possibilitat de pas és per l'extrem més oriental d'Àfrica, és a dir que venien del Sud.

Les magnífiques condicions ecològiques de les voreres del Mediterrani varen fer possible una ràpida ocupació de les zones europees properes a aquest mar. La relativa clemència del temps d'aquests indrets en comparació als forts freds registrats als inicis del quaternari, feren dels paratges mediterranis una zona d'expansió humana immillorable.

Podem dir que fa 1,2 milions d'anys, tota la part Sud d'Europa ja estava ocupada per l'home i, per tant, també ho estaven els Països Catalans.⁽³⁾

EL MARC GEOGRÀFIC I EL SEU APROFITAMENT

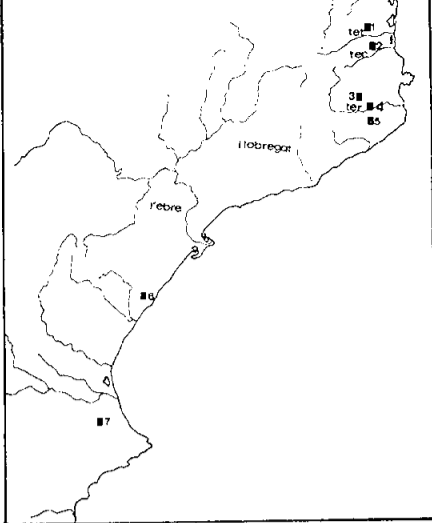
Si bé estem pràcticament segurs que els primer pobladors prehistòrics procedien de les zones mediterrànies més orientals, o sia, que varen arribar ací pel Nord, després es produïren una sèrie de fluxos i refluxos, difícils de poder controlar.

El que sí és clar és el marc geogràfic: les muntanyes, planes, rius i el mateix mar, que exerceixen un paper primordial a l'hora d'estendre's pel migjorn mediterrani els primers grups de pobladors.

La Catalunya física està marcada per tres grans accidents del terreny: els Pirineus, la serralada litoral i la gran depressió central. Aquest context marca, d'entrada, unes possibles vies naturals de circulació i ocupació que només es canviaran per les posteriors generacions humanes històriques, molt menys determinades pel medi natural.

Els rius, a la prehistòria més vella, fan el paper de camins, que connecten les zones litorals amb la muntanya. Així, per exemple, el riu Ter enllaça la costa amb la depressió central i amb els Pirineus, fet que permetrà entendre la posterior evolució demogràfica i el repartiment durant el Plistocè Inferior i Mig.

Pel que fa a la geologia estructural, assenyalarem l'existència d'una gran

Els llocs d'ocupació més importants dels Països Catalans en el Plistocè Inferior i Mig.

1. Cova de l'Aragó, prop de Perpinyà.
 2. Terrasses del Rosselló, amb una indústria a còdols tallats.
 3. Mata, prop de Banyoles, i jaciment de Serinyà.
 - 4 i 5. Puig d'en Roca i La Selva.
 6. Villafamés, prop de Castelló de la Plana.
 7. Cova Negra, prop de Xàtiva.
- Tots aquests tenen restes humanes de Pre-neanderthal o Homo erectus.

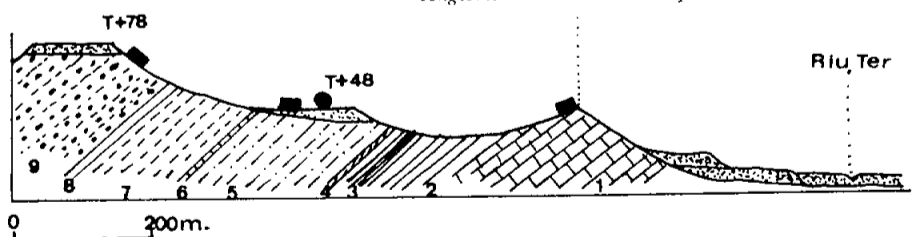
franja de terrenys quaternaris que corre paral·lela al mar seguint la serralada litoral de Sud a Nord, acabant a la depressió del Gironès i la Selva, planes interrompudes pel Pirineus i les Corberes.

Les ocupacions més antigues que es coneixen a Catalunya estan relacionades amb aquest terrenys quaternaris i, per tant, amb aquesta dinàmica d'accidents del relleu. Quina mena de zones ocupa l'Homo erectus?

Si tenim sempre en compte i com a referència les necessitats dels homes del Paleolític cal assenyalar que, per dur a terme les seves relacions eco-socials, escollien uns indrets que, estructuralment, es podrien dividir en:

- terrasses marines
- terrasses fluvials
- vores de paleollacs
- zones càstiques o travertíniques.

A Catalunya han estat, fins ara, les terrasses fluvials les que han donat més testimonis del Paleolític Inferior; ara bé, les coves en zones càrstiques i travertíniques, han permès d'obtenir coneixements més complets, perquè la conservació de restes arqueològiques és molt més favorable.

Tall geològic en terrenys de Sant Ponç de La Barca (Girona). Segons Marcet i Solé Sabarís (1949). 1. Calisses nummulítiques. 2. Margues blaves amb nummulites atacicus. 3. Margues blaves amb Toxaster pellati. 4. Banc d'ostreas. 5. Margues blaves estèrils. 6. Sorrenca margosa amb turritelles. 7. Margues sorrenca. 8. Banc de turritelles. 9. Pedra sorrenca i conglomerats. T. Terrasses quaternàries del riu Ter.

MOLTES OCUPACIONS PREHISTÒRIQUES, POQUES RESTES CONSERVADES

Si tenim en compte que, des d'1 milió d'anys enrera, hi ha evidències d'ocupació humana a Europa, la quantitat de grups que hauran viscut en tot el continent deu ésser elevadíssima. En canvi, els testimonis que ens queden, si bé són també nombrosos, són molt fraccionats i de difícil interpretació.

Des dels temps prehistòrics fins a l'actualitat, han existit fenòmens de diagènesi de tipus mecànic, físic o químic, que han destruït una gran quantitat de materials que, en aquests moments, han desaparegut, o bé romanen dispersos, fent-se complicada la seva identificació.

A més a més de tots aquests condicionaments, cal tenir en compte l'acció antropogènica moderna o els fenòmens de bioturbació; l'explotació de material per a la construcció en terrasses fluvials, voreres marines o terres properes a llacs o paleollacs, fa que gran quantitat de jaciments que presenten un interès arqueològic de primer ordre, siguin destruïts, bé per desconeixement dels materials, o bé per mala intencionalitat.

L'existència d'una política de patrimoni equivocada també pot contribuir d'una manera efectiva a la destrucció de dades empíriques que permetrien un coneixement més precís de la nostra evolució històrica com a comunitat.

Existeix, però, cal dir-ho, un fet important i és que segons l'indret on es conserven les restes, la possibilitat que arribin als nostres dies varia, ja que l'acció dels fenòmens climàtics o tectònics actua de forma diferencial sobre els medis.

LES CONDICIONS ECOLÒGIQUES A L'ARRIBADA

Des de la seva expansió per Europa, els grups humans varen estar sotmesos

a una sèrie de variacions climàtiques (les quals ja s'havien començat a produir abans del Quaternari) que van alterar profundament l'entorn i, per tant, també les relacions que establien amb ell els grups caçadors.

Aquest canvis climàtics presenten uns cicles llargs dins dels quals es produeix una altra sèrie de cicles de més curta durada.

En les èpoques d'extensió dels glaciars, al nostre país, si bé hi ha moments en què s'experimenta una baixada molt forta de les temperatures, l'oscil·lació més important dels vectors climàtics s'ha de considerar la del grau d'humitat (índex i règims de pluviositat).

Els cicles més clarament establerts semblen parlar d'una transició des

COM EREN I QUÈ FEIEN

Les restes humanes més antigues trobades als PPCC corresponen a l'*Homo erectus*: són les de L'Arago (més de 50 restes de totes les parts de l'esquelet), o els preneandertals: Cova Negra (Xàtiva) un parietal, Banyoles (una barra) i Tossal de la Font (Villafames) un húmer.

L'estructura corporal era molt semblant a la de l'home actual. Les diferències fonamentals estan en el cap: una més baixa capacitat craniana, pels voltants dels 1100 cc., 400 cc. per sota de la mitjana actual, un gran gruix dels ossos de la volta craniana, arcades superciliars molt desenvolupades, prognatisme de tot el massís facial, fort desenvolupament de l'occipital i una barra sense barbata.

A nivell econòmic o social aquests homes es caracteritzen perquè:

- viuen en grups que ordenen l'espai en el qual habiten
- porten el foc i l'utilitzen per transformar l'entorn (escalfar-se, caçar, coure els aliments...)
- es dediquen fonamentalment a la cacera.

A les nostres terres la prova més evident de la vida en comú i de l'ordenació de l'espai habitacional el constitueix la Cova de L'Arago (Tautavull-Roselló). Era un campament de caçadors de cérvols, thars, bisons, bous almescats, cavalls salvatges de Mosbach, rinoceronts i elefants. L'espai estava preparat per evitar les humitats del terra mitjançant un empedrat fet amb còdols que pujaven de la riera (el Verdoble) que corre al peu de la vessant on s'obre la cova.

Húmer trobat al Tossal de la Font (Castelló).

d'una època calurosa-seca a una fase temperada-humida i després a un moment fred-sec. Això es reflecteix en un seguit de fenòmens geològics, de formació de sòls (i estrats), i evidentment en unes variacions del tapís vegetal. Uns paisatges de vegetació oberta (freda-càlida) es van transformant per l'extensió dels boscos (més humits).

El plantejament d'aquesta sèrie de crisis ecològiques transforma l'home del Plistocè en un hàbil explotador, amb una gran capacitat d'adaptació dels seus sistemes de producció.

En un principi, l'abundant fauna, no acostumada al potencial dels sistemes de cacera dels grups humans que arriben, degué ésser una font d'alimentació fàcil i rendable. Les adaptacions alternatives dels grups van des de l'especialització en la cacera de l'espècie més abundant (sobretot quan l'ecosistema tendeix cap a la monotonia d'una unipolaritat, a la concentració de la biomassa en uns estrats molt determinats) o de l'espècie més rendable (p.e. la que li pot proporcionar més quantitat de carn amb el mateix esforç invertit), fins a la cacera-recol·lecció d'ampli espectre

(sobretot en els moments o les zones de diversificació dels ecosistemes: multipolars o (i) de transició).

Durant el Plistocè mig existeixen moments d'especialització en elefants que alternen, molt seguit, amb altres de cacera diversificada (quan p.e. la sobreexplotació d'aquells animals ha produït un buit en el nínxol econòmic explotat). Això queda reflectit sobretot en els campaments més permanents on es barregen les restes dels diferents moments.

En el plistocè superior, quan en els mil·lenaris anteriors ja s'han esquilmat les espècies més rendables i els sistemes de cacera s'han desenvolupat espectacularment, trobem especialitzacions en els herbívors de tamany mitjà més freqüents en cada biotop. Al Principat passem d'animals de pradera (concretament de cavalls), primer, a l'explotació, al final, dels animals de bosc obert (com ara el cérvol). Més al sud, al País Valencià, tot i que es caçà també el cavall, el cérvol té una importància molt més gran, deixant a poc a poc (sobretot a partir de les zones més muntanyenques) a la cabra el seu lloc com a animal econòmic bàsic.

L'AVENÇ

Va ésser ocupat durant un llarg període de temps en el qual es van produir (i han quedat registrades) tot un seguit de variacions climàtiques: una seqüència inferior, antiga, d'episodis freds i secs, seguits d'un moment temperat i humit i un altra seqüència superior, més moderna, amb un nou període fred, sec, seguit d'una fase més humida i temperada.

En la cova es duïen a terme activitats d'aprofitament, consumició de la cacera i fabricació d'eines i d'altres estris d'ús domèstic, tots ells fets amb pedres de petit tamany recollides a la riera, tallades. No hi ha restes de foc i l'antiguitat que s'ha pogut establir mitjançant els diferents mètodes físico-químics és de 0,4 milions d'anys.

Al Principat tenim un assentament equivalent, si bé les condicions de conservació han estat molt pitjors. El Cau del Duc de Torroella de Montgrí presenta les condicions d'un gran lloc d'acampada d'un grup de caçadors (de cavalls, elefants, cabres, rinoceronts, cérvols, senglars...) que instal·lats en una immillorable situació dominaven des del seu lloc d'estada (orientat cap al sud) tota la panoràmica del Baix Empordà. A prop tenien altres caus que utilitzaven esporàdicament com a llocs d'estada per a caceres més especialitzades (de cabres); tal és el Cau del Duc d'Ullà. Tot un seguit de descobertes de llocs d'ocupació a l'aire lliure (Mas Blanch i Rodalies del Tossal Gros entre d'altres) ens il·lustren sobre l'àrea en què desenvoluparien les activitats des

del seu lloc d'estada principal. Eren llocs de cacera secundaris, per aprofitar els recursos dels diferents punts del relleu i especialment els de les zones marginals d'aiguamolls o corrents d'aigua.

Al Puig d'en Roca (Girona) cinc llocs diferents ens han donat proves d'ocupació en el Plistocè inferior i mig. Ens demostren en realitat que la vida es realitzava fonamentalment a l'aire lliure. El Puig d'en Roca III, l'ocupació més moderna, segons les eines recollides, s'interpreta com una zona de cacera i taller, mentre que el Puig d'en Roca II, per la seva varietat d'elements morfològics i situació estratègica diferent el podem identificar com un lloc d'ocupació més estructurada i de més llarga durada.

Un altre d'aquests llocs d'estada o de cacera puntual a l'aire lliure ens ve documentat pel jaciment de Pedra Dreta (Sant Julià de Ramis-Gironès) on s'hi varen instal·lar caçadors prewürmians després d'abatre, aprofitant la trampa natural que representa la confluència del Torrent d'en Garriga i del Ter, un rinoceront jove i un cavall. Utilitzant pedres, principalment de pòrfid, recollides en les mateixes voreres del Ter, i tallades al costat mateix dels animals morts, varen esquarterar i consumir les seves preses.

Llocs com la cova de Mollet I (Sernyà-Girona), el Cau Borràs (Oropesa-Castelló) i Tossal de la Font (Vilafamés-Castelló) són exemples de l'estada ocasional de petits grups en les esquerdes i forats dels massissos calcaris. Aquests llocs devien ésser aprofitats com a refugi temporal, o com a trampes naturals en les quals podien fer caure animals o recollir-ne d'altres caiguts accidentalment. Així hi trobem les restes de fauna menjada per l'home, alguns instruments abandonats barrejats amb

restes de l'alimentació i els esquelets de carnívors (com p.e. hienes) que utilitzaven els mateixos forats com a caus.

Es pot afirmar que l'home visqué fonamentalment en campaments a l'aire lliure, si bé l'acció dels fenòmens geoclimàtics han destruït selectivament més del 90% d'aquestes ocupacions, preservant-se millor les restes fossilitzades en els sistemes càrstics.

Si bé a l'Aragó s'ha trobat, de bon tros, l'evidència més completa, només afegint-hi tota la informació procedent de la resta dels pocs jaciments dels PPCC podem reconstruir la vida social d'aquesta època i parlar d'una repartició espacial del treball, una diferent utilització de l'espai, l'explotació dels diferents recursos microambientals i l'aprofitament de l'orografia per fer més efectiu el sistema de cacera. Dades totes elles que il·lustren només de manera molt general el desenvolupament social en un període que va des de fa probablement més d'un milió d'anys fins fa 100.000.

NOTES

1) Les restes humanes més significatives són: Arago II: una barra dreta, Arago XIII: una altra, A. XXI: un crani, A. XLIV: un il·líac esquerre. (veure «Dossiers de l'archéologie 36, 1979»)

2) Revista «Investigación y Ciencia» Nov. 1978: Sherwood L. Washburn, «La evolución del hombre» p. 134

3) Fins ara, el jaciment de cronologia més antiga a la Península es el de Cova Victòria (Múrcia) on varem trobar restes d'indústria lítica i òssia associada amb una fauna Günz-Mindel (aprox d'un milió d'anys). També d'una antiguitat semblant podrien ésser els jaciments descoberts a les terrasses fluvials del Tec, Tet i Ter, si bé ací no disposem d'elements cronològics tan segurs.

4) En el Plistocè inferior i mig conviuen a Catalunya dos tipus d'indústria lítica: d'ascendència arcaica, de còdols tallats, dominant les peces unifacials, bifacials i centripedes, molt ben coneguda en les terrasses del Ter (Puig d'en Roca), i un altre amb unifacials apuntats, bifacils... paral·lels, però amb una sèrie de diferències significatives: Puig d'Esclats (La Selva), Cau del Duc (Empordà), a nivell de tècniques de fabricació i de proporcions quantitatives dels diferents tipus.

Tant un com l'altre tipus d'indústria es troba tallada sobre còdols de quars, quarzita, cornubianita, etc.

La utilització del sílex és desconeguda en el Paleolític inferior del Nord del Principat, mentre que en el Sud s'utilitza com a element preferencial en el Paleolític mig.

Les peces de petit tamany són abundants durant tota l'època pliocènica: fonamentalment rascadores, becs, osques i denticulats.

EUDALD CARBONELL

Membre del Moviment Lògica Històrica.

JORDI ESTÉVEZ

Professor d'Arqueologia a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Mandíbula pre-neandertaliana de Banyoles.

PAPERS DE JOVENTUT

perquè cal que la joventut ompli els papers
per comprendre, per saber,
per difondre reflexions i iniciatives,
per comunicar experiències i buscar solucions

Numeros Apareguts:

- 1 - DE L'ESCOLA A L'ATUR
- 2 - L'ESGLÉSIA I ELS JOVES CREIENTS
- 3 - EL ROCK NOSTRE DE CADA DIA
- 4 - QUI PASSA DE POLÍTICA

PREU ESPECIAL DE SUBSCRIPCIÓ
900 ptes. / 6 mesos
1.500 ptes. / 1 any

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms

Professió

Adreça

Teléfono

Població Dcte.....

PAPERS DE JOVENTUT
Portal de l'Àngel, 40, 5è. 16
Barcelona-2
Tel.: 301 33 70

Fare efectiu l'import mitjançant

- taló bancari adjunt
- domiciliació bancària

Desitjo subscriure'm a partir del número

- amb quota anual de 1.500 ptes.
- semestral de 900 ptes.

Distribueix: ARC DE BARÀ

Investigadors i Recerques

La crisi del XVII

Henry Kamen

—Pot fer-se un estat de la qüestió historiogràfic sobre el tractament que ha rebut el segle XVII? Quina és la seva opinió sobre el concepte «crisi» aplicat al segle XVII?

No es pot parlar d'una crisi al segle XVII sense matisar: són tres almenys els aspectes que hem d'especificar —les regions afectades, la cronologia i els sectors econòmics afectats. És gairebé impossible d'arribar a una identificació segura d'aquests aspectes, i per aquesta raó els historiadors no estan d'acord ni sobre les característiques de la crisi ni tampoc sobre la realitat de la seva existència. No cal definir la crisi, perquè tots sabem més o menys el que la paraula significa; però l'aplicació del concepte és un xic difícil. L'Europa de l'època era enormement complexa en la seva economia i en la seva societat, estava mancada absolutament d'unitat en gairebé tots els aspectes de la seva existència, i malgrat tot els historiadors segueixen aplicant el model de crisi com si Europa fos una entitat simple. Alguns empenen, per exemple, el terme «Crisi general»: per «general» suposo que pretenen incloure totes les regions d'Europa i tots els sectors de l'economia; al mateix temps inclouen èpoques cronològiques tan llargues que excedeixen fins i tot els confins del segle XVII, l'així anomenat «llarg segle XVII» arribant per exemple fins a mitjan segle XVIII. En el sentit emprat per aquests historiadors, aleshores, crisi és quelcom de metafísic que trascendeix temps, espai i realitat. Em refereixo a l'obra, d'altra banda molt intel·ligent, del meu amic Wallerstein, sobre el que ell anomena «economia mundial». Per a ell, Europa quedà en crisi durant tot el segle XVII; encara més, per a ell, va ser una crisi que precipità el naixement del capitalisme mundial.

És impossible de negar l'existència de crisis dins de qualsevol sistema econòmic, ja sigui primitiu o desenvolupat.

Henry Kamen, professor de la Universitat de Warwick, és ben conegut pels seus estudis sobre la Inquisició espanyola. Especialment, ha analitzat el paper desenvolupat pel Sant Ofici en l'estructura social de l'Espanya moderna, tal com ho palesà al seu llibre *La Inquisición española*. Kamen ha centrat també la seva recerca sobre d'altres qüestions de l'Espanya del segle XVII. *La guerra de Sucesión en España* i *La España de Carlos II* són dos valuosos llibres que intenten explicar-nos aquesta època d'Espanya tan poc coneguda. En concret, el seu darrer llibre sobre el període del regnat de Carles II trenca la imatge tòpica que presenta l'Espanya de la segona meitat del segle XVII com immersa en una etapa de postració. Al llarg d'aquesta conversa, Henry Kamen ens explica la seva valoració del que ha estat el segle XVII tant a Europa com a Espanya, alhora que matisa el concepte de crisi aplicat a aquest període.

Acceptar les crisis no és, això no obstant, la mateixa cosa que acceptar la «crisi». Per regla general, els historiadors han escollit dues menes d'evidència: corbes de preus (font que va servir com a base quan Braudel, ja fa molts anys, qualificà el segle XVII com «un segle de depressió») i xifres de comerç exterior (el mateix Braudel va utilitzar xifres del comerç de Livorno, Chaunu ens oferí les seves xifres sobre Sevilla i l'Atlàntic, els Bang xifraren el comerç del Sund). Essent essencialment de caràcter internacional, preus i navilis semblen oferir-nos la possibilitat d'evitar les contradiccions dins de la diversitat europea. Eliminant les petites oscil·lacions en les corbes, es pot dibuixar una corba —de preus o potser de comerç— que personifica «la crisi». Això tanmateix, és arribar al general sense explicar el particular, i tota l'evidència que ara tenim demostra la inconveniència d'un concepte *global* de crisi. Prenguem, per exemple, la crisi en el comerç mediterrani: hi hagué crisi en el segle XVII, és cert, però com poder aleshores explicar l'auge en la mateixa època dels ports de Livorno i d'Alacant? Hi hagué declivi al Mediterrani, potser, però en la mateixa època tenim desenvolupament al Nord, en els casos d'Anglaterra i Holanda. La vida, fins i tot la vida econòmica, és molt complicada. Els preus i dades comercials que tenim del segle XVII reflecteixen en realitat només una part molt marginal de l'economia, i moltes vegades no són típics: la situació econòmica de Sevilla i d'Amsterdam és més aviat atípica que no pas típica de la situació dins el propi país, perquè en cada cas la ciutat funcionava essencialment com a part d'un mercat internacional.

Estudiar el segle XVII globalment, llavors, és freqüentment molt enganyós. Els qui ho han fet poden fer-ho perquè no són especialistes del tema: el mateix Wallerstein és un sociòleg, i mai no ha

L'AVENÇ

La crisi del XVII

estudiat el segle XVII; Hobsbawm, un dels primers proponents del concepte de crisi, és un especialista del segle XIX. Posant èmfasi sobre factors globals, descuren els detalls. No mantinc que el concepte de crisi és un error; solament dic que malgrat ser un concepte molt útil, no ha aconseguit aclarir els problemes del desenvolupament europeu durant el segle XVII.

—Pot parlar-se de crisi a Espanya durant el Sis-cents? Existeixen divergències regionals?

Hi ha crisi en tots els temps i en tots els països. Això no obstant, jo mateix he subratllat l'existència d'una crisi a Espanya com a alternativa al concepte de «declivi» que segueix regnant en tots els llibres d'història anglesos i en molts d'espanyols. Em sembla innegable que, els darrers anys del regnat de Felip II, Espanya va entrar en una època de plena crisi que va perdurar fins a mitjan segle XVII. No va ser un declivi perquè Espanya no va arribar mai al cim; sense un èxit no és possible parlar d'una decadència. La crisi va tenir diveses característiques que resten encara per investigar, i no pretenc oferir un esquema absolutament fiable. L'arrel del problema em sembla que va ser el nou paper imperialista d'Espanya. Com se sap, mai no va ser un país ric: ja a les primeries del segle XVI va haver d'importar blat a causa de la incapacitat de l'economia agrària de produir-ne prou. Ara bé, a partir dels anys 1560 Espanya va haver d'emprar els seus pocs recursos en la tasca totalment sense precedents de mantenir i defensar una monarquia mundial. Entre les conseqüències que seguiren d'aquestes noves obligacions, hom pot assenyalar les següents: en primer lloc, l'emigració i absència de milers de joves espanyols que servien als exèrcits va provocar una crisi demogràfica al camp espanyol, i a partir dels anys 80 la taxa de natalitat començà a caure; en segon lloc, la col·laboració dins la monarquia espanyola d'italians (del nord d'Itàlia: milanesos, genovesos, etc.) i de flamencs (d'Anvers sobretot) atragueren a Espanya els representants de les dues regions més capitalitzades del món, que reforçaren sobre l'economia espanyola un control ja iniciat en temps anteriors però ara estès gràcies a la nova importància de la plata americana i la mina de Potosí.

Veiem aleshores durant les darreres dècades del segle XVI i durant el segle XVII una contradicció entre les pretensions imperialistes d'Espanya i la seva capacitat econòmica. S'observa més clarament en les repetides fallides del govern sota Felip II. És nota en la mateixa època l'enfonsament de diversos sectors de l'economia: n'hi ha prou

amb citar les dificultats de la indústria tèxtil. Tot això, aleshores, constitueix una crisi. Tanmateix, un altre cop hem de distingir. Les dificultats d'alguns sectors —indústria, agricultura— sorgeixen de deficiències, de febleses, dins de l'estructura històrica de l'economia, deficiències que havien existit al segle XV i que segueixen al segle XIX: la crisi, en aquest aspecte, és una crisi *estructural*. Hem de distingir-la dels aspectes accidentals i conjunturals: les epidèmies, les guerres a Flandes, la crisi comercial dels anys 1620, etc., etc., que també formaren part de la crisi, una crisi *conjuntural*. És molt important de distingir aquests factors, per arribar a una correcta interpretació de la crisi, i de la seva posició en la història econòmica d'Espanya.

No hi ha dubte que existien divergències regionals. Múrcia, per exemple, no va patir crisi fins als darrers anys del segle XVI; i Sevilla seguí en prosperitat durant els pitjors anys de la crisi. Sembla evident que Espanya contenia distintes economies —la de l'Atlàntic, per exemple, i la del Llevant— i que per tant no va quedar afectada per les dificultats del segle XVII a tot arreu amb la mateixa intensitat.

—Quins altres aspectes, llevat de l'estrictament econòmic, tenen especial interès per a l'estudi del Sis-cents a Espanya?

He dedicat la major part dels meus anys d'investigació al segle XVII, i no tinc cap dificultat a mantenir que la història espanyola del Sis-cents m'interessa perquè forma part de la història de tota Europa. Vull dir que els factors importants en l'evolució d'Espanya en aquest període són els mateixos que a la resta d'Europa: Contra Reforma, absolutisme, conflicte social, revoltes populars, Revolució científica, etc. Alguns historiadors estudien la història d'Espanya com si no tingués relació amb la resta d'Europa, però el que hi ha d'interès a Espanya és exactament el que es pot trobar en l'evolució dels altres països. Responent a la seva pregunta, doncs, vull afirmar un altre cop que Espanya no és única, els espanyols no són únics, el Sis-cents a Espanya és semblant en molts aspectes (no dic en tots: els altres països no tenien Moriscos) al sis-cents a d'altres països. És un tema al qual el meu amic José Antonio Maravall ha dedicat molta tinta, i estic totalment d'acord amb la seva opinió. El que dic, a més, té validesa també en l'esfera econòmica; és impossible discutir els problemes econòmics d'Espanya sense adonar-se de les relacions estretes entre Espanya i la resta d'Europa. 🐷

destinolibro
171

harry schraemli:
historia de la gastronomia

destinolibro
171

**UNA VISIÓN
COMPLETA DE
LA EVOLUCIÓN
HISTÓRICA DE
MANJARES Y
BEBIDAS EN
CONTACTO CON
LA HISTORIA DE
LA CULTURA.**

EDITORIAL DESTINO
Consejo de Ciento 425, 5º
BARCELONA-9

L'agricultura mallorquina (s. XIV-XVI)

Jaume Portella

Quin és el tema de la teva investigació?

A hores d'ara, la meua investigació ha quedat centrada en la crisi del feudalisme a Mallorca, i més específicament en l'estudi de la producció agrícola mallorquina del període comprès entre 1380 i 1550, per dir-ho en xifres rodones. De manera que, si haguéssim de fer cas dels motlles acadèmics tradicionals, estic navegant entre dues aigües, l'Edat Mitjana i la Moderna, en l'etapa-pont anomenada «de transició a la Modernitat», que solia definir-se per negació. Plantejat en aquests termes resultaria, doncs, un tema ben poc atractiu, d'aquells que fan acabar una assignatura i començar-ne una altra. Però si tenim en compte que les lluites revolucionàries mallorquines passen per moments àlgids el 1391, 1450 i 1521, tot coincidint amb una regressió massiva dels nivells de població i de la capacitat productiva, la davallada de les rendes senyoriales-feudals, la consolidació d'una xarxa fiscal centralitzada, etc..., no hi ha dubte que la recerca adquireix tot un altre sentit i força més interès.

Com vas interessar-te per aquest tema?

L'objectiu inicial del meu treball era un altre, és clar, més a la mesura d'un aprenent d'historiador il·lusionat, però que arrossega greus deficiències de formació, perquè la universitat espanyola no permet de fer bons ensenyants, ni tampoc bons investigadors, amb totes les excepcions que volgueu. De fet vaig encetar la recerca força a les palpentes, ara fa deu anys, sense preveure'n les dificultats més elementals.

M'havia proposat d'estudiar la revolta dels pagesos i artesans mallorquins de mitjan segle XV, coneguda amb el nom de *revolta dels forans*, que naturalment no té res a veure amb els *foros* —tal com afirma, de passada, un historiador espanyol que no entén el català—, sinó amb la gent *de fora* Ciutat. L'havíem treballada a classe amb en Miquel Barceló, a partir del llibre de Jose M.ª Quadrado (*Forenses y Ciuda-*

Jaume Portella i Comas (Cornellà de Terri, 1951) estudià a la Universitat Autònoma de Barcelona, on llegí la seva tesina. A hores d'ara és professor de l'Escola Universitària de Girona, i prepara la seva tesi doctoral sobre les característiques fonamentals de l'agricultura mallorquina del XIV al XVI.

danos, 1847). i va interessar-me tant —segurament també perquè sóc de pagès— que volia dedicar-hi la tesina.

Quins problemes has trobat durant la teva recerca?

Efectivament, després d'un primer contacte amb la bibliografia mallorquina i de passar-me dos mesos a l'Arxiu Històric de Mallorca (avui del Regne de Mallorca), ja tot convidava a canviar els plans. Resulta que a l'esmentat Arxiu no sabia trobar-hi ni tan sols tota la documentació utilitzada pels historiadors del segle passat —que calia rellegir—, tant pel fet d'haver estat sotmès a algunes reordenacions, que no sempre permeten de localitzar signatures antigues, com per una catalogació moderna força deficient, sense oblidar la meua inexperiència investigadora. Recordo que aleshores hi treballaven unes quantes noies trameses per la Secció Femenina, que acomplien així les

pràctiques corresponents al Servei Social, sense saber ni un borrall de Paleografia. Ara, en canvi —també cal dir-ho—, els investigadors hem d'agrair la tasca desenvolupada durant aquests darrers anys, sota la direcció de l'arxiver Sr. Antoni Mut, per tal de catalogar correctament les notables fonts documentals existents, aconseguir unes bones instal·lacions, millorar els serveis complementaris de biblioteca, etc.

D'altra banda, en llegir-me la bibliografia sobre la baixa edat mitjana mallorquina, constatava amb sorpresa que encara es mantien uns esquemes interpretatius realment obsolets, producte d'una tradició historiogràfica molt conservadora i de vells colonialismes culturals, sempre redivius, que no permeten d'entendre res de res. O millor dit, només la intenció ideològica i política de tals interpretacions. Només cal fer esment, per exemple, d'aquella imatge d'una societat de frontera, lliure i democràtica, no feudal, que s'hauria establert a Mallorca des de la *conquesta* catalana —anomenada significativament *Reconquesta*— per donar una idea dels anacronismes flagrants que informen la interpretació tradicional més actualitzada. I d'aquí se'n deriven, lògicament, els plantejaments maniqueïstes de les revoltes populars, tenyits ara d'aquella mena d'economicisme fatal que en fa respostes elementals a estímuls econòmics, quasi sempre provocats per conjuncures climàtiques adverses.

Per consegüent, va semblar-me indispensable de començar contrastant la solidesa de les afirmacions tradicionals, per forjar un estat de la qüestió —modest i ambiciós alhora— que facilités un bon punt de partida a les investigacions posteriors.

Hi ha treballs publicats sobre el tema que estàs treballant?

Ara com ara, els resultats provisionals de les meves recerques específiques sobre la Mallorca medieval i moderna resten inèdits. Perquè encara no han aparegut les actes del *I Col·loqui d'Història Agrària*, que va tenir lloc a Barce-

lona l'octubre del 1978, on vaig presentar-hi un treball sobre «La conquesta catalana i l'estructuració d'una nova formació social a Mallorca», ni tampoc un capítol sobre la Mallorca dels segles XIV al XVIII, que sortirà aviat dins una *Història de la Corona d'Aragó*.

De moment, doncs, que tinguin alguna cosa a veure amb la temàtica mallorquina, només s'han publicat els articles de *L'Avenc*, «L'expansió catalana per la Mediterrània: història i ideologia» (núm. 16, maig del 1979; pp. 19-25) i «El mite del Conqueridor» (núm. 50, juny del 1982).

Es poden desprendre algunes conclusions provisionals?

No cal dir que és prou difícil d'explicar en quatre paraules els resultats provisionals d'una investigació complexa i en curs d'elaboració. Però, per fer-ne una mena de balanç i posar en relleu les línies de recerca que semblen més urgents, potser caldria subratllar que la societat feudal mallorquina és intel·ligible sense tenir en compte el seu origen colonial i el llast poderós de la dominació exercida per les classes dominants catalanes. Perquè si d'antuvi la conquesta del 1229 va comportar l'anihilament de la societat musulmana i l'estructuració d'una formació social feudal, després el domini polític, militar i econòmic de la metròpoli —en definitiva, l'imperialisme feudal— condicionava cada vegada amb més força el desenvolupament d'aquesta formació social que ella mateixa havia generat. En aquest sentit, les investigacions dels arxius sobre la contribució forçosa de Mallorca a les empreses de la monarquia, les imposicions i els censals ens hauran de permetre avaluar el volum global i la incidència diversa d'aquesta onerosa fiscalitat sobre les classes socials mallorquines.

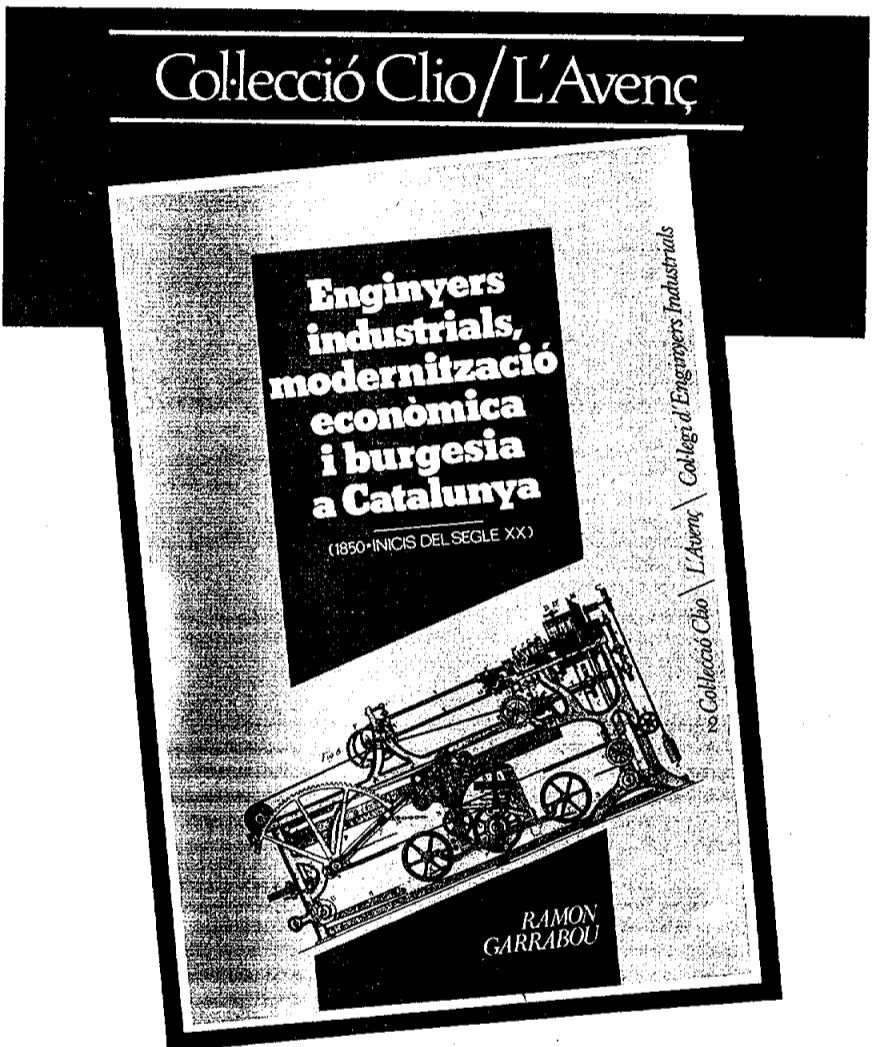
Per tant, tampoc no pot oblidar-se que es tracta d'una societat feudal, amb homenatges, feus, censos, delmes, fadigues, tasques, etc. —tal com fa palès un nivell d'evidència històrica creixent, que sempre és rebut amb sordina pels representants més conspicus de la historiografia tradicional.

Aquest és, doncs, el marc de la meua recerca, ja força avançada, que té com a objectiu immediat establir sòlidament les característiques bàsiques de l'agricultura mallorquina dels segles XIV-XVI i mesurar la intensitat fiscal determinada pels delmes.

J. Antón/
M. Carbonell/
R. Soto

159

NEIX UNA NOVA COLLECCIÓ

N.º 2 ENGINYERS INDUSTRIALS, MODERNITZACIÓ ECONÒMICA I BURGESIA A CATALUNYA

Els orígens i la implantació de la professió d'enginyer industrial a Catalunya, vinculant-los al procés d'industrialització del país, permet conèixer la posició dels enginyers dins l'estructura professional, la divisió del treball que es desenvolupa amb la industrialització i la ideologia i el comportament polític de la nova professió.

P.V.P. 950,— Ptes.

L'AVENÇ

L'AVENÇ

Llibres

Andalusia, Andalusia, etc. etc... (III)

Miquel Barceló

Tot i que alguns dels més qualificats historiadors professionals afirmen clarament, i amb raó, que les seves actuals recerques no foren estimulades per la necessitat de contradir i neutralitzar les aberrants proposicions d'una part important del «regionalisme» o «nacionalisme» andalús (M. González, 1980, ps. 7-11) i d'altres, igualment qualificats, insisteixen, sense esmentar la bubota «nacionalista», amb, tal vegada, èmfasi excessiu en la necessitat d'una «concepció clara de la Historia como conocimiento científico» i de sortir de la reclusió professional per tal de col·laborar a crear una «auténtica conciencia y conocimientos históricos como parte imprescindible en la cultura de la sociedad andaluza» (M.A. Ladero, *Actas...* p. 218), resulta prou clar que, en el fons, s'ha fet sentir la pressió d'aquest «nacionalisme» andalús de mena misticadora i demagògica.

Tant, doncs, M. González com M.A. Ladero, s'enfronten diversament amb un fenomen ideològic d'abast del qual, almenys de Catalunya estant, és difícil de precisar amb exactitud. Aquesta ideologia «nacionalista» té dos components bàsics però que poden donar-se en proporcions desiguals: Andalusia com a una entitat històrica remota i estable, des de Tartessos, per exemple, i que culminaria amb l'etapa musulmana obrint la conquesta castellana el seu declivi inacabable; l'altre component és l'intent d'explicació del subdesenvolupament de l'Andalusia actual com a resultat d'uns mecanismes analògics si no idèntics als descrits pels teoritzadors del «desenvolupament desigual». En el cas d'Andalusia el subdesenvolupament seria correlatiu, i molt probablement amb una relació de causa i efecte, amb el desenvolupament de Catalunya i Euskadi. Aquests dos components bàsics no es necessiten recíprocament. El primer fa funció de perspectiva positiva al segon a la vegada que dota de titulació històrica arcaica, i per això històricament més legítima, la «nacionalitat» andalusa i, excepte per la manca d'una llengua pròpia,

Continuant amb una sèrie ja encetada en anteriors números, Miquel Barceló realitza una aproximació a diverses aportacions sobre la història d'Andalusia. En aquest article tracta els següents llibres: M. González Jiménez, *La repoblación de la zona de Sevilla durante el siglo XIV. Estudio y documentación. Publicaciones de la Universidad de Sevilla, Sevilla, 1975 (164 ps.); En torno a los orígenes de Andalucía; la repoblación del siglo XIII. Publicaciones de la Universidad de Sevilla, Sevilla, 1980 (196ps.); «El nacimiento de Andalucía» a Historia 16 núm. 73, 1982; Actas del I Congreso de Historia de Andalucía. Andalucía Medieval, I, 1978 (444 ps.); T.F. Ruiz, *Sociedad y poder real en Castilla*, Ariel, Barcelona, 1981; M. Nieto Cumplido, *Orígenes del regionalismo andaluz, 1235-1325*, Publicaciones del Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Córdoba, 2ª ed. 1979 (1ª ed. 1978, 244 ps.)*

la fa comparable a l'altre doble pol Catalunya i Euskadi del segon component. Igualment s'utilitza la lluentor del califat de Còrdova com a element positiu de contrast a la conquesta i colonització castellanes que, en introduir el feudalisme, posa les bases de la susceptibilitat andalusa al futur «desenvolupament desigual». Així la reivindicació «andalusista» és una exigència política actual d'utilitzar l'Estat espanyol per impossibilitar la continuació de ser «desigualment desenvolupada» per Catalunya i Euskadi, fonamentalment; i és també l'exigència cultural de reconeixement de la seva persistència històrica i, àdhuc, de la seva peculiaritat dins el conjunt «espanyol»; una peculiaritat estreta essencialment del passat «àrab» concebut com a colofó diferencial d'una sèrie més llarga d'aportacions culturals. L'esquema analitzat es pot trobar íntegrament als sectors ideològics més afins al «nacionalisme» representat políticament pel «Partido Andaluz», però, sens dubte, amb lleugers matisos gaudeix de força audiència més enllà d'aquesta zona política. I fins i tot hom ha d'estar insegur de fins a quin punt embarbussades nocions de «desenvolupament desigual» no regeixen l'opinió del corrent socialista principal respecte a la relació Andalusia-Catalunya-Euskadi, atribuïnt a l'Estat —que mai no és definit ni pels seus orígens ni per la

seva funció social actual el deure històric de corregir la suposada malifeta històrica.

Els treballs de M. González deixen perfectament clar que la conquesta d'al-Andalus occidental (Còrdova 1236 i Sevilla, 1248) suposa una ruptura històrica total. Es tracta d'una colonització implacable que tendeix irremediament a extingir la societat indígena. La recuperació dels territoris efectuada pels conqueridors tot i que, en un principi, es faci a partir de franqueses i certs privilegis respecte als llocs d'origen dels colons, és molt insuficient i acabarà tanmateix adoptant les dures formes senyoriais-feudals, a partir de finals del s. XIII i principals del s. XIV degut a la migrada repoblació feta encara més esquifida per la tornada al nord de part dels colons de primera hora. La sublevació dels indígenes (1261-1266) constituïria la fita clau del procés repoblador (*La repoblación de la zona de Sevilla...* ps. 21-29). Així doncs, la conquesta i colonització castellana no seria una etapa més d'un fons històric immutuable que accepta, però, «aportacions culturals», sinó el principi d'una entitat històrica nova, «diferente por completo de la Andalucía islámica que la precediera, una Andalucía, en definitiva, de la que arranca y deriva la Andalucía de hoy» (*Historia 16*, p. 40). Per altra banda, els treballs de M. Ación Almansa, J.E.

López de Coca i C. Segura, ressenyats anteriorment (*L'Avenc*, núms. 35 i 40) fan palès un fenomen similar per a al-Andalus oriental, conquerit al llarg del s. XV. Una de les qüestions centrals del «continuisme» andalús i de la peculiaritat històrica andalusa es revela com una falsedat ideològica. La història de l'Andalusia actual comença, doncs, amb el procés de liquidació de la societat andalusina prèvia. La qüestió de la suposada reminiscència «tonalitat» islàmica que els sociòlegs, polítics i postuladors de l'«andalusisme» creuen identificar en la societat andalusa queda tanmateix sense fonament plausible. M. González arriba a suggerir, atesa la inflexibilitat de les dades, que aquesta «tonalitat» podria ser en part importada pels colons procedents de l'àrea toledana «ahitos de islamismo» (*Historia 16*, p. 44). El que potser caldria preguntar-se és si veritablement aquesta tonalitat «islàmica» existeix.

El «latifundi» com a tret essencial del medi històric andalús és una altra víctima de la recerca de M. González. Alguns autors «continuistes» havien arribat a postular que el latifundi romà havia ja configurat perennement la història d'Andalusia, l'etapa àrab essent-ne una consolidació. Això, després dels treballs de P. Guichard i P. Chalmeta és insostenible. El «latifundi» andalús res no deu a al-Andalus ni tampoc, com suposaven J. Vicens i E. Malefakis, n'és el resultat immediat de la seva conquesta. El «latifundi» serà produït històricament entre finals de s. XIII i principis del s. XIV pel «fracàs», per emprar un mot de M. González, de la «repoblació» després de la conquesta (*La repoblación de la zona de Sevilla...* ps. 21-29 i 75-83; *En torno a los orígenes...* ps. 112-126; i *Historia 16*, ps. 44-45).

L'abast, la claredat i decisió del sector que pot representar M. González de la recerca històrica andalusa és justament admirable. És, naturalment, la recerca de punta i la que més nítidament formula les seves adquisicions de coneixement històric. L'article de M. A. Ladero

L'AVENÇ

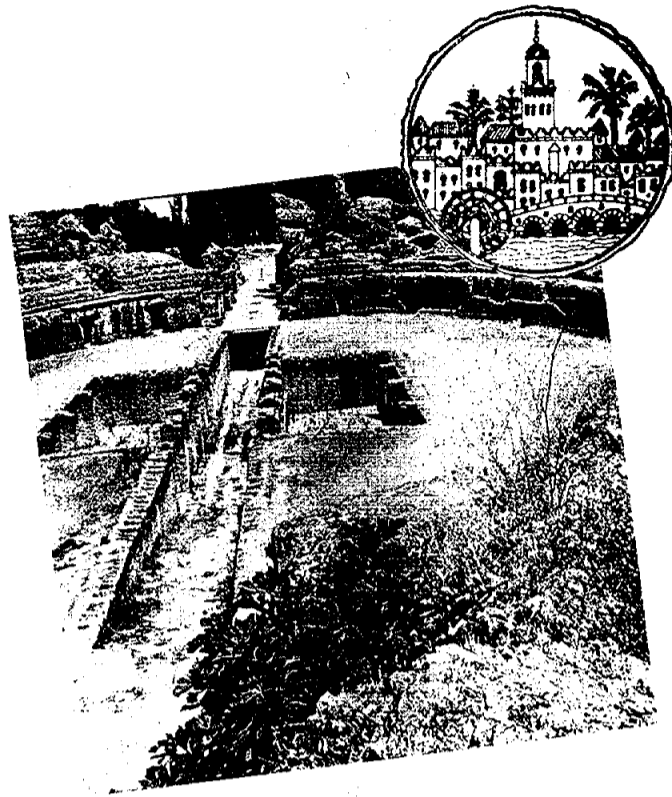
Andalusia, Andalusia, etc. etc. (III)

Quesada («La investigación histórica sobre la Andalucía medieval en los últimos veinticinco años, 1951-1976» a *Andalucía Medieval I*, ps. 217-250) és el context necessari, però vagament entelat, on situar l'aparició d'aquesta recerca. Aquesta recerca que és, no cal oblidar-ho, una recerca sobre un procés de conquesta colonial, exigeix per fer-se completament intel·ligible el coneixement de la societat indígena. És, precisament aquesta societat indígena, la gran oblidada de la recerca andalusa actual, quan, de fet, la ideologia «andalusista» més radical pretén derivar d'aquesta societat indígena anihilada trets culturals i històrics fonamentals, amb la indiferència aquiescent d'altres sectors «andalusistes». Les *Actas del I Congrés d'Història d'Andalusia* fan ben palesa aquesta incúria. Llevat d'una sèrie de valuosos treballs sobre l'organització administrativa d'al-Andalus d'A. Arjona Castro (reeditats posteriorment amb addicions per «El Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Córdoba» amb el títol de *Andalucía Musulmana. Estructura político-administrativa* 1980, 164 ps.) gairebé no hi ha estudis rellevants sobre al-Andalus. Cal remarcar, però, la comunicació de R. Hitchcock, de la Universitat d'Exeter, sobre «El supuesto mozarabismo andaluz» on en dues pàgines (149-151) s'argumenta amb rigor que el terme «mossàrab» no pot aplicar-se per a descriure les comunitats cristianes que vivien a al-Andalus, el «mossarabisme» essent precisament un fenomen cultural que caracteritza els col·lectius cristians fortament arabitzats que vivien en territori cristià, a partir del s. XI.

Però els grans conjunts de dades sobre la societat indígena tot just abans de la conquesta són els *Repartiments* i aquest no han estat utilitzats per a reconstruir-la. El *Repartiment de Sevilla*, publicat en dos volums per J. González el 1951, roman, des d'aquesta perspectiva, pràcticament inèdit. El seu estudi podria confirmar o introduir matisacions als coneixements que hom té ja sobre al-Andalus oriental (*Sharg al-Andalus*) i també faria possible de saber si el tipus d'organització social i política identificats en aquesta ampla zona (Múrcia, País Valencià i les Illes) són representatius de tot el conjunt d'al-Andalus en el s. XIII. Sense l'estudi del *Repartiment de Sevilla* no poden haver-hi certituds extensibles a tot el conjunt d'al-Andalus conquerit per la gran embranzida de la feudalitat armada a la primera meitat del s. XIII.

Si, doncs, la història d'indígenes està desatesa, els efectes de la conquesta de Sevilla sobre la societat feudal —Castella— conqueridora han estat objecte d'un estudi difícilment qualificable. T. F. Ruiz («Expansión y crisis. La repercusión de la conquista de Sevilla en la sociedad castellana, 1248-1350» ps. 13-48) proposa la hipòtesi que la «frontera» —és a dir, l'imperialisme feudal— «en vez de libertades, lo que produjo fue opresión y crisis» (p.

14). Més encara, la conquesta de Sevilla provocà una crisi a Castella, la solució de la qual obligà a una reestructuració «econòmica, social e institucional del reino de Castilla y que, hasta cierto punto, provocaron una dislocación en sus esquemas de desarrollo y una nueva mentalidad para Castilla y, en última instancia, para España» (p. 15). No s'estranyi el lector; T. F. Ruiz és un nacionalista espanyol declarat de bell antuvi. A la primera pàgina de la *Introducción* ja diu que Castella imposà «unas veces por su superioridad (sic.) y otras por la fuerza arbitraria de las armas, su lengua, sus instituciones y hasta cierto punto su estructura social y económica» (p. 7). I més endavant ofereix els seus estudis amb l'esperança «de que en algo contribuyan a la historia de Castilla y de España, la madre patria» (p. 9). Aquesta, diguem-ne, devoció patriòtica, explica fàcilment un dels supòsits implícits de la recerca de T. F. Ruiz que, precisament, vicia d'arrel la seva recerca. L'expansió feudal deforma el que hauria sigut un desenvolupament «intern» més lliure, democràtic i, a la vegada, un creixement econòmic autocentrat, d'una sortida positiva del «subdesenvolupament» («La Castilla medieval era un país subdesarrollado en el sentido que dan a la palabra los economistas actuales, subdesarrollo acentuado con la conquista de Sevilla» p. 29). Evidentment l'ús d'aquests conceptes és frívol i impertinent. Però deixant de banda l'obstinació a manejar el vocabulari d'un aparell conceptual que l'autor està molt lluny de dominar, resulta obvi que T. F. Ruiz considera l'expansió imperial com

una perversitat històrica. En rigor, però, la perversitat és l'expansió «prematura» (p. 47). És perversa l'expansió pels efectes malignes sobre Castella —pèrdua de llibertats, ruïna de la burgesia y «formación antinatural (sic) de unas clases oligárquicas y mercantiles» (p. 48)— i no, naturalment, sobre els andalusins. Aquests també tenen part de la culpa històrica atès que oferiren als conqueridors un territori ple de «latifundis» («...Andalucía, región con una tradición de grandes fincas que se remontaba a la época romana...» p. 32) que no saberen o volgueren modificar; i, actualment, el «latifundi» continua «prevaleciendo hoy en día en Andalucía, en gran parte de España y en la América española» (p. 47). T. F. Ruiz evidentment viatja sol quan es dispara. I això que cita el llibre de M. González (*La repoblación de la zona de Sevilla...*) a la p. 20, que si l'haguess llegit o ben entès hauria evitat possiblement aquestes fantàsiques afirmacions. En el fons, T. F. Ruiz concep l'expansió com un error de calendari, una precipitació que fa la Castella ancestral, el bressol de llibertats, la «Castella pura», entrí en un procés de contaminació i de pèrdua significativa, encara que no total, de «virtuts» històriques que no li impedeixen, però, de formar «Espanya». ¿Què dimonis deu ser una «superioritat» no basada en «la fuerza arbitraria de las armas»? Això no ho explica T. F. Ruiz. L'expansió dels feudals, la baixada dels colons castellans cap a al-Andalus, àvids de codícia, com si anessin «a bodas reales» («ad regales nuptias cucurrerunt» *De rebus Hispaniae* IV, cap. XVII), que

digué Rodrigo Ximenez de Rada, i oportunament recorda M. González, no produí els resultats triomfals que certs historiadors espanyols sembla que voldrien que hagués tingut. Millor, doncs; les conquestes colonials mai no són netes, i millor si els exterminadors i opressors no se'n surten feliçment. Només faltaria. Les recerques obtuses i tècnicament maldestres com aquesta tampoc no ajuden ni a fer-les entenedores ni simpàtiques.

Un dels resultats indirectes de la nova recerca, tant l'andalusa com la portada a terme sobre al-Andalus Oriental, és transformar en totalment irrelevant l'assaig d'Américo Castro que, curiosament, encara té predicament entre certs sectors historiogràfics i «intel·lectuals» espanyols. No hi ha coexistència, ni formació col·lectiva i conflictiva d'una «ànima» espanyola. Hi ha dura conquesta, hi ha solucions finals. I aquestes noves certituds han fet reviscolar velles posicions que es creuen finalment confirmades. Així, la historiografia catòlica joiosament torna a fer presència exhibint durabilitat per damunt de totes les «modes» historiogràfiques. L'origen d'Espanya fou la «reconquesta», la lluita de la religió verdadera en contra d'una de falsa i plena de lascivia. El regne de Crist i el govern de Déu són una altra vegada defensats. Els *Orígenes del regionalismo andaluz (1235-1325)* de M. Nieto Cumplido, canonge-arxiver de la catedral de Córdoba, s'ha de llegir com un llibre de devoció i d'exemplificació històrica del curs de la providència. La historiografia catòlica ha tornat també a les grans certituds que, significativament, no es contradueixen amb les del neoneoliberalisme espanyol, caracteritzat per la seva cruesa conceptual.

M. Nieto Cumplido està notòriament involucrat en l'aferrissada defensa de la Catedral de Córdoba com a lloc de culte exclusivament cristià, per dret de conquesta; fa poc temps va advertir els feligresos i autoritats de Córdoba i espanyols en general contra el que «la religión musulmana vuelva a Córdoba de manos del partido comunista» (El País, 16-gener-1982, p. 19). El seu llibre «regionalista» acaba naturalment amb un atac a Euskadi i Catalunya. Una perla: «En este momento me formulo una pregunta: ¿aceptarían hoy a un clérigo andaluz como obispo en Vascongadas, Cataluña, Galicia o Valencia» (pp. 102-103). I vet aquí la particular versió de M. Nieto Cumplido del «desenvolupament desigual»: «Y recordando las quejas de los clérigos andaluces de que las mejores rentas de la Iglesia andaluza pasaban a manos de los originarios de otras regiones, ¿dónde tienen situado los obispos andaluces el capital de la Iglesia andaluza? ¿No se estarán aprovechando de él —aunque sea corto— a través de su inversión, otras regiones más desarrolladas de España?»

Amb aquestes fabuloses interrogants acaba el llibre. Les bones hipòtesis historiogràfiques a vegades tenen estranys i molestíssims aliats...

MARJORIE-GRICE HUTCHINSON. El pensamiento económico de España (1170-1740). Ed. Crítica. Barcelona 1982. 258 pàgines.

Ens arriba ara la traducció castellana, quatre anys després de la seva publicació en anglès, d'un llibre que vol ser una guia cronològica de la història del pensament econòmic a Espanya des de l'Edat Mitjana fins a la Il·lustració. El tema del llibre és sens dubte força interessant i ve a tractar una època i una temàtica de la qual quasi bé no existia cap elaboració sistemàtica i breu, o sigui un bon manual.

Crec per això que malgrat l'interès que pot presentar en abstracte l'obra, la realitat enfront de la qual ens trobem no és tot el gratificadora que caldria desitjar. Massa tònics es repeteixen al llarg de l'obra i algunes visions de la història d'Espanya ja ancestrals i caduques són preses com a punt de partida d'algunes anàlisis. En molts de casos es palesa també que l'autora és anglesa i que desconeix o no ha arribat a copsar molts aspectes tant de la nostra història com de la bibliografia sobre els temes tractats.

En el primer capítol s'analitzen els problemes econòmics de l'Edat Mitjana a partir del tríptic religiós de l'època: jueus, cristians i musulmans. L'anàlisi d'aquest pensament parteix de la tesi del professor Américo Castro (un clar exemple de les concepcions caduques de què parlava abans) per exemplificar la formació del pensament econòmic medieval estudiant les aportacions individuals dels tres sectors religiosos sobre el tema de la usura. L'autora manifesta no estar del tot d'acord amb que fou la intolerància civil i eclesiàstica la que dificultà el desenvolupament econòmic de la península, ja que demostra que aquesta fou àmpliament eludida pels prestadors. Manté la tesi que Espanya ha estat un país difícil de governar (un altre dels vells tònics i massa simplista per posar-lo com a causa) i que potser sigui aquest el motiu del seu endarreriment històric: el constant refús de la llei i de l'autoritat per un desaforat individualisme.

En el segon capítol es tracten les doctrines econòmiques de Plató i Aristòtil, la seva introducció a Espanya a través dels traductors àrabs i la seva difusió a Europa a través d'aquest conducte. Els tònics que tornen a sortir (com el d'Àfrica comença als Pirineus...) treuen brillantor a un tema tan interessant.

El tercer capítol tracta del mercantilisme entre els segles XVI i XVII i estudia els teòlegs i juristes que foren els peoners del pensament econòmic. L'autora analitza detalladament la tasca de l'escola de Salamanca amb Vitoria, Soto, Azpilicueta, Mercado... que elaboraren una teoria subjectiva del valor, herència de l'Edat Mitjana i que aprofundiren en la relació entre el diner circulant i el nivell dels preus. Azpilicueta fou el primer a formular-la observant com els preus i els salaris havien pujat a Espanya com a conseqüència de l'arribada de l'or i la plata americanes, punt aquest central de la teoria que desenvoluparia molts anys després E.J. Hamilton.

El quart i darrer capítol estudia les distintes causes dels problemes econòmics espanyols i el que d'ells opinaven els economistes polítics de l'època. L'autora assenyala les diferències i similituds entre la visió dels escolàstics i la dels primers teòrics de l'economia política. Ambdós tracten el mateix tema, encara que des de diferents posicions, de manera que els fundadors de la ciència econòmica espanyola cal buscar-los entre els dos corrents. Finalment s'estudia el pensament dels arbitristes que segons Hutchinson no és necessari diferenciar de la resta dels economistes polítics.

També val a dir que el llibre reproduceix una sèrie de documents i de textos dels autors estudiats, encara que la major part d'ells ja són coneguts pels interessats en el tema.

J.M. HUERTAS CLAVERIA: Obrers a Catalunya. Manual d'història del moviment obrer. Ed. L'Avenç. Col·lecció Clio. Barcelona 1982.

Potser estem massa acostumats que els manuals d'història del moviment obrer centrin en la detallada descripció de les divergències ideològiques dels grups més actius i conscients de la classe obrera. Evidentment aquesta bibliografia conté sempre una notòria i polèmica càrrega política. Aquest fet, per molt que prestigiosos historiadors com ara E.J. Hobsbawm l'hagin denunciat molt sovint, continua encara massa present en la historiografia sobre el tema.

No és aquest el cas, sortosament, del darrer llibre del periodista Josep M. Huertas Claveria, «Obrers a Catalunya», ja que, com el seu títol indica, vol centrar-se en l'estudi de la condició dels obrers en general i no sols en les minories més actives. Ens trobem, en efecte, amb un senzill, però força interessant, manual que tracta primer del conjunt dels obrers i de les seves condicions de vida, treball, fins als més petits, però significatius detalls de la seva vida quotidiana (des de la dieta alimentària fins a les coples que contaven) per passar després a explicar-nos quines van ser les seves lluites i les seves accions més destacades.

El manual de Huertas, escrit en un estil agradable i suggeridor, es llegeix amb una facilitat sorprenent. L'aparell erudit, reduït al mínim indispensable, queda perfectament integrat dins el conjunt de la narració. La característica fonamental, i potser l'encert més gran del llibre, és la complementació dels capítols introductoris de temàtiques o d'èpoques determinades amb uns apèndixs documentals extremadament interessants que enriqueixen la visió donada anteriorment. En efecte, cadascun dels tretze capítols del llibre va acompanyat d'una part documental que no és sinó la referència que amplia i matisa les consideracions exposades prèviament. Aquests apèndixs contenen des d'articles trets de la premsa de l'època o de monografies més recents, fins a documentació de caire estadístic, polític, econòmic o social, sense que hi manquin extractes de llibres de memòries, troços de cançons o romanços populars, etc...

I és precisament això, en la meua opinió, el que fa més atractiu i llegidor el manual, ja que aquesta part documental s'integra perfectament dins la narració dels capítols sense que sigui un afegit gratuït o reiteratiu. Cal, per tant, destacar la tasca de recerca duta a terme per Huertas a biblioteques i arxius per tal de localitzar aquesta documentació, així com les molt interessants il·lustracions (gravats, dibuixos...) que el llibre conté. El manual arriba fins a l'any 1975 essent, de tota manera, la part dedicada al règim franquista la que més peca d'una temàtica que ha caigut, malauradament massa sovint, en les descripcions minucioses de les activitats i de les polèmiques de les avantguardes.

Col·lecció Clio | L'Avenç

L'AVENÇ

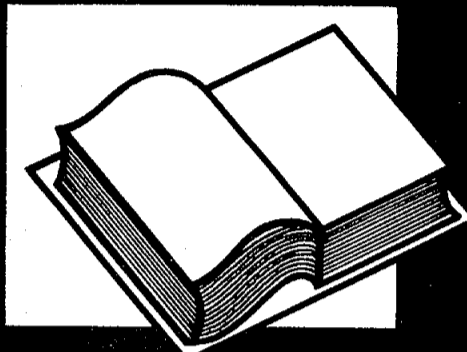
L'AVENÇ

**SORTEJA CADA MES
LOTS DE DISCOS I LLIBRES
PELS SEUS SUBSCRIPTORS.**

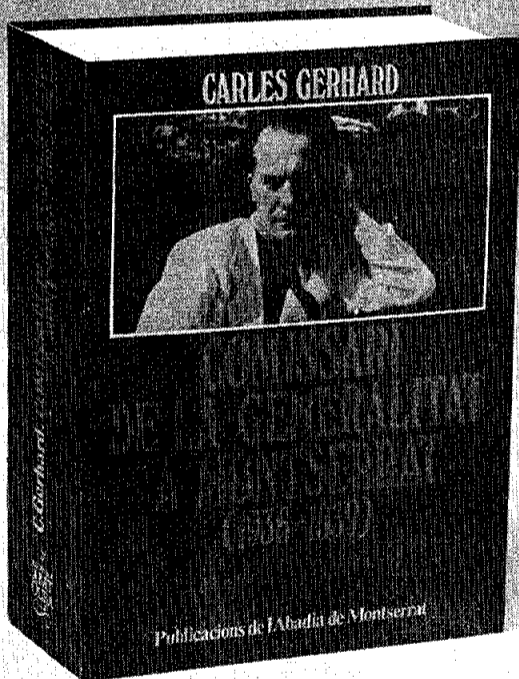
Relació dels guanyadors d'un lot de discos
en el sorteig del mes de gener:

Pere Xandri i Claramunt
Josep Sendra i Navarro
Enric Torrent i Bagudà
Pere Subirana i Samitier
Albert Amorós i Isern

Relació dels guanyadors d'un lot de llibres
en el sorteig del mes de febrer:

Josep Bruch i Alonso
Francesc Mercader i Mata
Ramona Torras i Grau
Lluís Gendra i Clos
Maria Torrents i Cuadras

Carles Gerhard

Comissari de la Generalitat a Montserrat (1936-1939)

Pròleg de Carles Gerhard i Hortel. Introducció de Josep Massot i Muntaner.

952 pp.

Una importantíssima contribució a la història de la guerra civil a Catalunya, vista des de l'observatori de Montserrat per un diputat socialista vallenc, encarregat per Ventura Gassol, per Josep Tarradellas i per Antoni M. Sbert de la custòdia del monestir. Dades de primera mà sobre Azaña, sobre Companys, sobre Negrín, sobre Comorera i sobre tants altres polítics.

A la mateixa col·lecció:

R. MUNTANYOLA, **Vidal i Barraquer, cardenal de la pau.** Nova edició augmentada i corregida. 1.500 ptes.

V. GUARNER, **L'aixecament militar a Catalunya i la guerra civil.** 1.500 ptes.

E. JARDÍ, **Francesc Macià, President de Catalunya.** 1.400 ptes.

E. FORT I COGUL, **Ramon Muntanyola, testimoni de reconciliació.** 800 ptes.

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

Distribució: L'Arc de Berà - Centre Difusor d'Edicions Catalanes
Llull, 10, 14 - Tel. 300 32 51 / 300 33 00 - Barcelona-5

Revista de revistes

Maria Capdevila

FONTS

- A. L. Cortés. **Real Chancilleria de Granada.** *Historia 16*, 1982, N. 70, p. 89-94.
- M. Costa i Vila. **L'Arxiu Municipal de Sant Sadurní d'Anoia.** *L'Avenç*, 1982, n. 54, p. 791.
- P. Anguera. **El Centre de Lectura de Reus, un constant exemple de fidelitat.** *Serra d'Or*, 1982, n. 277, p. 615-617.
- A. S. Harguindey. **Bibliotecas vividas.** *El País semanal*, 1982, n. 292, p. 36-45.

H.ª ECONÒMICA I SOCIAL

- Sector públic: Estado (1962-1981).** *Bol. Estadístico del Banco de España. Series Históricas.* 1982, sept.
- Indústria Alimentària. 1960/1980.** (Número monogràfic). *El Campo*, 1982, n. 87, jul.-sept.
- J. Muñoz, S. Roldán. **Estrategia econòmica y lucha contra el paro.** *Leviatán*, 1982, n. 9, p. 47-56.
- D. Garcia-Sabell. **La emigración gallega en profundidad.** *Cuenta y Razón*, 1982, n. 8.

H.ª POLÍTICA

- P. Pagès. **Els moviments nacionalistes contemporanis.** *L'Avenç*, 1982, n. 54, p. 780-785.
- El mundo hispánico** (número monogràfic). *Cuenta y Razón*, 1982, n. 8.
- P. Anselmo de Legarda. **Navarra en el turbulento otoño de 1822.** *Príncipe de Viana*, 1982, n. 166/167, p. 869-893.
- R. Sánchez Férriz. **Relaciones Iglesia-Estado: 1874-1875.** *Revista de Estudios Políticos*, 1982, n. 26, p. 77-98.
- S. G. Payne. **Navarrismo y Españolismo en la política navarra bajo la Segunda República.** *Príncipe de Viana*, 1982, n. 166/167, p. 895-905.
- A. Peiró. **El nacimiento de Falange Española en Aragón.** *Andalán*, 1982, n. 367, p. 31-34.
- X. Marcet, J. Puy. **La República i la guerra a Terrassa. Eduard Ballbè i Maria Llonch.** *L'Avenç*, 1982, n. 54, p. 12-15.
- M. Alpert. **Propaganda y ayuda inglesa en la guerra civil española.** *Historia y Vida*, 1982, n. 176, p. 46-61.
- A. Marquin. **El plan Backbone. España bajo dos amenazas de invasión.** *Historia 16*, 1982, n. 79, p. 12-22.
- D. Díaz Esculies. **El Front Nacional de Catalunya (1939-1947).** *L'Avenç*, 1982, n. 54, p. 755-59.
- A. Checa. **Una perspectiva del proceso autonómico andaluz.** *Leviatán*, 1982, n. 9, p. 75-84.
- Perfil político de cada una de las 52 provincias españolas. Mapa electoral.** *El País Semanal*, 1982, n. 289, p. 38-82.

CAP ALS 2500 SUBSCRIPTORS

LLUC Revista
bimestral de
Mallorca Apartat 619. Palma

**CONTRIBUÏU A
L'ENFORTIMENT DE
LA NOSTRA CULTURA**

Nom.....
Domicili.....
Població.....
es fa subscriptor de la Revista Lluc per l'any 1983. Pagarà l'import (800 Pts.)
.....per taló bancari barrat que s'adjunta
.....per rebut bancari.

REGALAM UNA PUBLICACIÓ ALS NOUS SUBSCRIPTORS. TRIAU
.....PINYA HOMS, Romà. **La participació de Mallorca en les Corts Catalanes**
.....COLOM PASTOR, Bartomeu. **Què és autonomia**
.....MIRALLES, Joan. **Vida i obra d'En Pere Capellà (Mingo Revulgo)**

L'AVENÇ

Revista de revistes

Butlleta de comanda i subscripció

Desitjo subscriure'm per un any (11 números) a partir del número _____
 Faré efectiu l'import mitjançant

taló bancari adjunt a la present domiciliació bancària

Data _____ Signatura _____

Nom i cognoms _____

Carrer _____

Població _____ Dte. _____

Província _____ Telèfon _____

ESTAT ESPANYOL 3.000 Ptes. EUROPA 3.750 Ptes.
 RESTA DEL MÓN 4.750 Ptes.

Subscripció
 ors: Tots els

Els nostres productes

Desitjo rebre els materials de L'Avenç, S.A., que indico a continuació i que faré efectius mitjançant

taló bancari adjunt a la present domiciliació bancària

Els números endarrerits
 de l'1 al 14, 150 Ptes.; del 15 al 34, 200 Ptes.; del 35 al 44, 250 Ptes.; del 45 al 55, 275 Ptes.; a partir del 56 a 300 Ptes.

- Les tapes del Volum I al preu de 550 Ptes.
- Les tapes del Volum II al preu de 550 Ptes.
- Les tapes del Volum III i l'índex de l'any 1980 al preu de 650 Ptes.
- Les tapes del Volum IV i l'índex de l'any 1981 al preu de 650 Ptes.
- Les tapes del Volum V i l'índex de l'any 1982 al preu de 650 Ptes.
- Les tapes dels Grans Temes al preu de 550 Ptes.
- El Volum I enquadernat (núms. 1 al 11) al preu de 2.500 Ptes.
- El Volum II enquadernat (núms. 12 al 22) al preu de 3.100 Ptes.
- El Volum III enquadernat (núms. 23 al 33) al preu de 3.100 Ptes.
- El Volum IV enquadernat (núms. 34 al 44) al preu de 3.700 Ptes.
- El Volum V enquadernat (núms. 45 al 55) al preu de 3.975 Ptes.
- La col·lecció completa i enquadernada de L'Avenç (5 volums, 4.646 pàgs.) al preu global de 15.000 Ptes.

- El volum enquadernat dels Grans Temes, que inclou: Imatges i Fets de la Catalunya contemporània (1808-1978); L'Institut-Escola (1932-1939); L'Exposició Internacional de Barcelona del 1929, al preu de 1.400 Ptes. (cada número a 300 Ptes.).
- Quadern/L'Avenç n.º 1 PICASSO, BARCELONA, CATALUNYA al preu de 650 Ptes.
- L'Avenç Estudis n.º 1 L'APORTACIÓ DE LA UNIVERSITAT CATALANA A LA CIÈNCIA I A LA CULTURA, al preu de 1.100 Ptes.
- L'Avenç Estudis n.º 2 ELS MOSSOS D'ESQUADRA al preu de 1.950 Ptes.
- Col·lecció Clio/L'Avenç n.º 1 OBRERS A CATALUNYA (Manual d'història del moviment obrer) al preu de 950 Ptes.
- Col·lecció Clio/L'Avenç n.º 2 ENGINYERS INDUSTRIALS, MODERNITZACIÓ ECONÒMICA I BURGUESIA A CATALUNYA al preu de 950 Ptes.
- EL PAPER MONEDA CATALÀ 1936-1939 al preu de 5.000 Ptes.

els productes menys la revista, 20% descompte

Senyors els agrairé que amb càrrec al meu compte/llibreta atenguin els rebuts que els presentarà l'Avenç, S.A.
 (Les renovacions són automàtiques)

Títular compte _____

Banc/Caixa _____

Agència _____

N.º Compte _____ N.º Llibreta _____

Adreça Agència _____

Població _____ Signatura _____

Data _____

Si us plau ompliu l'imprès amb totes les dades i no oblideu de signar-lo. Un cop omplert envieu-lo a: L'Avenç, S.A., Regàs 14, 4t. 3.ª. BARCELONA-6.

Abstract

57

February 1983

NOTES

- 5 «Save the Press!» by Josep M. Figueras
- 6 «John Paul II and Europocentrism» by Ferran Iniesta
- 7 «Historians and the Elections» by Marta Pessarrodona

THERE WAS A TIME

- 10 «Gone from Memory» by Carlos Barral
- 12 «When the Institut-Escola became «I.N.E.M. Verdaguer»» by Eduard Sierra
In 1945, to celebrate the centenary of the birth of Mossèn «Cinto» Verdaguer, a party was held in the patio of what was then called the «I.N.E.M. Verdaguer», which had been the «Institut-Escola» from 1932 to 1939. A photograph album of this celebration has been preserved, part of which is reproduced here, giving an exceedingly clear idea of the ambient of a Franco-era secondary school.

ARTICLES

- 24 «75 Years of the Club Natació Barcelona: Sports, Politics and Society» by Antonio Buj Buj
Seventy-five years ago, in 1907, Bernardo Picornell founded the Club Natació Barcelona, or Barcelona Swimming Club. It was started amidst the complete indifference of the press, with all the difficulties implied by the fact that turn-of-the-century Barcelona ignored its own shoreline. Looking at the history of this club we can observe that the politics of sports is not all removed from social and political transformations. The C.N.B. always has been a social preserve of Barcelona's petit bourgeoisie.
 - 33 «The Civil Guard and the 19th of July in Barcelona» by Josep M. Solé Sabaté and Joan Villarroya
With some exceptions, the entirety of the Civil Guard garrison in Barcelona remained loyal to republican legality on the 19th of July, 1936. This article tells us who was favorable to the military revolt, by contrast to the loyal officers, and what repressions both these attitudes led to, as much on the republican side as on the pro-Franco one.
 - 38 «The Exercise of Cultural Power in Catalonia (III): The Postwar Period and the Franco Regime» by Patricia Gabancho
The postwar years have been subjected to one of the most solid mythifications known in Catalonia. Sentimentalism is the dominant note of those who tried to maintain a cultural continuity in an atmosphere of sheer hostility to everything Catalan. But, without doubting the usefulness of Catalan cultural continuity, it remains necessary to trace by what routes it was sustained. This postwar period represents one of the bases of present-day Catalan cultural reality: the distortions as well as the consolidation of determined values which still weigh heavily today, not the least since the cultural breaks since 1939 have been minimal.
- ## DOSSIER: "The Origin of Man"
- 46 «Debate and Research on the Origin of Man» by Jordi Estévez and Assumpció Vila
The origin of man motivated the most varied interpretations until Darwin posed the definitive foundations for a scientific explanation. From then on, the discussion has centered on the evolutive puzzle and on fixing the position of each fossil in humanity's genealogical tree. At the same time, there developed a great field of research in material proofs, still meager enough so as to give ample room for paleoanthropological debate. This article attempts a critical reading of all the major interpretations.
 - 54 «The Most Recent Discoveries of Hominid Fossils» by Eudald Carbonell, Núria Culi, Rafael Mora and Glòria Pérez
The discoveries of hominid remains in the twentieth century, and especially since 1970, have given more support to the Darwinian model. In this *The Origins of the Species*, one hundred and twenty-three years ago, Darwin manifested the antiquity of man as well as his differentiation. Here, the authors explain some of the most recent discoveries of hominid remains and of new approaches to the subject.
 - 58 «Brain Evolution in the Hominids» by Juan Luis de Arsuaga
This article offers a panorama of the process of encephalization that has characterized the human zoological group. The author presents a list of cranial capacities corresponding to diverse hominid fossils, shifting these figures from biometrics to psychology, and adding other aspects (brain fissuration, retardation in the rhythms of fetal maturation) of biosociology. Finally, he attempts to classify the nature of the habitat in which the process of adaption called the encephalization of the hominids developed.
 - 63 «The First Inhabitants of Europe» by Henry de Lumley-Woodyear
Man first arrived in Europe a million and a half years ago. *Homo erectus*, leaving mankind's African heartland, invaded the meridional area of Europe, and later, some seven hundred thousands of years ago, ventured into the septentrional zones. The control of fire, the development of tools, and the arrangement of inner space are some of the highpoints of human trajectory in Europe until some one hundred and fifty thousand years ago.
 - 67 «The First Human Occupations in the Catalan Mediterranean» by Jordi Estévez and Eudald Carbonell
We can say that some 1.2 million years ago, all of Southern Europe was occupied by man, and therefore so was the Catalan Mediterranean. The most ancient human remains correspond to the *Homo erectus*, such as those of Arago (more than fifty remains of all parts of the skeleton), or to the Preneanderthals: from Cova Negra (Xativa), a parietal bone; from Banyoles, a jaw; and from Tossal de la Font (Vilafames), a humerus. Testimonies, which, if numerous, are broken up and difficult to interpret.

HISTORY AND SOCIETY

- 72 «Investigators and Research: Conversations with Henry Kamen and Jaume Portella» by Joan Antón, M. Carbonell and R. Soto.

BOOKS

L'AVENÇ

PAPER MONEDA CATALÀ

1936-1939

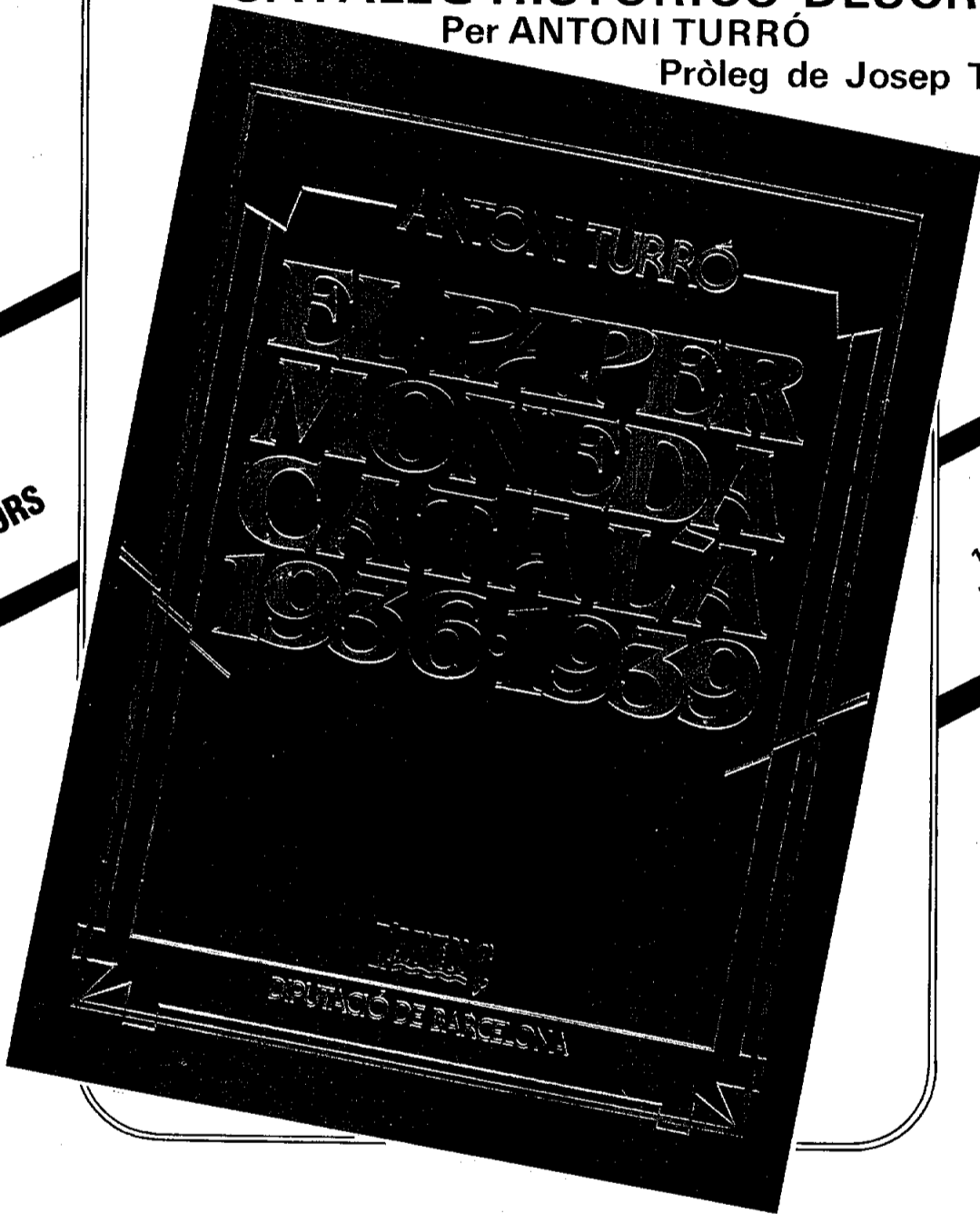
CATÀLEG HISTÒRICO-DESCRIPTIU

Per ANTONI TURRÓ

Pròleg de Josep Tarradellas

OFERTA
ESPECIAL
SUBSCRIPTORS

760 pàgines
1.600 fotografies
P.V.P. 5.000 Ptes.

Descripció detallada de 3.384 signes monetaris, emesos a Andorra i a Catalunya, amb les dates d'emissió, tiratges i relació de les seves variants.

Un catàleg indispensable per els col·leccionistes, per els amants de la nostra història local i per a tots els interessats per la història catalana contemporània.

ANECHINA SOLA RIOS JORDI GARCIA

NO ENSENYIS A FUMAR ALTEU FILL.

JO PREFEREIXO LA SALUT, PER AIXÒ NO FUMO.